

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Π.Μ.Σ. «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»

**ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΤΟΥΛΑ ΤΟΜΑΡΑ -
ΣΙΔΕΡΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ Β΄
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ**

Συντάκτης: Παπαναστασίου Χρήστος

ΑΜ: 1112Μ037

ΑΘΗΝΑ 2015

«Δεν μιλάς εσύ, μιλούν αρίφνητοι πρόγονοι με το στόμα σου. Δεν πεθυμάς εσύ, πεθυμούν αρίφνητες γενεές απόγονοι με την καρδιά σου.» Νίκος Καζαντζάκης

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα.....	σ. 7-8
-------------------------	--------

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Έλληνες της Αιγύπτου: μια μακρά ιστορική διαδρομή.....	σ. 9
1.1 Οικονομική δραστηριότητα.....	σ. 13-16
1.2 Κοινοτική οργάνωση και κοινωνική διαστρωμάτωση.....	σ. 16-18
1.3 Εκπαίδευση και πνευματική ζωή.....	σ. 18-21
1.4 Ευεργετισμός - Εθελοντισμός.....	σ. 21-24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός και η «μητέρα πατρίδα».....	σ. 25
2.1 Ελληνική Επανάσταση του 1821.....	σ. 26-27
2.2 Ελληνική παροικία και Ελληνικό κράτος την περίοδο 1870 – 1920.....	σ. 27
2.2.α Ο πόλεμος του 1897.....	σ. 27-28
2.2.β Βαλκανικοί Πόλεμοι.....	σ. 28-29
2.2.γ Μεγάλη Ιδέα, Εθνικός Διχασμός, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.....	σ. 29-31
2.2.δ Δωδεκανησιακό Ζήτημα.....	σ. 31-32

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΝΑΠΤΥΓΜΑ: 1936 - 1944

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Περίληπτική ιστορική αναφορά περιόδου 1941 – 1944.....	σ. 33
1.1 1941: Η Ελληνική Κυβέρνηση και οι Ένοπλες Δυνάμεις στην Αίγυπτο....	σ. 34-36
1.2 1942: Ελλάδα – Μ. Βρετανία, συμμαχία. Ελ Αλαμείν, η μεγάλη νίκη.....	σ. 36-39
1.3 1943: Οι στρατιωτικές εξεγέρσεις ως καρπός πολιτικών αντιφάσεων.....	σ. 39-45
1.4 1944: Η αρχή του τέλους ή το τέλος της αρχής.....	σ. 45-50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Δύο εστιάσεις επί του ιστορικού πλαισίου.....	σ. 50
2.1 Οι Αιγύπτιοι ανάμεσα στο <i>θέλουν</i> και το <i>αναγκάζεσθαι</i>	σ. 50-54
2.2 Ο Ελληνικός στρατιωτικός παραγοντισμός μετακλύεται στη Αίγυπτο....	σ. 54-56

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Δραστηριότητες προσφοράς και αλληλεγγύης των Αιγυπτιωτών.....	σ. 57
1.1 Η άμεση στρατιωτική προπαρασκευή της Ελληνικής παροικίας.....	σ. 57-63
1.2 Οι Αιγυπτιώτες στα πεδία των μαχών.....	σ. 63-66
1.3 Σύσταση και δραστηριοποίηση συλλογικοτήτων.....	σ. 66-72
1.4 Οι Ελληνικές Κοινότητες στην υπηρεσία της προσφοράς.....	σ. 72-76
1.5 Οι Ελληνικές Αδελφότητες και Πατριές δραστηριοποιούνται.....	σ. 76-77
1.6 Οι ηγεμονικές οικογένειες και η συνεισφορά τους.....	σ. 78-81
1.7 Η συνεισφορά των γυναικών της Ελληνικής παροικίας.....	σ. 82-86
1.8 Ο ρόλος του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστοφόρου στον αγώνα.....	σ. 86-90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Ο λειτουργικός ρόλος των Αιγυπτιωτών στις πολιτικές διεργασίες.....	σ. 91
2.1 Η Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση και η Ελληνική παροικία.....	σ. 93-100
2.1.α Α' περίπτωση: η Αλεξάνδρεια απειλείται.....	σ. 100-102
2.1.β Β' περίπτωση: η επιστράτευση του Οκτωβρίου 1942.....	σ. 102-104
2.2 Οι Έλληνες της παροικίας και η Εθνική Αντίσταση στην Αίγυπτο.....	σ. 105-108
2.2.α Ο Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος (ΕΑΣ).....	σ. 108-112
2.2.β Ο Έρανος των Βιταμινών.....	σ. 112-115
2.2.γ Οι Αιγυπτιώτες ελπίζουν και διαψεύδονται.....	σ. 115-119
...ένα αναπόδραστο τέλος εποχής.....	σ. 120-122
Συμπεράσματα.....	σ. 123-130
Παράρτημα.....	σ. 131-136
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	σ. 137-143

Προλογικό σημείωμα

Σκοπός της εργασίας είναι να παρουσιαστεί ο ρόλος του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού σχετικά με την εξέλιξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου κατά την περίοδο 1940 - 1944. Θα αναζητήσουμε τους Αιγυπτίους στα θέατρα των μαχών καθώς και στο πεδίο της οικονομικής και κοινωνικής τους προσφοράς μέσα στο συγκρουσιακό πλέγμα πολιτικών και στρατιωτικών αντιθέσεων που επεκτάθηκαν στην Αίγυπτο από το Εθνικό Κέντρο μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς. Ως εκ τούτου θα αναδειχθεί το δίπολο των στρατιωτικών και πολιτικών διενέξεων της εποχής σε σχέση με τη συγκρότηση της αλληλέγγυας συμπεριφοράς από μέρους των Αιγυπτιωτών. Οι συλλογικές και ατομικές δράσεις στο πεδίο της πρόνοιας, του εθελοντισμού και της αυταπάρνησης θα εξεταστούν παράλληλα με την στάση και την τοποθέτηση των Αιγυπτιωτών απέναντι στα πολιτικά γεγονότα της εποχής, όπως αυτά εξελίχθηκαν στην Αίγυπτο ως τόπο φιλοξενίας των Ελληνικών εξόριστων Κυβερνήσεων και των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων.

Απαραίτητη θεωρήθηκε η αναδρομή στην παρουσία του Ελληνισμού στην Αίγυπτο και ως εκ τούτου θα γίνει λόγος για την κοινωνική πορεία των Ελλήνων και την επίδοσή τους στους τομείς της οικονομίας, της εκπαίδευσης και της πνευματικής ζωής. Σε τομείς οι οποίοι, σε συνδυασμό με το αίσθημα νόστου και την εκάστοτε πολιτική σχέση με την Ελλάδα, διαμόρφωσαν το νοοτροπικό αποτύπωμα που είχε αντίκτυπο στα αντανεκλαστικά που επέδειξαν οι Έλληνες πάροικοι, όσες φορές το Εθνικό Κέντρο τούς είχε ανάγκη. Ακολουθεί περιληπτική ιστορική αναφορά από τον Απρίλιο του 1941 έως και το καλοκαίρι του 1944, ώστε ο αναγνώστης να αποκτήσει μια σαφή εικόνα του ιστορικού πλαισίου της εποχής. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το ευρύτατο πεδίο της προσφοράς, της ομαδοποίησης και των ανθρωπιστικών κινήσεων του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τέλος εξετάζεται η δράση που επέδειξε στα συγκρουσιακά μέτωπα, πολιτικά και στρατιωτικά. Έτσι θα αποκατασταθεί η εκτροπή στον ιστορικό χρόνο, που έγινε σύμφωνα με την ιστορική αναφορά, αλλά κυρίως θα αποδειχθεί ότι παρά τις πολιτικές διαιρέσεις, η κοινωνική και εθνική δράση των Αιγυπτιωτών είχε κοινό παρονομαστή την ενότητα.

Πέρα από τη βιβλιογραφία και ορισμένα τηλεγραφήματα του Foreign Office (F.O), στις πηγές που αφορούν την λειτουργία των συλλογικοτήτων δεσπόζουσα θέση έχει ένα σπάνιο πόνημα, που φέρει τον τίτλο «Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις». Η αρχική έκδοση έγινε το 1946 και στηρίζεται σε στοιχεία από την Βασιλική

Ελληνική Πρεσβεία στο Κάιρο και τα διοικητικά συμβούλια Οργανώσεων και Σωματείων. Αποτελεί δε το σύνολο της αρθρογραφίας για τον πόλεμο και την στρατιωτική – παροικιακή δράση από την εφημερίδα «Ανατολή», η οποία κυκλοφορούσε στην Αλεξάνδρεια. Εκτός από την συλλογή των πληροφοριών, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κειμενικός λόγος ως προσπάθεια νομιμοποίησης του ιδεολογικού υπόβαθρου της έκδοσης. Επίσης ελήφθησαν τρεις συνεντεύξεις: μία από τον κο Καβούκη Γιώργο, Αλεξανδρινό που υπηρέτησε στο αντιτορπιλικό «Βασίλισσα Όλγα» και επέζησε της βύθισής του, μία από τον κο Πάρη Οικονομίδη, επίσης Αλεξανδρινό, που έζησε την Κατοχή στην Θεσσαλονίκη ως αποκλεισμένος φοιτητής της Γεωπονικής Σχολής και μία από τον εξ Ελλάδος Χ.Ο (1924-2013), που υπηρετούσε στο πλωτό συνεργείο «Ηφαιστος». Ο Γ. Καβούκης και ο Χ.Ο. βίωσαν τον εγκλεισμό στα «σύρματα» στον πρώτο και τρίτο τομέα αντίστοιχα. Σημαντική υπήρξε επίσης η αλληλογραφία που είχα με τον κο Αλέκο Μπενάκη. Στο σημείο αυτό θέλω να τους ευχαριστήσω για την τιμή και το χρόνο που αφιέρωσαν.

Επίσης ευχαριστώ τον κο Κώστα Βάλβη για την παραχώρηση των περιοδικών «ΑΕΡΑ» (εκ του αρκτικόλεξου Αγγλία-Ελλάς-Ρωσία-Αμερική) τα οποία με κατατόπισαν σχετικά με την δυναμική του τύπου της εποχής, ενώ προσέθεσαν ενδιαφέρουσες φωτογραφίες στο παράρτημα.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω ολόψυχα την καθηγήτρια και μελετήτρια του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού, Ματούλα Τομαρά Σιδέρη γιατί πριν λίγα χρόνια μου υπέδειξε αυτό το ταξίδι. Δεν θέλω να παραλείψω τους καθηγητές των επιμέρους σεμιναρίων που παρακολούθησα, Ολυμπία Σελέκου, Ελένη Ανδριάκαινα, Νίκο Θεοτοκά και Νίκο Κοταρίδη. Επίσης τον ομότιμο καθηγητή Προκόπη Παπαστράτη και τον επίκουρο καθηγητή (ΔΠΘ) Ίκαρο Μαντούβαλο για την βοήθεια όποτε και όταν τους τη ζητούσα. Τέλος, την οικογένειά μου για την απέραντη υπομονή που έδειξε όταν ήμουν απών, ενώ έπρεπε να είμαι παρών.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Ο ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟΝ Β΄
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Έλληνες της Αιγύπτου: μια μακρά ιστορική διαδρομή.

Η παρουσία των Ελλήνων στην Αίγυπτο συνδέεται αναντίρρητα με την εγκαθίδρυση και εξέλιξη του παγκόσμιου αποικιοκρατικού συστήματος, δηλαδή από τον 16ο αιώνα έως και την κρίση και διάλυσή του αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ιδιαίτερα στον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα συναντάμε, κατά τον Eric Hobsbawm, την «εποχή της αυτοκρατορίας», δηλαδή την εποχή της παγκόσμιας επέκτασης του αποικιοκρατικού συστήματος, με κέντρο τις δυτικές μητροπόλεις. Η δυναμική αλλά και οι αντιφάσεις του αποικιοκρατικού συστήματος μορφοποιούνται σταδιακά και κορυφώνονται οδηγώντας στην κρίση και διάλυσή του, κατά τον «βραχύ εικοστό αιώνα», δηλαδή ανάμεσα στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και στην πτώση της «σοβιετικής αυτοκρατορίας»¹. Στο πλαίσιο του 18^{ου} αιώνα, σπουδαίο ρόλο για την κοινωνική και οικονομική παρουσία των Ελλήνων στην Αίγυπτο αλλά και της σχέσης του με το Αιγυπτιακό κράτος, αποτέλεσε η σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στην Γαλλία και την Μ. Βρετανία. Τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Ναπολέοντος Βοναπάρτη οδήγησαν στην κατάληψη της Αιγύπτου το 1798, ενώ η σχεδίαση διάνοιξης διώρυγας στο Σουέζ κατέστησε ξεκάθαρη την πρόθεση προώθησης του Γαλλικού ιμπεριαλισμού απέναντι στον Βρετανικό, αφού θα έθετε σε αμφισβήτηση την Βρετανική παρουσία στις Ινδίες. Η βύθιση του Γαλλικού στόλου από τις αρμάδες του Οράτιου Νέλσονα στο Αμπουκίρ το 1798 και η εγκατάλειψη της Αιγύπτου από τους Γάλλους το 1801 σηματοδότησαν την Βρετανική κυριαρχία παρά την επαναφορά των Γάλλων το 1851 και τη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ από τον Γάλλο μηχανικό και διπλωμάτη Φερντινάν ντε Λεσέψ. Οι Βρετανοί, εκμεταλλευόμενοι την αδυναμία του χεδίβη να αποπληρώσει το δημόσιο χρέος της χώρας, προχώρησαν στην αγορά του πλειοψηφικού πακέτου των μετοχών της εταιρίας της διώρυγας το 1876, μέσω του Βρετανού Πρωθυπουργού Benjamin Disraeli, εξασφαλίζοντας σε πρώτη φάση μαζί με τους Γάλλους τον οικονομικό και

¹ Eric Hobsbawm, *Age of Empire και Age of Extremes – The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, London 1995

πολιτικό έλεγχο της Αιγύπτου. Το 1882 το αποτυχημένο εθνικιστικό κίνημα του Οράμπι έδωσε την ευκαιρία στους Βρετανούς να καταλάβουν στρατιωτικά τη χώρα².

Η πρόωπη εγκατάσταση των Ελλήνων στη βορειοαφρικανική αυτή περιοχή, που σημειωτέον εντοπίζεται και πριν την έλευση των Οθωμανών, αποτέλεσε βασική συνθήκη για τα αλυσιδωτά μεταναστευτικά κύματα από την ελλαδική χερσόνησο, ενώ το εμπόριο αναδείχθηκε για τους απόδημους σε κύριο πόλο έλξης και πεδίο επιχειρηματικής δράσης τους³. Στο σημείο αυτό αξίζει να υπογραμμιστεί ότι με τον όρο «Έλληνας Αιγυπτιώτης» προσδιορίζεται εκείνος ο Έλληνας που εγκαταστάθηκε σε κάθε γωνιά της Αιγύπτου, ιδίως από τα τέλη του 18ου αιώνα έως τις μέρες μας, ενώ σημαντική είναι η επισήμανση της μεταβολής της αρχικής του ιδιότητας από «οικονομικό μετανάστη» σε «μετανάστη εγκατάστασης», που ανέπτυξε συναισθηματικούς δεσμούς με τον τόπο, διατηρώντας όμως αναλλοίωτους τους αντίστοιχους με το Εθνικό Κέντρο και την ιδιαίτερη πατρίδα.

Διακριτή είναι η παρουσία των Ελλήνων κατά την περίοδο από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή από τότε που ανέρχεται στην εξουσία ο Μωχάμετ Άλη (1805-1848) έως και τα μέσα του 20ού αιώνα, οπότε επικράτησε στην πολιτική σκηνή της Αιγύπτου ο Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ (1952-1970), κατά τον χαρακτηριζόμενο και ως «χρυσό αιώνα» της Ελληνικής παρουσίας στη χώρα. Ο Μωχάμετ Άλη, γεννημένος στην Καβάλα, τρέφοντας μεγάλη εμπιστοσύνη στις επιχειρηματικές δυνατότητες του εκεί ελληνικού στοιχείου, βασίστηκε σε αυτό, στο πλαίσιο μάλιστα του ανοίγματος της Αιγύπτου προς τη Δύση και στην προοπτική δημιουργίας της Νέας Αιγύπτου. Μη έχοντας εκτίμηση στο συντηρητικό πνεύμα των ομοφύλων του, υπήρξε αποφασισμένος να βοηθήσει στην εισροή ξένων ικανών να αφυπνίσουν τον λαό από την αμάθεια που τον χαρακτήριζε. Τους φελάχους τους χαρακτήριζε τεμπέληδες και αμαθείς, σε ένα ιδεολογικό πάντρεμα δεσποτισμού και πατερναλισμού: *«Αν δεν τους αναγκάσω να δουλέψουν, θα ρεμπελέψουν γιατί έχουν λίγες ανάγκες. Πρέπει να τους οδηγάω όπως τα παιδιά, αν τους παρατήσω στον εαυτό τους, θα ξαναπέσουν στην σύγχυση και την αναρχία, από εκεί που τους τράβηξα⁴»*. Αναμένοντας την προοπτική

² Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Πάμε στα νερά, Ελληνικές διαδρομές στην Αίγυπτο*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ, Κολλάρου & ΣΙΑΣ. Α.Ε, Αθήνα 2009, σ.34. Το κίνημα του Ιουνίου 1882, ο Στρατής Τσίρκας το αποδίδει στις μεθοδεύσεις των Αγγλων, ενώ θεωρεί ότι το αφήγημα της «σφαγής των χριστιανών» ήταν ένα ψέμα για να αιτιολογηθεί ο βομβαρδισμός της Αλεξάνδρειας από τον Βρετανικό στόλο και η μετέπειτα κατοχή της χώρας από τους Αγγλους. Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης και η εποχή του* εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1983, σ.105-110.

³ Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η θέση των Ελλήνων στην Αίγυπτο*, εκδ. Δήμος Αθηναίων Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 1999, σ.18.

⁴ Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης και η εποχή του...*,ό.π, σ.39.

εισαγωγής τυχοδιωκτικών στοιχείων, που θα εκμεταλλεύονταν την πολιτική του, παρατηρούσε: «Γνωρίζω ότι ανάμεσα στους πενήντα που έρχονται για να μου προσφέρουν υπηρεσία, οι σαράντα εννιά είναι ψεύτικες πέτρες. Δίχως όμως να τους δοκιμάσω, δεν μπορώ να ανακαλύψω το μοναδικό διαμάντι που μπορεί να 'ναι ανάμεσά τους. Αρχίζω με την αγορά όλων και όταν βρω το διαμάντι, αποζημιώνομαι εκατονταπλάσια για τη ζημιά που έπαθα απ' τις άλλες πέτρες». Επίσης, ο Μωχάμετ Άλη έχοντας εντοπίσει την σημαντικότητα της εθνικής συνείδησης και της θρησκείας ως θεμελιώδη στοιχεία της νοοτροπίας των Ελλήνων, δεν δίστασε να επιτρέψει την κωδωνοκρουσία και εν γένει την απρόσκοπτη τέλεση των εκκλησιαστικών καθηκόντων, παρά τον φανατισμό των ομοθρήσκων του⁵. Έτσι, οι Έλληνες αξιοποίησαν στο έπακρο αυτήν την πολιτική και γρήγορα έφτασαν να ασκούν όλα τα επαγγέλματα: εμπειρικοί γιατροί, έμποροι, ράφτες, τεχνίτες, καλλιεργητές εκτάσεων στο Δέλτα. Τοποθετήθηκαν από τον ηγεμόνα σε επιτελικές θέσεις στον δημόσιο τομέα, τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Σταμάτης Καζούλλης διετέλεσε διευθυντής του Νομισματοκοπείου του Μωχάμετ Άλη και ο Μανώλης Καζήρας ήταν ο επίσημος τραπεζίτης του Πατριάρχη Θεόφилου. Χαρακτηριστική ήταν, άλλωστε, η στενή του φιλία με τον μετέπειτα ευεργέτη και πρώτο Πρόξενο του νεότευκτου ελληνικού κράτους στην Αίγυπτο, Μιχαήλ Τοσίτσα⁶.

Χωρίζοντας σε περιόδους την ιστορική διαδρομή των Αιγυπτιακών Ελλήνων κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, διακρίνονται τέσσερις χρονικές φάσεις:

- Η πρώτη (1830-1881) σηματοδοτείται από την ίδρυση των προξενικών αρχών του Ελληνικού κράτους και των πρώτων Ελληνικών Κοινοτήτων, όπως της Αλεξάνδρειας (1843), του Καΐρου (1856), της Μανσούρας (1860), του Πορτ-Σάιντ (1865) και άλλων. Σημειωτέον ότι, μετά την ίδρυση των Κοινοτήτων, δημιουργήθηκαν σύλλογοι και σωματεία, ενώ σημαντική εξέλιξη σηματοδότησε η ίδρυση των πρώτων Αδελφοτήτων, στις οποίες συσπειρώνονταν απόδημοι Έλληνες με γνώμονα τον τόπο

⁵ Ματούλα Τομαρά – Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες, Χωρέμη – Μπενάκη – Σαλβάγου*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2007, σ.18.

⁶ Οι αδελφοί Τοσίτσα, από την Ήπειρο, γνώρισαν στην Καβάλα τον Μωχάμετ Άλη όταν ασκούσε εκεί καπνεμπόριο. Σε κάποια οικονομική δυσκολία, ο Κωνσταντίνος Τοσίτσας δάνεισε στον Μωχάμετ Άλη μισή τούρκικη λίρα, κάτι που ο μελλοντικός αντιβασιλέας δεν λησμόνησε, αμείβοντάς τον πλουσιοπάροχα στην Αλεξάνδρεια, όταν ο Κ. Τοσίτσας κατέφυγε στην Αίγυπτο πάμφτωχος αναζητώντας τον ισχυρό φίλο του. Η συνάντησή τους έγινε με επεισοδιακό και ευρηματικό τρόπο ώστε ο Τοσίτσας να παρακάμψει τη φρουρά του. Την ευεργεσία του ηγεμόνα απήλυσαν τα αδέλφια Τοσίτσα μέσα από δωρεές γαιών και με τον Μιχαήλ να διορίζεται οικονομικός σύμβουλος του Μωχάμετ Άλη. Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων, Συνοπτική Ιστορία του Ελληνισμού της Αιγύπτου*, εκδ. Μητρόπολις, Αθήνα 1967, σ.95 - 97.

καταγωγής τους και με σκοπό την κάλυψη βασικών αναγκών και τη διατήρηση των ηθών και των πολιτιστικών τους στοιχείων. Δεν είναι τυχαίο μάλιστα το γεγονός ότι, στο πλαίσιο των μορφωμάτων αυτών, αναπτύχθηκε έντονα το αίσθημα αλληλοϋποστήριξης και υλικής αγαθοεργίας προς τα αδύναμα μέλη.

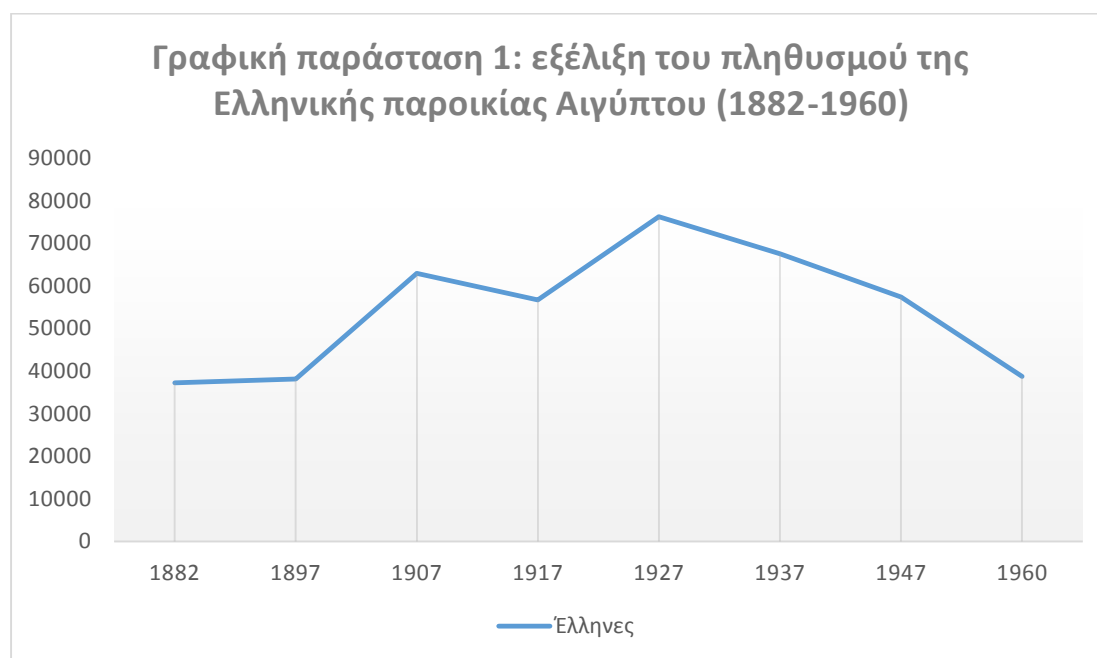
- Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται από το 1881 έως και τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Χαρακτηριστικό της γνώρισμα αποτελούν η οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων στη χώρα υποδοχής, στηριγμένη ειδικά μετά το 1882 στην Βρετανική κυριαρχία στην Αίγυπτο, αλλά και η συνέχιση της παροικιακής ζωής με την ίδρυση σχολείων, ναών, νοσοκομείων αλλά και άλλων κοινωφελών ιδρυμάτων (ορφανοτροφεία, γηροκομεία).

- Στην τρίτη φάση (1914-1940) παρατηρείται η μεγάλη ακμή των Ελλήνων στο βορειοαφρικανικό κράτος, η οποία συνέπεσε με την άνοδο στο θρόνο της Αιγύπτου του Βασιλιά Φουάντ, το 1917. Η ακμή τους, ωστόσο, μεταφράστηκε και αριθμητικά, αφού η δεύτερη γενιά των Ελλήνων υπήρξε πολυαριθμότερη από την πρώτη. Η δημογραφική όμως μεταβολή των Ελληνικών παροικιών στην Αίγυπτο συνδέθηκε και με τα κύματα προσφύγων από τη Μικρά Ασία μετά το 1922. Το 1937, με την άνοδο του Βασιλιά Φαρούκ (γιου του Φουάντ) στον θρόνο, και την υπογραφή της Συνθήκης του Montreux (12 Απριλίου) καταργήθηκαν οι διομολογήσεις, που προστάτευαν μέχρι τότε τα δικαιώματα των ξένων υπηκόων. Οι δύο παραπάνω παράγοντες αποτέλεσαν πηγή ανησυχίας στις τάξεις της Ελληνικής ομογένειας για το μέλλον, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με την παραίτηση της Κυβέρνησης της Μ. Βρετανίας ως φορέα εγγύησης των συμφερόντων των προνομίων των ξένων.

- Τέλος, η τέταρτη περίοδος (1940-1952) θεωρείται και αυτή ακμάζουσα για τον Ελληνισμό, ο οποίος διακρίθηκε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με την ποικίλη προσφορά του στο πλευρό των Συμμάχων. Όμως, από το 1952 αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση για τους Αιγυπτιώτες Έλληνες, με τη σταδιακή εκροή τους προς την Ελλάδα και αλλού⁷ και με αποκορύφωμα τη μαζική φυγή τους τη δεκαετία του 1960, εξαιτίας των πολιτικών και πολιτειακών μεταβολών στην Αίγυπτο, τη δεύτερή τους πατρίδα. Τα εθνικιστικά, σοσιαλιστικά μέτρα που έλαβαν το 1952 οι φορείς της Επανάστασης,

⁷ Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 άρχισε ο Ελληνικός πληθυσμός της Αιγύπτου να εγκαταλείπει τη χώρα. Η μετακίνηση αυτή διακόπηκε στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά επανενεργοποιήθηκε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Άγγελος Νταλαχάνης, «Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς. Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου, 1945-1956», *Μνήμων* 31 (2010) 187-214, 187.

οι ελεύθεροι αξιωματικοί της χώρας, επαναπροσδιόρισαν τα περιθώρια και τις προοπτικές ανάπτυξης του ελληνικού στοιχείου⁸.

9

1.1

Οικονομική δραστηριότητα

Η εισαγωγή της καλλιέργειας βάμβακος και η καταπολέμηση της διαφθοράς αποτέλεσαν τους βασικούς στόχους της πολιτικής του Μωχάμετ Άλη. Η στρατηγική που ακολούθησε, με απώτερο σκοπό τον εξευρωπαϊσμό και εκσυγχρονισμό της Αιγύπτου, ήταν άρρηκτα συνυφασμένη με τη δημιουργία συνθηκών, ευνοϊκών για την εγκατάσταση Ευρωπαίων και ειδικότερα Ελλήνων. Συγκεκριμένα, ο ηγεμόνας παρείχε διάφορα προνόμια, δίνοντας κίνητρα για την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας και ιδιαίτερα την καλλιέργεια του βαμβακιού¹⁰, εξυπηρετώντας την ανάπτυξη των δύο ζωτικότερων τομέων της οικονομίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Όπως παρατηρεί ο Στρατής Τσίρκας, η συμπεριφορά του (σ.σ. Μωχάμετ Άλη) θα φαινόταν «ανεξήγητη» αν δεν ξέραμε πώς

⁸ Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η θέση των Ελλήνων...*, ό.π., σ.29.

⁹ Ματούλα Τομαρά Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2007, σ.22-23.

¹⁰ Βλ. σχετικά Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός στους δρόμους του βαμβακιού*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2011

έχτιζε ένα αστικό κράτος, κάτω από πολύ ιδιόμορφες συνθήκες: δίχως ντόπια αστική τάξη. Για αυτό του χρειάζονται οι Έλληνες έμποροι και για αυτό τους προστατεύει¹¹.

Βασικό πυλώνα της αρωγής απέναντι στους Ευρωπαίους παροίκους, συνιστούσε το προνομιακό καθεστώς των διομολογήσεων (Capitulations) το οποίο ουσιαστικά είχε σχεδιαστεί από τον σουλτάνο Σουλεϊμάν Μεγαλοπρεπή το 1528 και παραχωρηθεί στους Γάλλους και σε άλλους πολίτες χριστιανικών κρατών για τη διεξαγωγή του εμπορίου στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹². Πρόκειται για το σύνολο των προνομίων προσωπικής ασυλίας, φοροαπαλλαγής και ετεροδικίας, που η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε παραχωρήσει στους Ευρωπαίους που ασκούσαν οικονομική δραστηριότητα στην επικράτειά της. Με τον καιρό το καθεστώς αυτό καθιερώθηκε για τους πολίτες δώδεκα ευρωπαϊκών κρατών (Γαλλία, Βρετανία, Ελλάδα, Βέλγιο, ΗΠΑ, Δανία, Ολλανδία, Νορβηγία, Πορτογαλία, Ισπανία, Σουηδία), ενώ ίσχυσε ουσιαστικά από το 1528 και καταργήθηκε το 1937. Οι διομολογήσεις αφενός εξασφάλιζαν την πλήρη ελευθερία των ξένων υπηκόων στην Αίγυπτο, τη φοροαπαλλαγή, την ασυλία αλλά κυρίως όριζαν την επίλυση των εμπορικών, αστικών και ποινικών υποθέσεων - ανάμεσα σε πολίτες μίας εκ των ευνοημένων χωρών - στη δικαιοδοσία των εκάστοτε προξενικών αρχών και δικαστηρίων¹³. Ωστόσο, η παρουσία πολλών ξένων στην Αίγυπτο έκανε αισθητή την ανάγκη εφαρμογής ενιαίου δικαίου που θα αφορούσε όλους τους ξένους και ντόπιους. Έτσι, από το 1873 λειτούργησαν τα Μικτά Δικαστήρια στη χώρα - στα οποία υπηρετούσαν Αιγύπτιοι και ξένοι (μεταξύ των οποίων και Έλληνες) δικαστές και δικηγόροι - ενώ τον σχετικό κανονισμό λειτουργίας τους υπέγραψε και η Ελλάδα το 1875¹⁴. Τα Μικτά Δικαστήρια καταργήθηκαν με τη συνθήκη του Montreux το 1936 ως απότοκο της ανακήρυξης της Αιγύπτου σε ανεξάρτητο κράτος αλλά συνέχισαν να λειτουργούν ως το 1946 πριν παραχωρήσουν τη θέση τους στα Αιγυπτιακά τακτικά δικαστήρια.

Υπό αυτές τις συνθήκες ο τομέας του εμπορίου άνθισε, οι Έλληνες έμποροι με την ενίσχυση του ηγεμόνα δραστηριοποιήθηκαν μέχρι και το Σουδάν, η νεότευκτη αστική τάξη συγκροτήθηκε και το μεγάλο κεφάλαιο ξεκίνησε να συγκεντρώνεται στα

¹¹ Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης και η εποχή του...* ό.π., σ.41.

¹² Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Πάμε στα νερά, Ελληνικές διαδρομές στην Αίγυπτο...*, ό.π., σ.35.

¹³ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2007, σ.64-65.

¹⁴ Χατζηφώτης Ιωάννης, *Αλεξάνδρεια, οι δύο αιώνες του Νεώτερου Ελληνισμού 19^{ος}-20^{ος} αιών*, εκδ.Publications, Αθήνα, σ.64.

χέρια της¹⁵. Ως εκ τούτου, σε δημογραφικό επίπεδο, οι Έλληνες εμφάνισαν πληθυσμιακή αύξηση έναντι των ξένων παροίκων σε ποσοστό της τάξης του 33,94% σύμφωνα με την απογραφή του 1897, θεωρούμενοι οι πλέον αξιόπιστοι οργανωτές και διαχειριστές της παραγωγικής και ευρύτερης οικονομικής διαδικασίας¹⁶. Στο πλαίσιο αυτό, το Ελληνικό στοιχείο δέσποσε στην οικονομική ζωή, καταλαμβάνοντας περίοπτη θέση στη πολυεθνική και πολυπολιτισμική κοινωνία υποδοχής του, ενώ παράλληλα έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση, αναπτύσσοντας τα γράμματα και τις τέχνες σε υψηλό επίπεδο, όπως θα δούμε παρακάτω. Εν γένει, η οικονομική δραστηριότητα της Ελληνικής παροικίας κινήθηκε κυρίως γύρω από το εμπόριο, τη βιοτεχνία, τις τραπεζικές, χρηματιστηριακές και ασφαλιστικές εργασίες, την ποτάμια ναυσιπλοΐα, λιγότερο την βιομηχανία, αλλά και σε υπαλληλικές δραστηριότητες στον τομέα των υπηρεσιών. Βασική, όμως, δραστηριότητα ήταν η καλλιέργεια και εμπορία βαμβακιού, κατά την οποία οι Έλληνες διακρίθηκαν, αφού εισήγαγαν νέες ποικιλίες, ενώ καινοτόμησαν ως προς τους τρόπους καλλιέργειας αλλά και της οργάνωσης σε όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας¹⁷.

Στο χρονικό ανάπτυγμα 1897 – 1912 αρχικά ο Ελληνισμός της Αιγύπτου απολαμβάνει οικονομική ακμή αλλά γνωρίζει και την ύφεση. Ιδρύεται η Εθνική Τράπεζα της Αιγύπτου με συνέπεια το ελληνικό κεφάλαιο να εισχωρήσει στο ανώτατο αυτό οικονομικό ίδρυμα, στου οποίου το διοικητικό συμβούλιο βρίσκονται αρκετοί Έλληνες (Κ.Μ Σαλβάγος, Εμμ. Μπενάκης, Α. Ράλλης, Α. Ζερβουδάκης. Κ. Τσούδης). Η αναγκαιότητα ξένων κεφαλαίων, που προορίζονταν για την χρηματοδότηση της καλλιέργειας, οδηγεί σε αφθονία του χρήματος. Η ζήτηση των αγροτικών αλλά και των αστικών κτημάτων αυξάνεται, μαζί με την τιμή τους. Οι ανώνυμες εταιρίες παρουσιάζονται ως εγγυήτριες κερδών με τις μετοχές τους να ανεβαίνουν διαρκώς. Το 1907 οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί του Λονδίνου και του Παρισιού σταματούν τις πιστώσεις στους Αιγυπτίους. Οι Έλληνες πρώτοι ένοιωσαν τις συνέπειες της ύφεσης (με χαρακτηριστικά παραδείγματα το κλείσιμο της Τράπεζας Μυτιλήνης, και τη χρεοκοπία του εμπορικού οίκου Γ. Ζερβουδάκη), αλλά πρώτοι εισέπραξαν και την ευεξία της επακόλουθης ανάπτυξης με τα πρώτα δείγματα να είναι εμφανή από το 1912. Η έκθεση του Α. Σακτούρη, Γενικού

¹⁵ Μανώλης Γιαλινράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...* ό.π, σ. 120.

¹⁶ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός στους δρόμους του βαμβακιού...* ό.π, σ.19.

¹⁷ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.20-21.

Πρόξενου Αλεξάνδρειας, προς το Υπουργείο Εσωτερικών για την οικονομική κατάσταση στην Αίγυπτο από το 1884 έως το 1913, αποτυπώνει την ευπορία των Ελλήνων μέσω του εμπορίου. Καπνά, ελαιόλαδο, σαπούνι, γεννήματα και φυσικά το βαμβάκι, είναι τα προϊόντα στα οποία βασίστηκε η οικονομική ανάπτυξη. Για το βαμβάκι υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά: «*Δι' αυτού εισάγονται κατ' έτος εις την Αίγυπτον από 20 έως 30 εκατομμύρια λιρών, αναλόγως του ποσού της παραγωγής και της επικρατούσης τιμής*»¹⁸.

1.2

Κοινοτική οργάνωση και κοινωνική διαστρωμάτωση.

Τον 19ο αιώνα ο Ελληνισμός της Αιγύπτου, συγκροτήθηκε κοινωνικά, θεσμικά και εν μέρει διοικητικά, γύρω από τρεις πόλους: το Πατριαρχείο, το Προξενείο και την Κοινότητα. Στο πλαίσιο της οργάνωσης, λειτουργίας και ανάπτυξης των Ελληνικών Κοινοτήτων, ιδιαίτερο ρόλο έπαιξαν οι Αδελφότητες ή Πατρίες, με τη σύστασή τους να γίνεται με κριτήρια εθνικοτοπικά και κίνητρο τη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των ιδιαίτερων Ελλήνων της παροικίας και των αντίστοιχων από το Εθνικό Κέντρο. Οι Αδελφότητες αποτέλεσαν μια βραχύβια ιστορική μορφή εθνικοτοπικής αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης σε συνθήκες μαζικού εκπατρισμού, ενώ πρόκειται για θεσμικές συγκροτήσεις της δομικής «κοινότητας βίου», που χαρακτηρίζει την Ελληνική παράδοση του κοινοτισμού¹⁹.

Η Αλεξάνδρεια και το Κάιρο ήταν τα κέντρα του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού, με την Ελληνική Κοινότητα Αλεξάνδρειας (ΕΚΑ) να είναι η πρώτη και να ιδρύεται το 1843. Ακολούθησε το 1856 η Ελληνορθόδοξη Κοινότητα Καΐρου την οποία διαδέχτηκε το 1904 η Ελληνική Κοινότητα Καΐρου (ΕΚΚ). Κατά τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν, πολλές Κοινότητες ιδρύθηκαν στην Άνω και Κάτω Αίγυπτο, όπως η Κοινότητα της Μανσούρας (1864) και η Κοινότητα του Πορτ Σάιτ (1865) που ουσιαστικά προέκυψε από την διαδικασία διάνοιξης του καναλιού του Σουέζ. Η Κοινότητα Ζαγαζίκ ιδρύθηκε το 1870, ενώ ακολούθησαν το 1880 οι Κοινότητες στις περιοχές Τάντα, Ζίφτα, Μίνια, Σουέζ το 1888²⁰, Ασιούτ το 1893, Φαγιούμ το 1899,

¹⁸ Μανώλης Γιαλουνράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*, ό.π., σ. 171-173.

¹⁹ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου*, ό.π., σ.22.

²⁰ Η Κοινότητα του Σουέζ, αριθμώντας 13.000 εργάτες εκ των οποίων 7.000 ευρωπαίους και 5.000 Έλληνες, ήταν πολιτικά θεσπισμένη με σύνδεση τόσο με το Αιγυπτιακό όσο και με το ευρωπαϊκό ανθρώπινο δυναμικό.

Ασουάν το 1905 και Φακούς το 1906. Αρκετές ακόμα Κοινότητες δημιουργήθηκαν όπως της Ιβραημίας, της Μεχάλα ελ Καμπίρ, του Ζεϊτούν, της Ηλιούπολης και άλλων. Οι οργανωμένες Κοινότητες Αλεξάνδρειας και Καΐρου λειτούργησαν ως κρατικοί οργανισμοί, ενώ οι Αδελφότητες είχαν περισσότερο κοινωνική και ανθρωπιστική πολιτική αλλά με λειτουργία ακόμα και στα όρια της αυτοδυναμίας. Από τα δραστηριοποιημένα μέλη προέκυψαν οι Ευεργέτες, τα επιφανή δηλαδή μέλη που διέθεσαν μεγάλο μέρος της περιουσίας για να καλύψουν κοινοτικά αλλά και εθνικά ελλείματα και ανάγκες όπως θα δούμε παρακάτω.

Η ανάπτυξη της οικονομίας είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση της αστικής τάξης. Όμως ουσιαστικά μέσα από την οικονομική και οργανωτική τους λειτουργία, οι «αστοί της παροικίας» αποτελούσαν ένα υποκατάστατο της ανύπαρκτης Αιγυπτιακής αστικής τάξης. Ο Ι. Γκίκας, εκπαιδευτικός που ήρθε στην Αίγυπτο το 1893, συνοψίζει τις κοινωνικές τάξεις των Ελλήνων Αιγυπτιωτών σε πλούσιους και φτωχούς. Όσον αφορά τους πλούσιους, υποδιαιρεί σε πρωτοκλασάτους και δευτεροκλασάτους με την κληρονομική ή επίκτητη αριστοκρατία να ορίζει τη διαφορά²¹. Φυσικά η ιστορία του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού δεν είναι μόνο εκείνη της αστικής τάξης του, αφού υπάρχει και εκείνη των μικροαστών καταστηματαρχών που αρχίζει να δημιουργείται, καθώς και μια υπαλληλική που θα καταλήξει η πολυαριθμότερη. Διακριτή είναι επίσης η εργατική τάξη αφού η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ με τη μεταφορά εργατικού δυναμικού τόσο από την πλευρά των Ελλήνων όσο και άλλων ευρωπαίων, οδήγησε στη διαμόρφωση ενός προλεταριακού πόλου με αριθμητική, ιδεολογική και πολιτική τροφοδότηση από την ανάπτυξη της βιομηχανίας καπνού²². Στο Σουέζ ιδρύεται το 1908 από τους εργάτες της διώρυγας ένα σωματείο αλληλοβοήθειας με την επωνυμία «Φοίνιξ» που είχε αρχικά μορφωτικούς προσανατολισμούς. Όμως το 1918 η άνοδος των τιμών χωρίς την παράλληλη αύξηση των μισθών, ενεργοποίησε την συνδικαλιστική λειτουργία του συλλόγου, με αποτέλεσμα την κήρυξη γενικής απεργίας στις 2 Μαΐου. Έτσι οι Έλληνες της Αιγύπτου πιστώνονται την πρώτη οργανωμένη – πετυχημένη αντίδραση κατά των εκμεταλλευτικών σχεδίων της Εταιρείας της Διώρυγας²³.

²¹ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*, ό.π, σ. 160.

²² Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.42.

²³ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*, ό.π, σ.137-138.

Αναφορικά με την κοινωνικοεπαγγελματική διαστρωμάτωση της παροικίας, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει στο εσωτερικό τους τέσσερις βασικές κοινωνικές τάξεις:

α. τραπεζίτες, βιομήχανοι, μεγάλοι επιχειρηματίες, καθώς και μεγαλέμποροι ή ακόμα και μικρομεσαίοι, εξαρτημένοι από το μεγάλο κεφάλαιο.

β. χειροτέχνες, βιοτέχνες, υπάλληλοι (λογιστές κυρίως και πωλητές μεγάλων καταστημάτων και ασφαλιστικών εταιρειών και ξενοδοχείων), οι οποίοι αποτελούσαν και τον μεγάλο όγκο των εργαζομένων και εξαρτιόνταν από την εμπορική αστική τάξη.

γ. μορφωμένοι επαγγελματικά επιστήμονες (γιατροί, μηχανικοί, αρχιτέκτονες, δικηγόροι) με εξάρτηση από την αστική τάξη.

δ. κληρικοί, φοιτητές και εκπαιδευτικοί, συνδεδεμένοι με τον Ελληνικό κοινοτικό μηχανισμό στην Αίγυπτο ή και ακόμα και τον κρατικό της Ελλάδας, σπανιότερα δε της Αιγύπτου.

1.3

Εκπαίδευση και πνευματική ζωή

Η οικοδόμηση ενός εκπαιδευτικού συστήματος, που θα συνέβαλε στη διαφύλαξη της γλωσσικής και πολιτισμικής ταυτότητας των κοινοτήτων, εγγράφεται, στο πεδίο των προτεραιοτήτων της κοινοτικής οργάνωσης αλλά και των ελίτ της Ελληνικής διασποράς. Τα επιβλητικά κτιριακά συγκροτήματα, με τη νεοκλασική τους αρχιτεκτονική, όπου αναπτύσσονταν η πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα των Αιγυπτιωτών Ελλήνων, καταδεικνύουν άλλωστε τον σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό τους. Μεγαλοπρεπή, ευάερα, ευήλια, που πληρούσαν όλους τους όρους της υγιεινής, με χώρους για άθληση και γυμναστική, με πειραματικά εργαστήρια, υπήρξαν απόρροια της ευεργετικής παρουσίας ισχυρών Ελληνικών οικογενειών. Σχολείο Γραικών (1843), Τοσιτσαία Σχολή (1854) Αμπέτειος Σχολή (1860), Αχιλλοπούλειο Παρθεναγωγείο (1883), Αβερώφειο Παρθεναγωγείο (1896), Σαλβάγειος Επαγγελματική Εμπορική Σχολή (1907), Ζερβουδάκειος Σχολή Αστική (1909), Κοκκινάρειος Σχολή (1923) Φαμηλιάδειος Σχολή (1925-1926) είναι μερικά από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που σφράγισαν την εκπαιδευτική ζωή του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού. Ιδιαίτερο παράδειγμα, δηλωτικό της μεταστροφής του εκπαιδευτικού προσανατολισμού με βάση οικονομικά κριτήρια, αποτέλεσε η Ξενάκειος Σχολή

(1908), η οποία ξεκίνησε από αστική και μετατράπηκε σε επαγγελματική – τεχνική συμπορευόμενη με τις οικονομικές απαιτήσεις της παροικίας. Παράλληλα, στον χώρο της εκπαίδευσης λειτουργούσαν και οι Πατριαρχικές Σχολές καθώς και ιδιωτικά, νυκτερινά επαγγελματικά σχολεία. Η σχολική εκπαίδευση στις παροικιακές νησίδες της Αιγύπτου οργανώθηκε όχι με βάση ταξικά κριτήρια. Δεν υπήρχαν δηλαδή κοινοτικά σχολεία φτωχών ή πλουσίων, αφού η παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης, αθλητισμού και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων αφορούσε όλα τα παιδιά των Αιγυπτιωτών Ελλήνων, ανεξαρτήτως φύλου και κοινωνικής προέλευσης, ενώ λειτούργησαν και κυριακάτικα σχολεία τα οποία εξυπηρετούσαν οικιακές βοηθούς και εργάτες και εν γένει ανθρώπους του μόχθου. Ωστόσο, οι ευκατάστατες οικογένειες της ανώτερης και μεσαίας κοινωνικής τάξης κατέβαλαν δίδακτρα, πολλές φορές αναλογικά της εισοδηματικής δυναμικής της εκάστοτε οικογένειας. Η αρχική ιδέα ήταν οι άποροι να μαθητεύουν δωρεάν, μιας και που οι σπουδές τους υποστηρίζονταν από την Κοινότητα, τις Αδελφότητες ή από διάφορα κληροδοτήματα πλουσίων ομογενών. Έτσι, στη χειρότερη περίπτωση, οι πένητες εγγράφονταν με μια έκπτωση στο κόστος της αρχικής εγγραφής²⁴. Εν τέλει, η επικρατούσα φιλοσοφία στους κύκλους των αστών κεφαλαιούχων ήταν «όλοι οι μαθητές και μαθήτριες κάτω από την ίδια στέγη». Αξίζει να αναφερθούν τρία παραδείγματα εκπαιδευτικών που διακρίθηκαν στο εκπαιδευτικό στερέωμα της Ελληνικής ομογένειας στην Αίγυπτο: ο Ευ. Παπανούτσος στην Αλεξάνδρεια, ο Γ. Αθανασιάδης στο Κάιρο και ο Γρ. Πετρώνας στην Αλεξάνδρεια και το Κάιρο. Άνθρωποι με προοδευτικό μυαλό και ανοικτούς ορίζοντες, εφήρμοσαν νέα εκπαιδευτικά και γενικότερα παιδαγωγικά συστήματα.

Όσον αφορά στην ευρύτερη πνευματική ζωή των Αιγυπτιωτών Ελλήνων, η συμβολή τους στην πολιτιστική ανάπτυξη της νέας τους πατρίδας ήταν χωρίς αμφιβολία αξιοσημείωτη και αποτυπώνεται ανάγλυφα στη δράση Ελληνικών συλλόγων, εκδοτικών οίκων και τυπογραφείων. Ο Κώστας Ουράνης γράφει δικαιολογημένα: «... δεν είναι υπερβολή να ισχυρισθεί κανένας ότι από το 1909 ίσαμε το 1918 η έδρα των ελληνικών γραμμάτων έχει μεταφερθεί από τις Αθήνες στην Αλεξάνδρεια.» Την περίοδο μάλιστα 1920-1940 το Ελληνικό παροικιακό στοιχείο ανέπτυξε έντονη πνευματική, εκπαιδευτική και πολιτιστική δράση. Πολιτιστικοί φορείς με ταυτόχρονη έντονη εκδοτική δραστηριότητα, όπως το Πατριαρχείο

²⁴ Παντελής Κ. Λέκκου, *Το Αβερόφειο Γυμνάσιο Αλεξανδρείας, από της Ιδρύσεώς του έως το 1960*, Διδακτορική Διατριβή, εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2004, σ.132-133.

Αλεξάνδρειας, διάφορα πνευματικά ιδρύματα και βιβλιοθήκες καθώς και μουσεία, συμμετείχαν ενεργά στη διαμόρφωση του πολιτιστικού κλίματος της εποχής, μέσα στο οποίο μάλιστα γαλουχήθηκαν γόννοι Ελληνικών οικογενειών, διαπρέποντας στον κόσμο των ιδεών και της τέχνης. Τα θέατρα της Αλεξάνδρειας ήταν αρτιότατα για την εποχή τους, ενώ φιλοξένησαν μεγάλες μορφές του ελληνικού χώρου όπως ο Ταβουλάρης, η Ευ. Παρασκευοπούλου, ο Ευ. Παντόπουλος, η Κυβέλη, ο Β. Λογοθετίδης, η Μ. Κοτοπούλη, ο Κ. Κουν, ο Γ. Σουρής. Στον τομέα της ζωγραφικής, ο Ελληνισμός της Αιγύπτου θα αναδείξει μεγάλους ζωγράφους όπως ο Κ. Παρθένης (1878-1967), Δ. Λίτσας (1881-1952) και Γ. Κεφαληνός (1894-1957). Στον τομέα των γραμμάτων ενδεικτικά αναφέρονται ο Γεώργιος Σκληρός (1879-1920), η Πηνελόπη Δέλτα (1874-1941), ο Νίκος Νικολαΐδης (1884-1956), ο Γλαύκος Αλιθέρης (1897 – 1965), ο Πέτρος Μάγνης (1880-1935), ο Νίκος Σαντορινιός (1897-1923), ο Χριστόφορος Νομικός (1883-1951), ο Στρατής Τσίρκας (1911-1980) καθώς και ο Κωνσταντίνος Καβάφης (1869-1933). Ας σημειωθεί επίσης ότι μεγάλος αριθμός Ελλήνων του ελλαδικού χώρου, πριν αλλά και μετά το 1909, εύρισκαν στην Αίγυπτο έδαφος πρόσφορο για να τυπώσουν άρθρα, μελέτες και βιβλία, τροφοδοτώντας έτσι τη σχέση του Εθνικού Κέντρου με τον εκεί παροικιακό Ελληνισμό. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε τους επιφανέστερους προκειμένου να γίνει κατανοητή η σημασία και η εμπιστοσύνη που δίδονταν στις πνευματικές δομές της Ελληνικής παροικίας: Κ. Βάρναλης, Γ. Δροσίνης, Ι. Δραγούμης, Ο. Λάσκος, Π. Νιρβάνας, Γρ. Ξενόπουλος, Ι.Μ Παναγιωτόπουλος, Γ. Σεφέρης, Ψυχάρης, Κ. Παλαμάς και άλλοι επέλεξαν την Αίγυπτο προκειμένου να αναπτύξουν εκδοτική δραστηριότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν του Νίκου Καζαντζάκη, ο οποίος κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Ισπανία, ζήτησε από τον Αλεξανδρινό «Ταχυδρόμο» συνεργασία, η οποία όμως δεν ευοδώθηκε. Αντίστοιχα, ο Τέλλος Άγρας, έβλεπε την μετάβασή του στην Αίγυπτο ως λύση στο οικονομικό του πρόβλημα, ενώ ο Άγγελος Σικελιανός απήλαυσε τις πρώτες ευμενείς κριτικές για τον «Αλαφροΐσκιωτο» από τα Αλεξανδρινά περιοδικά. Στο σημείο αυτό, ας αναφερθεί ότι η δημοσιογραφία της Ελληνικής διασποράς στην Αίγυπτο, αναπτύσσεται μέσα από πολυάριθμα περιοδικά και εφημερίδες και χρονολογείται από τον Ιούλιο του 1862, όταν ιδρύεται η εφημερίδα «Αίγυπτος» από τους Διονύση Οικονομόπουλο και Σπυρίδωνα Φερενδίνο. Το πρώτο περιοδικό θεωρείται ο «Ιατρός του Λαού» με εκδότη επίσης τον γιατρό Διονύση Οικονομόπουλο. Ο «Τηλέγραφος», ο «Ταχυδρόμος», τα «Ημερήσια Νέα», το «Φως» είναι μερικές ενδεικτικές εφημερίδες, ενώ αντίστοιχα περιοδικά υπήρξαν

τα «Παναιγύπτια», η «Νέα Ζωή» και τα «Γράμματα», με τα δύο τελευταία να συνεισφέρουν στην δημοκρατική κίνηση και την παρουσίαση προοδευτικών λογοτεχνικών έργων με πνεύμα αντιμπεριαλιστικό και με επίκεντρο συχνά τους ιθαγενείς της Αιγύπτου²⁵.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου που αφορά την παρούσα μελέτη, η εφημερίδα «Ανατολή» επιδίδεται σε διαρκή αρθρογραφία που αφορά όχι μόνο τις πολεμικές επιχειρήσεις αλλά και τις ενέργειες όλων σχεδόν των συλλογικοτήτων που συγκροτούσε ο Ελληνισμός της Αιγύπτου. Επίσης εκδίδονται ad hoc εφημερίδες και περιοδικά όπως ο «Έλλην» και το «ΑΕΡΑ» τα οποία λειτούργησαν ως όργανα πληροφόρησης αλλά και ιδεολογικής χαλιναγώγησης.

1.4

Ευεργετισμός – Εθελοντισμός

Ιδιαίτερη αναφορά οφείλουμε στις έννοιες του Ευεργετισμού και του Εθελοντισμού, ως δομικά στοιχεία συμπεριφοράς αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης καθώς και έκφρασης εθνικής συνείδησης. Όπως ήδη έχει επισημανθεί, τα αστικά στρώματα των Ελληνικών παροικιών υπήρξαν από τα πιο δυναμικά στην πολυπολιτισμική κοινωνία της Αιγύπτου. Το ενδιαφέρον για την ενίσχυση της εθνικής τους ταυτότητας και ταυτόχρονα για την αναπαραγωγή του κοινωνικού τους κεφαλαίου τούς οδήγησε να επενδύσουν από πολύ νωρίς τον πλούτο τους σε θεσμούς που θα εξυπηρετούσαν τον παραπάνω στόχο. Στο πλαίσιο δηλαδή της ιδεολογίας του ευεργετισμού επιχειρήθηκε η αναπαραγωγή της εθνικής κοινότητας και η διατήρηση της πατροπαράδοτης γλώσσας, ενός πολιτισμού που αναγνωρίζουν οι ομογενείς ως στοιχείο της ταυτότητάς τους. Αξίζει να αναφερθεί ότι η ιδεολογία του ευεργετισμού, που αναπτύχθηκε στη διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, αντιπροσώπευσε μια κορυφαία εκδήλωση της κοινωνικής, εθνικής και διαπολιτισμικής συνείδησης. Υπ' αυτήν την έννοια ο ευεργέτης ενσαρκώνει έναν κατ' εξοχήν οργανικό διανοούμενο που λειτουργεί στο πλαίσιο ενός διευρυνόμενου κόσμου, ως ιδιότυπος φορέας διαπολιτισμικής σύνδεσης και αναφοράς με τριπλή γεωγραφική κατεύθυνση: τον παροικιακό χώρο, την ιδιαίτερη πατρίδα και το Εθνικό Κέντρο²⁶. Με αίσθημα

²⁵ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*, ό.π., σ.505-679

²⁶ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός και Προσωπικότητα. Ευεργέτες Έλληνες του Καΐρου*, εκδ. Παπαζήση, τόμος Α', Αθήνα 2002, σ. 48.

υψηλής εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης οι ευεργέτες αναλάμβαναν την υποχρέωση να ενισχύσουν την Ελλάδα, την ιδιαίτερη πατρίδα τους αλλά και την χώρα που τους φιλοξενούσε και ανέδειξαν την καλλιέργεια αρμονικών σχέσεων με τον μουσουλμανικό χώρο και την Αιγυπτιακή αρχή²⁷. Επίσης, ο Αιγυπτιακός παροικιακός χώρος ανέδειξε μορφές εθελοντισμού και εθελοντικού έργου στο πλαίσιο είτε της ενίσχυσης της εσωτερικής κοινοτικής συνοχής είτε της υποστήριξης του Εθνικού Κέντρου και της εδαφικής ολοκλήρωσης του Ελληνικού κράτους. Προσδιορίζοντας τον κοινό τόπο ανάμεσα στον ευεργετισμό και τον εθελοντισμό, συναντάμε το κοινό τους υπόβαθρο σε τρία συστατικά: α) το αίσθημα της κοινότητας βίου, β) την έμπρακτη μέριμνα για τον άλλον ως χρέος είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο, γ) την γενναιοδωρία της χειρονομίας. Εν τέλει, ο εθελοντής καταθέτει χρόνο και έργο ακόμη και από τα αποθέματα των υστερημάτων του, και μάλιστα με τεράστιο ρίσκο όταν πρόκειται για πολεμική συμμετοχή, ενώ ο ευεργέτης χρήμα και ύλη από τη δεξαμενή των περισσευμάτων του. Επίσης, η ανωνυμία και η διαταξικότητα συνοδεύει πολλές φορές την εθελοντική προσφορά, αντίθετα με την ευεργεσία που έχει πάντοτε ταξική και ληξιαρχική ταυτότητα.

Παραδείγματα οργανωμένων δομών εθελοντών στον Ελληνισμό της Αιγύπτου αποτελούσαν οι πολυάριθμες εθελοντικές οργανώσεις, σωματεία, σύλλογοι κι άλλα παρόμοια κοινωνικά σχήματα που λειτούργησαν τον 19ο και 20ο αιώνα αλλά και οι εθελοντικές στρατολογήσεις σε όλους τους αγώνες από την συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους όπως θα δούμε παρακάτω. Οικογένειες, όπως Τοσίτσα, Αβέρωφ, Τσανακλή, Στουρνάρη, Αντωνιάδη, Μπενάκη, Κότσικα, Καζούλλη, Σαλβάγου, Βόλτου, Σπετσερόπουλου, Αχιλλόπουλου, Χωρέμη κ.ά., ανέλαβαν τη διεκπεραίωση ζητημάτων που άπτονταν της κοινωνικής πρόνοιας και αρωγής, τόσο στις ιδιαίτερες πατρίδες καταγωγής τους όσο και στη νέα τους πατρίδα, την Αίγυπτο, μέσα από τη χρηματοδότηση εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων καθώς και την παροχή υποτροφιών. Πέρα από τους τόπους καταγωγής όμως και κατά την περίοδο 1870-1920 επί παραδείγματι, ο τόπος που υποδέχεται την ευεργεσία είναι όλο και περισσότερο η πρωτεύουσα της Ελλάδας, επειδή σε συμβολικό κυρίως επίπεδο, η Αθήνα αποτελούσε το κέντρο προς το οποίο συνέκλιναν τα βλέμματα του ελευθερωμένου και αλύτρωτου Ελληνικού κόσμου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις περιπτώσεις των οικογενειών Μπενάκη και Αβέρωφ από την Αλεξάνδρεια και της

²⁷ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Ευεργετισμός και Προσωπικότητα. Ευεργέτες Έλληνες του Καΐρου*, εκδ. Παπαζήση, τόμος Β', Αθήνα 2002, σ. 152-153.

οικογενείας Κότσικα από το Κάιρο. Η πρώτη υποστήριξε εξ ολοκλήρου την ανέγερση της Μπενακείου Βιβλιοθήκης και του Κολεγίου Αθηνών, ενώ στις συνεισφορές του Εμμανουήλ Μπενάκη οφείλεται η Εθνική Πινακοθήκη. Σημαντική ωστόσο, υπήρξε και η συμβολή της οικογένειας Αβέρωφ και συγκεκριμένα του Γεωργίου, που κατέβαλε κεφάλαια ύψους 500.000 φράγκων για την αποπεράτωση του Πολυτεχνείου, το οποίο είχε αρχίσει με τη διάθεση κονδυλίων των Αλεξανδρινών Τοσίτσα και Στουρνάρα. Στη διαθήκη του μάλιστα οριζόταν χρηματικό ποσό για την ίδρυση και συντήρηση της Γεωπονικής Σχολής στη Λάρισα, καθώς και για υποτροφίες του Ωδείου Αθηνών. Στο Αστεροσκοπείο Αθηνών άφησε επίσης 2.500 χρυσά φράγκα για να αγοραστούν επιστημονικά όργανα. Ο ίδιος ανέλαβε και την ολική αναμόρφωση του Παναθηναϊκού Σταδίου, ολοκλήρωσε την ανοικοδόμηση της Σχολής Ευελπίδων και των φυλακών Αβέρωφ, και κληροδότησε κεφάλαιο στο Πολεμικό Ναυτικό για την απόκτηση του θωρηκτού «Αβέρωφ»²⁸. Η οικογένεια Κότσικα βρέθηκε στην πρωτοπορία των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διεργασιών του παροικιακού Ελληνισμού, μεριμνώντας για την υγεία και την παιδεία της παροικίας, δείχνοντας παράλληλα έμπρακτο ενδιαφέρον για τους Αιγυπτίους. Ο Θεοχάρης Κότσικας αναθέτει στο Ελληνικό κράτος την ευθύνη της λειτουργίας του Κοτσικείου Νοσοκομείου, που είχε ιδρύσει στην Αλεξάνδρεια, ενώ με τον αδελφό του Πολυχρόνη Κότσικα, που ίδρυσε στο Κάιρο το «Ελληνικό Κέντρο», διέθεσαν μεγάλα χρηματικά ποσά για τον γενέθλιο τόπο τους που ήταν η Κάρυστος, ανακηρυσσόμενοι Μεγάλοι Ευεργέτες Καρύστου²⁹. Επίσης κατά την διετία 1912 – 1913 χρηματοδότησαν την επισκευή του θωρηκτού Αβέρωφ³⁰. Τα παραπάνω παραδείγματα εικονογραφούν και τεκμηριώνουν τη θεωρία³¹ σχετικά με τις τρεις λειτουργίες του ευεργέτη, οι οποίες είναι οι εξής:

- Προσωπική, δηλαδή κατάθεση προσωπικού πλούτου για κοινωνικούς σκοπούς τοποθετώντας τον ευεργέτη στη θέση του «χρηματοφόρου υποκειμένου».
- Ιστορική, δηλαδή η εμπέδωση της ηγεμονίας της τάξης και η λειτουργία του ως «οργανικός διανοούμενος» με την Γκραμσιανή έννοια.

²⁸ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, «Αιγυπτιώτης ευεργετισμός: Συλλογική ευποιΐα και ατομική εποποιΐα», στο Αρβανιτάκης (επιμ.), *Το φαινόμενο του ευεργετισμού*, ό. π., σ. 47-59, σ. 52.

²⁹ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου...*, ό.π., σ.279.

³⁰ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου...*, ό.π., σ.266.

³¹ Matoula Tomara-Sideris, “Euergetism: Greek benefactors over the ages”, bussinessfile no 96, Athens 2014, p.60. Βλέπε επίσης στις ηλεκτρονικές σημειώσεις Openeclass@panteion.gr.

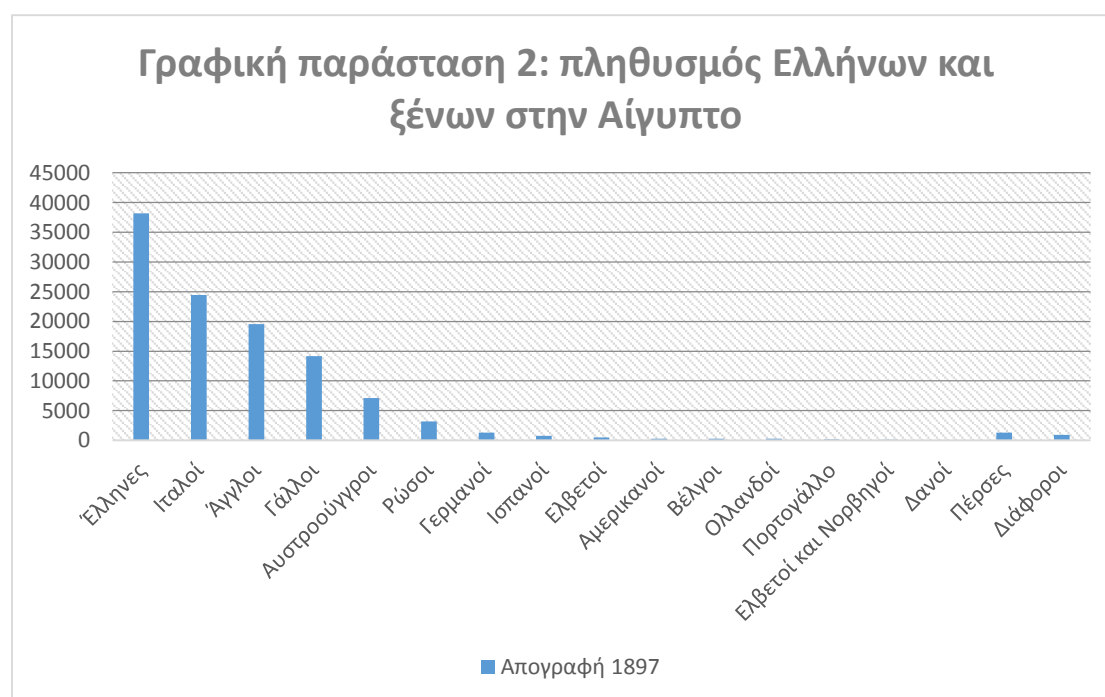
- Κοινωνική, δηλαδή η δημιουργία, εμπέδωση και αναπαραγωγή θεσμών και μηχανισμών που εξασφαλίζουν την κοινωνική ευρυθμία.

Δεν θα επιμείνουμε περισσότερο σε παραδείγματα, των οποίων τεράστιος ο αριθμός και θα περάσουμε στον προσδιορισμό της σχέσης των Ελλήνων Αιγυπτιωτών με το Εθνικό Κέντρο στο επίπεδο των εθνικών αγώνων και επιδιώξεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός και η «μητέρα πατρίδα».

Πριν περάσουμε στην πολιτική στάση και κοινωνική προσφορά των Αιγυπτιωτών κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κρίθηκε απαραίτητη μια αναδρομή της θέσης τους απέναντί στις πολεμικές ανάγκες του Εθνικού Κέντρου, που προηγήθηκαν του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σκοπός, να αποδειχθεί ότι οσάκις η Ελλάδα βρίσκονταν σε πολεμική σύρραξη, η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο λειτούργησε άμεσα ως συγκοινωνούν δοχείο έμπρακτης αλληλεγγύης και προσφοράς. Εξάλλου στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, το Ελληνικό κράτος αρχίζει να αναμειγνύεται έντονα στην κοινοτική οργάνωση της παροικίας, στο πλαίσιο συγκρότησης εθνικής ταυτότητας. Η συνεχιζόμενη μετανάστευση από το Ελληνικό κράτος προς την Αίγυπτο σε συνδυασμό με την επέκταση των Ελληνικών συνόρων αύξησαν την παρουσία των Ελλήνων μεταξύ των άλλων ξένων που βρίσκονταν εκεί, με αποτέλεσμα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, να αποτελούν την πλειονότητα³².

³² Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου...*, ό.π, σ.24.

Οι συνθήκες ήταν ιδανικές για την ανάπτυξη κρατικής εθνικιστικής ιδεολογίας με αλτρωτικές αναφορές που προωθούσαν την ιδέα ταύτισης της ελληνικότητας με τις πολιτικές επιδιώξεις του Ελληνικού έθνους – κράτους³³.

Στο τέλος του κεφαλαίου, θα υπάρξει ξεχωριστή αναφορά στη σχέση της Δωδεκανήσου με τον Ελληνισμό της Αιγύπτου αφού μέσα από αυτήν, πηγάζουν δράσεις με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως θα δούμε παρακάτω.

2.1

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821.

Η επαφή του παροικιακού στοιχείου με τον ελλαδικό κορμό χρονολογείται ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Μέλη της Ελληνικής παροικίας είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία, συνέδραμαν οικονομικά τον Αγώνα και συμμετείχαν ενεργά στην επανάσταση του 1821, αποτελώντας σημαντικό πυρήνα των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων³⁴. Ο Αντώνιος Πελοπίδας ως εκπρόσωπος της Φιλικής Εταιρίας, ανέλαβε δράση με τον έτερο Φιλικό, Κυριάκο Τασσήκα. Αμφότεροι ζήτησαν εμπορεύματα από τον Μωχάμετ Άλη με πίστωση προκειμένου να ανοίξουν εμπορικό οίκο στην Αλεξάνδρεια, του οποίου τα έσοδα θα διοχέτευαν στην Ελλάδα για τις ανάγκες του Αγώνα. Η δράση εντάθηκε με τη συμμετοχή τοπικών παραγόντων όπως του Θεόδωρου Τοσίτσα, του Καϊρινού Γρηγορίου Τζάνου και άλλων. Ο Κωνσταντίνος Τοσίτσας πληροφόρησε τον Μωχάμετ Άλη για τη δράση των μνημένων Φιλικών. Ο ηγεμόνας όμως, στην προοπτική του κλονισμού της Αυτοκρατορίας και στην προσδοκία δικών του οφελών, παράβλεπε τις ενέργειες των Φιλικών και των Ελλήνων της παροικίας. Έτσι, αποστολές έμψυχου και άψυχου υλικού μέσω караβιών προς την Ελλάδα, καθώς και έρανοι, διεξάγονταν σχεδόν ανεμπόδιστα³⁵. Στις 31 Μαρτίου του 1821, κοινοποιήθηκε στον Ελληνισμό της Αιγύπτου και συγκεκριμένα στην Αλεξάνδρεια η είδηση της Επανάστασης, μέσω του

³³ Φλωρέσκα Καρανάσου, «Οι Έλληνες στην Αίγυπτο: Από το Μωχάμετ Άλη στο Νάσερ» στο Richard Clogg (επιμ.), *Η Ελληνική διασπορά στον 20ό αιώνα*, μτφ. Μ. Φράγκου, Ελληνικά Γράμματα, 2η εκδ., Αθήνα 2009, σ.75-76

³⁴ Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η θέση των Ελλήνων...*, ό.π, σ. 149.

³⁵ Στο σημείο αυτό ο Μωχάμετ Άλη προσποιείται άγνοια των ενεργειών των Φιλικών από πολιτικό υπολογισμό, αφού σκοπός του είναι να φθείρει τον Σουλτάνο. Η εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Κρήτη και τον Μοριά και ο χειρισμός της καταστροφής του στόλου στην ναυμαχία του Ναυαρίνου αλλά και οι ενέργειες προστασίας των «γραικών» στις πράξεις αντίποινων που σημειώθηκαν στην Αίγυπτο, εγγράφονται στο πλαίσιο εφαρμογής μιας ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής που χωρίζει την υπόθεση της Αιγύπτου από την τουρκική. Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης...*, ό.π, σ.41.

πληρώματος ενός εμπορικού καραβιού από τη Μεθώνη. Με αφετηρία την Αλεξάνδρεια λοιπόν, η είδηση απλώθηκε στις παροικίες του Καΐρου, της Δαμμιέτης και της Ροζέτης. Επί δύο περίπου έτη, ο Ελληνισμός της Αιγύπτου συνέδραμε με όλες του τις δυνάμεις μέχρι και τον Ιανουάριο του 1824 που ο Μωχάμετ Άλη συμπαράτάσσεται με τους Τούρκους και οργανώνει στρατό. Εξάλλου, η «εξολόθρευση των ανταρτών» σηματοδοτεί για αυτόν και την απόκτηση του πασαλικιού της Πελοποννήσου. Η επικράτηση του Ιμπραήμ, θετού γιου του Μωχάμετ Άλη, οδήγησε χιλιάδες Έλληνες της Πελοποννήσου στην Αίγυπτο με την ιδιότητα του σκλάβου, με τον Μωχάμετ Άλη να ξεχνάει προσωρινά τις νεωτερικές αντιλήψεις του³⁶. Η επικράτηση εν τέλει των Τριών Δυνάμεων (Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας) στη ναυμαχία του Ναυαρίνου, η συνθήκη που υπογράφηκε καθώς και οι συνεχείς διπλωματικές ενέργειες του Καποδίστρια, οδήγησαν στην εν μέρει διευθέτηση του ζητήματος των Ελλήνων σκλάβων, μέρος των οποίων ουσιαστικά τροφοδότησε δημογραφικά τον Ελληνισμό της Αιγύπτου.

Στην αντίπερα όχθη, η Ελληνική πραγματικότητα που διαμορφώθηκε μετά την ίδρυση του Ελληνικού βασιλείου, δημιούργησε την ανάγκη της ανάπτυξης που βασιζόνταν στην ιδιωτική πρωτοβουλία της δωρεάς, της ευεργεσίας και της εν γένει χορηγίας με οποιαδήποτε μορφή (π.χ. κληροδοτήματα). Η συμβολή του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού στην οικοδόμηση του νεότευκτου κράτους, μέσα από τη χρηματοδότηση έργων υποδομής και τη χορήγηση δωρεών, ήταν άρρηκτα συνυφασμένα με τις στοχεύσεις της Ελληνικής πολιτείας και τις ανάγκες της κοινωνίας.

2.2

Ελληνική παροικία και Ελληνικό κράτος κατά την περίοδο 1870 – 1920.

2.2.α

Ο πόλεμος του 1897.

Οι Έλληνες Αιγυπτιώτες έδειξαν έμπρακτο ενδιαφέρον για τις εθνικές αξιώσεις, το οποίο εκδηλώθηκε κυρίως μέσα από τη συμμετοχή τους στις πολεμικές διενέξεις της Ελλάδας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ήδη από την εποχή των Κρητικών Επαναστάσεων, με αποκορύφωμα τον Ελληνο - Τουρκικό πόλεμο του

³⁶ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...* ό.π, σ. 98-99.

1897, Έλληνες της Αιγύπτου εντάχθηκαν εθελοντικά στις τάξεις του Ελληνικού στρατού ή άλλων ένοπλων ομάδων. Στον πόλεμο του 1897, η Ελληνική παροικία της Αλεξάνδρειας οργάνωσε αποστολή τροφίμων και ρουχισμού, ενώ προσφέρθηκε χρηματική ενίσχυση. Παράλληλα την ίδια περίοδο ιδρύθηκε στην πόλη ο «Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων Δεσποινίδων», στο διοικητικό συμβούλιο του οποίου συμμετείχαν οι: Καίτη Γρυπάρη, Σοφία Φαντριέ, Ελένη Παπαδάκη, Πηνελόπη Μπενάκη κ.ά., γυναίκες δηλαδή που ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και πρωτοστατούσαν σε πολλές κοινωνικές πρωτοβουλίες³⁷. Αλλά και μετά τον ατυχή για την Ελλάδα πόλεμο, ο σύνδεσμος συνέχισε τη δράση του για ένα περίπου χρόνο βοηθώντας τις οικογένειες των στρατευμένων και των εθελοντών.

2.2.β

Βαλκανικοί Πόλεμοι.

Η συμμετοχή του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού στους Βαλκανικούς Πολέμους με έμπυχο υλικό, αποστολή επιστράτων και πολλών εθελοντών καθώς και η προσφορά του σε υλική βοήθεια (φάρμακα, νοσοκομειακά εξαρτήματα, χειρουργικά εργαλεία) αναδεικνύει την αίσθηση του συνανοίκειν και της αλληλεγγύης απέναντι στη «μητέρα πατρίδα». Όταν τον Σεπτέμβριο του 1912 δημοσιεύτηκε η πρόσκληση των στρατεύσιμων, η συμμετοχή των Ελλήνων Αιγυπτιωτών ξεπέρασε τις προσδοκίες και την ετοιμότητα της Ελληνικής Κυβέρνησης με αποτέλεσμα η τελευταία να αναγκαστεί να δηλώσει ότι δεν μπορεί να δεχτεί άλλους επίστρατους. Ο Ελληνισμός της Αιγύπτου προσέφερε συνολικά 13.000 εφέδρους οι οποίοι επί δύο μήνες ενίσχυναν το Ελληνικό στράτευμα με συνεχή δρομολόγια караβιών προς τον Πειραιά. Στην Αίγυπτο, η ατμόσφαιρα και το φρόνημα των Ελλήνων ήταν σε δυσπερίγραπτα ύψη κάθε φορά που οι εφημερίδες ανήγγελλαν τις εξελίξεις από το μέτωπο. Ο «Πανελλήνιος Σύνδεσμος», που είχε την έδρα του στην Αλεξάνδρεια και δραστηριοποιούνταν ήδη από το 1906 σε όλον τον Αιγυπτιώτη Ελληνισμό, είχε συγκεντρώσει μεγάλα ποσά προκειμένου να ενισχύσει τον Ελληνικό στόλο³⁸. Τα περισσότερα καταστήματα και γραφεία εξακολουθούσαν να καταβάλουν μισθούς στους στρατεύσιμους υπαλλήλους. Παράλληλα, μια εμβληματική μορφή της Ελληνικής παροικίας, ο Θεοχάρης Κότσικας, ιδρυτής όπως είπαμε του Κοτσίκειου

³⁷ Ιωάννης Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια...*, ό.π., σ.54.

³⁸ Ιωάννης Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια...*, ό.π., σ.57.

Νοσοκομείου Αλεξάνδρειας (βλ.σελ.16), σε συνεργασία με την Ελληνική Κοινότητα Αλεξάνδρειας (ΕΚΑ), και τον επιστημονικό σύλλογο «Πτολεμαίος ο Α'», που διηύθυνε η γιατρός Αγγελική Παναγιωτάτου, ενίσχυσε οικονομικά την οργάνωση του φορητού νοσοκομείου που εστάλη στο θέατρο του Ελληνο - Βουλγαρικού πολέμου³⁹. Τα έξοδα ήταν μεγάλα αλλά συνέδραμαν και άλλες Ελληνικές Κοινότητες. Το νοσοκομείο αναχώρησε για το μέτωπο έχοντας διευθυντή τον γιατρό Καρτούλη και συνεργάτες τους γιατρούς Τσατσάνη, Παπαδάκη, Ιατρού, Τσαγκαίο, Δρόσο, Χατζόπουλο, Χαλεπλή, Γύρα, Γιαλούση, Ζαχαριουδάκη και Λύτινα. Υποστηρίζονταν ακόμη από τον γραμματέα Βαλασόπουλο, δύο φαρμακοποιούς, δέκα νοσοκόμους, επιμελητεία και διέθετε 300 κιβώτια χειρουργικά εργαλεία⁴⁰.

2.2.γ

Μεγάλη Ιδέα, Εθνικός Διχασμός, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στην ξεκάθαρη θέση των Ελλήνων Αιγυπτιωτών και στη συνεισφορά τους στην πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας και στο θέμα του Διχασμού, όπως προσδιορίστηκε μεσοπολεμικά, θεωρώντας ότι η εν λόγω σχέση με τις διακλαδώσεις της, αποτέλεσαν σημείο καταγωγής της μετέπειτα πολιτικής της παροικίας, απέναντι στα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι οικονομικές συνθήκες όπως διαμορφώθηκαν στην Αίγυπτο από το 1898 έως και το 1912 και η άνοδος της αστικής τάξης, υπήρξαν οι πυλώνες στους οποίους βασίστηκε η συστράτευση με την πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου. Όταν εκείνος επισκέπτεται την Αίγυπτο στις 19 Απριλίου του 1915 (και φιλοξενείται στο σπίτι του Αντωνίου Μπενάκη στο πλαίσιο μιας ευρύτερης σχέσης με την οικογένεια), γίνεται δεκτός με ενθουσιασμό, αλλά εν μέσω μιας άρτιας παροικιακής οργάνωσης, που βρήκε την ευκαιρία να δοκιμαστεί και να αναδειχθεί. Αρχικά, ο Ε. Βενιζέλος διατυπώνει τις απόψεις του για το γλωσσικό ζήτημα σε μια παροικία ώριμη πνευματικά, που δεν διαπνέεται από πνεύμα σχολαστικισμού. Τέλος, ολοκληρώνοντας τις δηλώσεις του, αναφέρεται στο ρόλο που άρμοζε στη Μεγάλη Ελλάδα: να συγκεντρώσει στα εδάφη της όλο τον απόδημο Ελληνισμό. Η αναχώρησή του στις 5 Μαΐου 1915 γίνεται με άκρα μυστικότητα ώστε να αποφευχθούν νέες εκδηλώσεις ενθουσιασμού που θα δυσχέραιναν την διαδικασία. Η προσχώρηση της

³⁹ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Οι Έλληνες...*, ό.π., σ. 256.

⁴⁰ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...* ό.π., σ. 174-175.

Ελληνικής παροικίας στην «Εθνική Άμυνα», όταν η επιλογή στρατοπέδου ήταν αναπόφευκτη, έρχεται ως φυσικό επακόλουθο. Εξάλλου, η μεγαλύτερη μερίδα της μεγαλοαστικής τάξης της διασποράς, προσδοκούσε να ενταχθεί σε μία «*μεγάλη και ισχυρή Ελλάδα*» με κίνητρα εθνικά και κοινωνιολογικά. Ιδρύεται το «Επικουρικό Ταμείο της Εθνικής Αμύνης», ενώ η κυριότερη συμβολή των Ελλήνων της Αιγύπτου στον συνεχιζόμενο από τον Βενιζέλο πόλεμο, είναι η αποστολή στην Ελλάδα Χειρουργείου του «Κυανού Σταυρού» με τη διεύθυνση του ιατρού Π. Πετρίδη. Φυσικά τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι το Λαϊκό Κόμμα και η μοναρχία δεν είχαν έρεισμα στην παροικία. Έτσι, η αντανάκλαση του Διχασμού εμφανίστηκε μέσα από προστριβές, αφού το αντιβενιζελικό στρατόπεδο διέθετε τα δικά του σωματεία, εφημερίδες αλλά και οικονομική ισχύ.

Την ίδια περίπου εποχή, η εμφάνιση ενός μαζικού εθνικού κινήματος στην Αίγυπτο προκάλεσε έντονες αναταράξεις στο εσωτερικό της χώρας, που επηρέασαν βίαια την παροικία, και ιδιαίτερα την Αλεξάνδρεια⁴¹. Οι Κοινότητες απευθύνθηκαν στο Ελληνικό κράτος ζητώντας νομική κάλυψη, ενώ εξακολούθησαν να αναζητούν βοήθεια όταν παρατηρήθηκε υπερφόρτωση των εκπαιδευτηρίων και άλλων κοινωφελών ιδρυμάτων με απόρους παροίκους, στο πλαίσιο μιας εντεινόμενης επαφής των κοινοτικών οργανώσεων με το Ελληνικό κράτος την εποχή εκείνη.

Καταλήγοντας στη συνδρομή των Ελληνικών παροικιών της Αιγύπτου προς την Ελλάδα, επισημαίνεται ότι δεν εξαντλήθηκε μόνον στο πεδίο της υλικής και ηθικής υποστήριξης της Ελλάδας στον αγώνα της για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η Αιγυπτιώτικη ομογένεια

⁴¹ Οι εξεγέρσεις των Αιγυπτίων 1919-1921 κατά της Αγγλικής αποικιοκρατίας και των υποστηρικτών αυτής, επηρέασαν βίαια την Ελληνική παροικία, η οποία γνώρισε τον Αιγυπτιακό εθνικισμό, όπως στην επανάσταση του Οράμπι το 1882. Τα πνεύματα είχαν ανάψει και το βράδυ της Πέμπτης 19^{ης} Μαΐου 1921, μετά από ένα κήρυγμα, από το μεγάλο τζαμί του Αμπούλ Αμπάς που βρίσκεται στην περιοχή Αμφούσι της Αλεξάνδρειας. Ακολούθησε μια θορυβώδης «μουζάχρα» (διαδήλωση), που είχε ως αποτέλεσμα καταστροφές σε καταστήματα της Πλατείας Μωχάμεντ Άλη. Την επόμενη, Παρασκευή, σημειώθηκαν συμπλοκές μεταξύ των διαδηλωτών και των ανδρών των αστυνομικών τμημάτων της πόλης και ακολούθησαν καταστροφές σε μεγάλο αριθμό ευρωπαϊκών καταστημάτων εκ των οποίων πολλά από αυτά ήταν Ελληνικά. Την Κυριακή 22 Μαΐου κορυφώθηκαν οι βιαιότητες, που συνοδεύτηκαν με φόνους και τραυματισμούς Ευρωπαίων και Ελλήνων. Την Δευτέρα, το Αγγλικό Στρατηγείο κήρυξε την πόλη σε κατάσταση πολιορκίας και απαγόρευσε την κυκλοφορία. Το Ελληνικό νοσοκομείο και τα άλλα νοσοκομεία της πόλης γέμισαν ομογενείς νεκρούς και τραυματίες, ενώ οι ζημιές που υπέστησαν οι Έλληνες επιχειρηματίες και καταστηματάρχες ήταν ανυπολόγιστες. Η κατάσταση που επικρατούσε στις συνοικίες ανάγκασε πολλούς Έλληνες να καταφύγουν στο Προξενείο και την Κοινότητα ζητώντας προστασία. Η αντιμετώπιση – παρά την παρουσία τουλάχιστον 2800 ανθρώπων – υπήρξε αποτελεσματική αφού δημιουργήθηκε στην περιοχή των Κοινοτικών Εκπαιδευτηρίων στο Σάτμπυ, πρόχειρος καταυλισμός, όπου επί μια εβδομάδα παρέχονταν τροφή, και γενικότερα οικονομική ενίσχυση και προσφορά κλινοσκεπασμάτων, φαρμάκων. Στο μεταξύ η πόλη ξαναβρήκε τον κανονικό της ρυθμό και ο καταυλισμός διαλύθηκε. Ιωάννης Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια...*, ό.π σ.60-61

συμπαραστάθηκε στους Θράκες της Ανατολικής Ρωμυλίας, τους Ποντίους και εκπατρισμένους από τη Μαύρη Θάλασσα, ενώ μετά το 1922 αντιμετώπισε κύματα προσφύγων από τη Μικρά Ασία, που κατέφευγαν στην Αίγυπτο. Οι Ελληνικές Κοινότητες δραστηριοποιήθηκαν και συγκέντρωσαν το ποσό των 17.000 λιρών Αιγύπτου με τις οποίες εξασφαλίστηκαν στους Μικρασιάτες πρόσφυγες τρόφιμα και ρουχισμός, ενώ βοήθεια στάλθηκε και στην Ελλάδα⁴². Θα κλείσουμε ενδεικτικά με τη στάση του Εμμανουήλ Α. Μπενάκη (1843-1929), ο οποίος κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής και αυτοεξόριστος ων μαζί με τον Ε. Βενιζέλο, δαπάνησε μεγάλα ποσά υπέρ των προσφύγων και του προσφυγικού νοσοκομείου «αναγκάζοντας» τον Απόστολο Δοξιάδη, Υπουργό περιθάλψεως το 1922, να δηλώσει: «αν είχαμε δέκα Μπενάκηδες, ελύαμε το προσφυγικό πρόβλημα»⁴³. Κύριος εκπρόσωπος της πατρικής στρατηγικής και της διαχείρισης των χρημάτων, αλλά και προσηλωμένος στα ιδεώδη του Ελληνισμού, ήταν ο Αντώνης Μπενάκης, υιός του Εμμανουήλ, ιδρυτής της «Επιτροπής Περίθαλψης Προσφύγων»⁴⁴.

2.2.δ

Δωδεκανησιακό ζήτημα.

Ιδιαίτερη σημείωση, ως παρένθεση στον ιστορικό χρόνο, πρέπει να γίνει όπως είπαμε σχετικά με τις ενέργειες του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού για την απελευθέρωση της Δωδεκανήσου. Αρχικά, το 1912 ιδρύεται στην Αλεξάνδρεια ο «Σύνδεσμος Αιγαιοπελαγιτών», που διεκδικούσε την αναγνώριση της αυτονομίας του νησιωτικού συμπλέγματος των Δωδεκανήσων, ενώ ακολουθεί το 1918 η ίδρυση της «Κεντρικής Επιτροπής Δωδεκανησίων Αιγύπτου». Με αλληπάλληλα τηλεγραφήματα, υπομνήματα και διαμαρτυρίες προς την Κοινωνία των Εθνών και αρχηγούς Ευρωπαϊκών χωρών, του Καναδά, των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, της Αυστραλίας, της Νέας Ζηλανδίας, της Ιαπωνίας, η επιτροπή προέβαινε σε καταγγελίες για αυθαιρεσίες των Ιταλών. Τον Ιανουάριο του 1919 η επιτροπή, με εκπρόσωπο τον Ι. Καζούλλη, μετέσχε στην «Δωδεκανησιακή Αντιπροσωπεία» που μετέβη στο Παρίσι όπου ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήδη εργάζονταν για την επίλυση

⁴² Ιωάννης Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια...*, ό. π, σ. 61.

⁴³ Ματούλα Τομαρά – Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.120.

⁴⁴ Ο Αντώνης Μπενάκης, προσηλωμένος στα ιδεώδη του Ελληνισμού είχε μετάσχει εθελοντικά στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897, αλλά στρατεύτηκε ξανά με τον αδελφό του Αλέξανδρο, στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913). Ματούλα Τομαρά – Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.139-142.

του ζητήματος⁴⁵. Εν γένει, ενδιαφέρον για ζητήματα που αφορούσαν στην εξωτερική πολιτική του Ελληνικού κράτους και για την απελευθέρωση των Δωδεκανήσων από την Ιταλική κυριαρχία και την ένωσή τους με την Ελλάδα, έδειξε ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Χριστόφορος.

Οι ενέργειες όμως συναντούσαν αρκετές φορές αντιδράσεις τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αίγυπτο, αλλά και τη δυσaráσκεια των Ιταλών. Οι τελευταίοι ασκούσαν έντονες πιέσεις στην Αιγυπτιακή Κυβέρνηση, προβάλλοντας παράλογα και ανέφικτα αιτήματα ως αντιστάθμισμα⁴⁶.

⁴⁵ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός...*, ό.π., σ. 61-72.

⁴⁶ Ιωάννης Χατζηφώτης, *Αλεξάνδρεια...*, ό. π, σ. 62.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΝΑΠΤΥΓΜΑ: 1936 - 1944

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Περιληπτική ιστορική αναφορά περιόδου 1941 - 1944⁴⁷.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση της στάσης των Αιγυπτιωτών απέναντι στην πολυμορφία των πολιτικών και στρατιωτικών συγκυριών, που έλαβαν χώρα στην Αίγυπτο στο χρονικό ανάπτυγμα που αφορά την παρούσα μελέτη, κρίθηκε αναγκαία μια χρονολογική διάταξη των πολιτικών γεγονότων και των εσωστρατιωτικών εξελίξεων από το 1941 έως και τον Σεπτέμβριο 1944, με καθαρά οντολογική διάσταση εν είδη ιστορικού σημειώματος. Τα γεγονότα είναι πολλά, ενώ η επιλογή έγινε με βάση τις αλληλεπιδραστικές και συγκρουσιακές σχέσεις που οφείλονταν σε παράγοντες όπως:

- Η υιοθέτηση πολιτικής «ίσων αποστάσεων» της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης στον χειρισμό της διεγκυστίνδας ανάμεσα σε δημοκρατικούς και μοναρχικούς αξιωματικούς στις Ένοπλες Δυνάμεις και τα απότοκα αυτής ως προς την αναζωπύρωση των πολιτικών παθών στο στράτευμα.
- Η ανύπαρκτη επαφή ανάμεσα στην Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση και τις αντιστασιακές ομάδες στον ελλαδικό χώρο.
- Η διαφορετική αντίληψη διαχείρισης του πολιτειακού ζητήματος στην μεταπολεμική Ελλάδα, από την Ελληνική Κυβέρνηση, τον Βασιλιά, τις Ένοπλες Δυνάμεις και τις πολιτικές δυνάμεις της Αντίστασης καθώς και την Μ. Βρετανία.

⁴⁷ Για το ιστορικό σημείωμα: Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, εκδ. Αετός, Αθήνα 1945, σ.18., Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944*, εκδ. Αν.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, Στρατής Τσίρκας, *Ακυβέρνητες Πολιτείες, Η Λέσχη*, εκδ. Κέρδος, Αθήνα 2005, σ.345-361, Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της Ελληνικής Τραγωδίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994, Παναγιώτης Κανελλόπουλος *Ημερολόγιο Κατοχής, 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ιανουαρίου 1945*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑ Α.Ε Αθήνα, 2003, Προκόπης Παπαστράτης, «Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το συνέδριο του Λιβάνου», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 ένα έθνος σε κρίση*, εκδ. Θεμέλιο, σ.205-223, σ.205-206. Papastratis Procopis, "Revolt and War. The Greek Armed Forces in the Middle East during the Second World War", στο Antonio Simoes do Paco, Raquel Varela, Sjaak van der Velden (επιμ.), *Strikes and social conflicts. Towards a global history*, Λισσαβόνα 2012, σ. 499-508, Χριστοδούλου Γιώργος, *Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρντια, η ιστορία ενός Αιγυπτιώτη Έλληνα στρατιώτη (1915-1966)*, επιμ, Μαρία Σπηλιωτοπούλου, εκδ Εστία Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε Αθήνα 2002, Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Α' 1935-1944*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1992.

- Η αδυναμία άσκησης εξωτερικής πολιτικής και διεκδικήσεων από την Ελληνική Κυβέρνηση που βρίσκονταν σε συνθήκες εξορίας και εξάρτησης από τη Μ. Βρετανία.

Στο Μέρος αυτό πέρα από την χρονολογική καταγραφή των εξελίξεων, θα προσδιορίσουμε συνοπτικά την θέση των Αιγυπτίων όπως αυτή ορίστηκε από την Βρετανική πολιτική και τον εξουσιαστικό της ρόλο στην χώρα, ώστε να αιτιολογηθούν ενέργειες τόσο της πολιτικής ηγεσίας όσο και του απλού ανώνυμου πλήθους στην περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το Αιγυπτιακό στοιχείο μπορεί να είχε τριτεύοντα ρόλο στη δίνη των εξελίξεων στο θέατρο του πολέμου αλλά όχι ασήμαντο για την Ελληνική πολιτική - κυβερνητική ατζέντα. Θα ακολουθήσει ένα δεύτερο κεφάλαιο, που αφορά στην σχέση της Ελληνικής παροικίας της Αιγύπτου με την πολιτική ηγεσία του Εθνικού Κέντρου κατά την περίοδο της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά. Με αυτόν τον τρόπο θα εντοπιστούν οι αντιπαλότητες που μεταφέρθηκαν από την Ελλάδα στην Αίγυπτο αλλά και οι ετοιμότητες υποδοχής τους – διανοητικές και ιδεολογικές – από το Ελληνικό παροικιακό στοιχείο. Οι δημοκρατικές ετοιμότητες της Ελληνικής παροικίας σε συνδυασμό με την Αιγυπτιακή εφαρμογή μιας πολιτικής αξιοπρέπειας απέναντι στην αποικιοκρατική επιβολή των Βρετανών, συνετέλεσαν ουσιαστικά στην πρώτη κρίση – ανασχηματισμό της άρτι αφιχθείσας εξόριστης Ελληνικής Κυβέρνησης στα Αιγυπτιακά εδάφη⁴⁸.

1.1α

1941: Η Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση και οι Ένοπλες Δυνάμεις στην Αίγυπτο.

Τον Ιανουάριο του 1941 ο θάνατος του Ι. Μεταξά οδηγεί στην αυθημερόν ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Αλέξανδρο Κορυζή στις 29/1/1941. Στις 16 Φεβρουαρίου διεξάγεται η πρώτη κλήση προς κατάταξη Αιγυπτιωτών Ελλήνων των κλάσεων 1940-1941. Παράλληλα διεξάγεται και η εθελοντική κατάταξη απευθυνόμενη σε άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας. Στις 6 Απριλίου η Γερμανία αφού υπερφαλάγγισε την Γιουγκοσλαβική αντίσταση, επιτέθηκε στην Ελλάδα και κατέλαβε την Θεσσαλονίκη στις 9 Απριλίου. Λίγες μέρες αργότερα και συγκεκριμένα

⁴⁸ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944*, εκδ. Αν.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σ.41.

στις 18 Απριλίου, επήλθε η αυτοκτονία του Α. Κορυζή. Η αυτοκτονία του Α. Κορυζή αλλά και οι επιφυλάξεις της Βρετανικής Κυβέρνησης σχετικά με το κλίμα υποδοχής της Ελληνικής Κυβέρνησης από τους αντιμοναρχικούς Κρητικούς, οδήγησαν τον Βασιλιά Γεώργιο Β' στην ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Εμμανουήλ Τσουδερό⁴⁹. Στις 21 Απριλίου τα Ελληνικά στρατεύματα παραδόθηκαν, ενώ στις 24 του ίδιου μήνα υπογράφηκε η συνθηκολόγηση με αποτέλεσμα η φυγή της Κυβέρνησης από την επισφαλή πλέον Αθήνα να είναι επιτακτική, με την Κρήτη να προτείνεται ως αρχική τοποθεσία εγκατάστασής της. Το βράδυ της 22ας Μαΐου ο Βασιλιάς Γεώργιος Β', ο Πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός και η Κυβέρνησή του, ειδικά μετά την διαφαινόμενη απώλειά της, εγκατέλειψαν την Κρήτη όπου είχαν μεταβεί μια εβδομάδα πριν την κατάληψη της Αθήνας από τους Γερμανούς και κατέφυγαν στην Αίγυπτο. Τον ίδιο μήνα ο Βασιλιάς Γεώργιος Β' και ο Πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός εγκαταλείπουν την Αίγυπτο και μεταβαίνουν στο Λονδίνο μέσω Νότιας Αφρικής. Στις 2 Ιουνίου, κατόπιν αντιδράσεων της Ελληνικής παροικίας και στο πλαίσιο εκδημοκρατισμού της Κυβέρνησης, απομακρύνονται από τις θέσεις τους οι Θ. Νικολούδης, Κ. Μανιαδάκης ως κύριοι εκφραστές της μεταξικής δικτατορίας. Στα μέσα Ιουνίου ιδρύεται στο Κάιρο το Αρχηγείο Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής (ΑΒΕΣΜΑ), με έδρα στο οίκημα Πηλαβάκη στην οδό Φουάντ, του οποίου την ηγεσία αναλαμβάνει ο στρατηγός Ε. Τζανακάκης, που ήταν δημοκρατικός αξιωματικός απότακτος του κινήματος του 1933⁵⁰. Στις 23 Ιουνίου συγκροτείται στην Αίγυπτο και συγκεκριμένα στο Σουέζ η Ιη Ελληνική Ταξιαρχία με 3 Τάγματα Πεζικού επανδρωμένα από Αιγυπτιώτες. Διοικητής αναλαμβάνει ο Συνταγματάρχης Ευάγγελος Αντωνίου, τον οποίο αντικατέστησε στις 10 Αυγούστου ο Υποστράτηγος Βασίλειος Μαραβέας, συντηρητικών και μοναρχικών φρονημάτων. Στις 25 Αυγούστου ξεκίνησαν από το Cape Town ο Γεώργιος Β', ο Εμμ. Τσουδερός και ο Διάδοχος Παύλος και στις 22 Σεπτεμβρίου μεταβαίνουν στο Λονδίνο όπου τυγχάνουν της υποδοχής από τη βασιλική οικογένεια της Μεγάλης Βρετανίας, τον Πρωθυπουργό Winston Churchill και τον Υπουργό Εξωτερικών Antony Eden. Στην Αίγυπτο έχει παραμείνει η Ελληνική στρατιωτική ηγεσία, οι μονάδες του ναυτικού και του στρατού, ενώ προστέθηκε ένας μεγάλος αριθμός αξιωματικών και οπλιτών

⁴⁹ Ο Εμμ. Τσουδερός ήταν πρώην διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος, πρώην βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων και Υπουργός των Κυβερνήσεων Ελευθερίου Βενιζέλου και Αλέξανδρου Παπαναστασίου.

⁵⁰ Στο πλαίσιο διατήρησης των ισορροπιών και κατευνασμού των μοναρχικών αξιωματικών, ο Τσουδερός διόρισε Υπουργό στρατιωτικών τον σχετικά άπειρο Σ. Δημητρακάκη.

που έφτασαν εκεί μέσω Τουρκίας. Τον Σεπτέμβριο στην Ελλάδα ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), ενώ την ίδια εποχή στο οροπέδιο Κάρμελ κοντά στην Χάιφα, ιδρύεται η Κομμουνιστική Στρατιωτική Οργάνωση (ΚΣΟ) με πρωτοβουλία του δεκανέα Γιάννη Σαλά. Παράλληλα έχουν εμφανιστεί οι πυρήνες των οργανώσεων Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση (ΑΣΟ), Αντιφασιστική Οργάνωση Ναυτικού (ΑΟΝ) και Αντιφασιστική Οργάνωση Αεροπορίας (ΑΟΑ) με σκοπό την αντιφασιστική αφύπνιση στους κόλπους των Ενόπλων Δυνάμεων. Στο ίδιο πλαίσιο αναπτύσσεται στο Κάιρο ο Σύνδεσμος Νομιμοφρόνων Αξιωματικών (ΣΑΝ) με αρχηγό τον συνταγματάρχη Βαγενά. Στις 26 Σεπτεμβρίου ο Πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός κάνει δήλωση στον διεθνή τύπο σχετικά με την ανάγκη ανάκτησης των πολιτειακών ελευθεριών στην Ελλάδα. Στις 8 Οκτωβρίου ο Εμμ. Τσουδερός απευθύνεται ραδιοφωνικά μέσα από εκπομπή του BBC στην παροικία του Λονδίνου σχετικά με την αποκατάσταση του συντάγματος και εν γένει για το πολιτειακό ζήτημα της Ελλάδας χωρίς όμως να δεσμεύεται συγκεκριμένα. Στις 10 Οκτωβρίου η Ι Ταξιαρχία μετασταθμεύει στην Καφριόνα της Παλαιστίνης με σκοπό τη συνεχή εκπαίδευση των μονάδων. Στις 22 Οκτωβρίου ο Εμμ. Τσουδερός υπογράφει συντακτική πράξη «περί οργανώσεως των κρατικών λειτουργιών» συμπληρωματική του συντάγματος, με προσωρινή ισχύ μέχρι την απελευθέρωση της χώρας. Το Δεκέμβριο 1941 επαναφέρονται από τον Τσουδερό στο στράτευμα τέσσερις απότακτοι αξιωματικοί, (Κατσώτας, Καλλιγιάννης, Ρέντης, Χατζησταυρής) με αποτέλεσμα την ένταση των αντιθέσεων που οδήγησαν σε επιστολές πραξικοπηματικού τύπου από τα μέλη της ΣΑΝ.

1.1β

1942: Ελλάς – Μ. Βρετανία, συμμαχία. Ελ Αλαμείν, η μεγάλη νίκη.

Τον Ιανουάριο 1942 το Foreign Office (F.O) ενημερώνεται για τις αναταραχές στο στρατό και προτείνεται η κάθοδος του Γεωργίου Β' στο Κάιρο προς ξεκαθάρισμα της κατάστασης. Στις 4 Φεβρουαρίου καταργείται από τον Τσουδερό τυπικά το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936 μέσω συντακτικής πράξης που δημοσιεύεται στο ΦΕΚ αρ. 3 της συγκεκριμένης ημέρας. Επίσης ο Τσουδερός απευθύνεται στον Σοφοκλή Βενιζέλο προσφέροντάς του το υπουργείο Επισιτισμού. Ο Βενιζέλος αρνείται λόγω της συμμετοχής του Ναυάρχου Σακελλαρίου στην Κυβέρνηση. Την ίδια μέρα ο Βασιλιάς Φαρούκ υπογράφει υπό την απειλή των Βρετανικών στρατευμάτων,

βασιλικό διάταγμα σχηματισμού κυβερνήσεως υπό του μαζικού κόμματος Ουάφντ. Στις 9 Μαρτίου υπογράφεται στρατιωτική συμφωνία μεταξύ Βρετανίας - Ελλάδας, που όριζε την υπαγωγή των Ενόπλων Δυνάμεων στην Ανώτατη Βρετανική Διοίκηση⁵¹. Τον ίδιο μήνα ο Τσουδερός και ο Γεώργιος Β' μεταβαίνουν στην Παλαιστίνη στο πλαίσιο του εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου «μαζί με το στρατό». Στις αρχές Απριλίου, ο Τσουδερός απευθυνόμενος σε 700 αξιωματικούς στην Καφριόνα της Παλαιστίνης καταδικάζει τις πραξικοπηματικές ενέργειες των μεταξικών αξιωματικών, αλλά χωρίς να προβαίνει σε πράξεις που άπτονταν του στρατιωτικού δικαίου. Αντικαθίσταται ο Μαραβέας με τον συνταγματάρχη Πανσανία Κατσώτα στην διοίκηση της Ι Ταξιαρχίας, σχηματίζεται η ΙΙ Ταξιαρχία με αρχηγό τον συνταγματάρχη Αλκιβιάδη Μπουρδάρα, αλλά καταργείται το ΑΒΕΣΜΑ κατόπιν απαίτησης των αντιδραστικών βασιλοφρόνων. Τον Απρίλιο καταφθάνει στην Αίγυπτο ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο οποίος τύγχανε της υποστήριξης του F.O λόγω δημοφιλίας του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στην πολιτική ηγεσία της Ελλάδας. Οι διαμάχες ανάμεσα στον Τσουδερό και τους στρατιωτικούς οδήγησαν σε

⁵¹ Από τις 29 Σεπτεμβρίου 1941 είχε προταθεί από τον Τσουδερό στον μόνιμο υφυπουργό εξωτερικών Sir Alexander Cadogan, η προοπτική σύναψης συμμαχίας ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βρετανία για την μεταπολεμική περίοδο με την πρόθεση προσφοράς της χρήσης από την Βρετανία, ορισμένων αεροναυτικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος. Το Southern Department του F.O. μέσω του E. Warner εξέφρασε επιφυλάξεις, προεξοφλώντας τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις (πχ Δωδεκάνησα ή Νότια Αλβανία) για τις οποίες η Βρετανία δεν ήταν έτοιμη αφού εκκρεμούσε το ζήτημα με την εμπλοκή (ή μη) της Τουρκίας στον πόλεμο. Με την έκβαση των Γερμανο-Σοβιετικών επιχειρήσεων να εκκρεμούν, τις μεταπολεμικές βλέψεις της Βρετανίας περί ίδρυσης βαλκανικής ομοσπονδίας να είναι ακόμα ασαφείς αλλά και με το δέλεαρ των βάσεων να ισχύει, αποφασίζεται η πρόταση σύναψης στρατιωτικής συμφωνίας με ακριβέστερο περιεχόμενο ως προς τη θέση των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων στη Μέση Ανατολή. Η πρόταση υποβάλλεται από τον Eden στον Τσουδερό τον Νοέμβριο του 1941 και στις 9 Μαρτίου 1942 υπογράφεται η τελική συμφωνία. Τα κυριότερα άρθρα ορίζουν: την υπαγωγή των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στην Βρετανική ανώτατη στρατιωτική διοίκηση, που είναι και η ανώτατη συμμαχική διοίκηση της Μέσης Ανατολής. Την αναδιοργάνωση του Ελληνικού στρατού στο πλαίσιο της διοίκησης, διοικούμενος (σε θέματα καθηκόντων, ιεραρχίας και πειθαρχίας) από Έλληνες αξιωματικούς με την δυνατότητα όμως ανάθεσης της αρχηγίας του Ελληνικού στρατού από Βρετανό αξιωματικό. Η Ελληνική Κυβέρνηση θα αναλάμβανε τις δαπάνες εφοδιασμού, μισθοδοσίας και συντήρησης των ενόπλων δυνάμεων με τις δαπάνες να προκαταβάλλονται από την Βρετανική Κυβέρνηση και να αποδίδονται εν καιρώ από την Ελληνική. Η Βρετανική Κυβέρνηση αναλάμβανε επίσης να εξοπλίζει και εφοδιάσει τις δυνάμεις του στρατού το ταχύτερο δυνατό. Επίσης οι Βρετανικές δυνάμεις θα παρείχαν τα αναγκαία στα Ελληνικά πλοία (καύσιμα, εφόδια, τρόφιμα) και θα παραχωρούσαν δωρεάν πλοία τα οποία έπρεπε να επιστραφούν στην ίδια κατάσταση με την οποία παραλήφθηκαν. Προβλέπονταν επίσης η υπαγωγή της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας στην Βρετανική Βασιλική Αεροπορία (RAFVR) και την άσκηση διαδικασίας σε θέματα πειθαρχίας σύμφωνα με το Ελληνικό στρατιωτικό δίκαιο. Η συμφωνία υπογράφηκε λίγο πριν μεταβούν στην Αίγυπτο οι Γεώργιος και Τσουδερός και ενώ είχαν ήδη προκύψει ζητήματα πειθαρχίας στους κόλπους του Ελληνικού στρατού. Παράλληλα εγγράφεται στην βούληση επέμβασης από την πλευρά της Βρετανίας στην περίπτωση που η Ελληνική Κυβέρνηση αποδεικνύονταν κατώτερη των περιστάσεων, όπως και όντως έγινε. Η συμφωνία να μην ύψωσε το κύρος του Τσουδερού στην προκειμένη φάση, αλλά δεν αξιοποιήθηκε το momentum αφού στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι Βρετανικές ένοπλες δυνάμεις είχαν ανάγκη τις – όποιες – Ελληνικές. Βλ. σχετικά στο Προκόπης Παπαστράτης «Διπλωματικά παρασκήνια της υπογραφής της στρατιωτικής συμφωνίας Βρετανίας – Ελλάδας στις 9 Μαρτίου 1942», *Μνήμων*, Τ. 7, 1979.

παραιτήσεις και ανασχηματισμό μέσα σε ένα κλίμα δυσπιστίας από την πλευρά του Τσουδερού απέναντι στους Άγγλους και τον ρόλο του Κανελλόπουλου⁵². Αρχές Ιουνίου ο Ρόμελ προελαύνει στην Δυτική Έρημο και φτάνει έως και 65 χλμ. έξω από την Αλεξάνδρεια. Κλείνει προσωρινά το Προξενείο, ενώ η πόλη βρίσκεται σε κατάσταση πανικού και διάθεσης για εγκατάλειψη, ενώ παρόμοια ατμόσφαιρα επικρατεί και στο Κάιρο. Αντιδραστικοί διοικητές συντηρητικών φρονημάτων του Ιου και Που τάγματος της Ι Ταξιαρχίας παραιτούνται χωρίς όμως να τιμωρηθούν. Τον Αύγουστο ξεκινούν οι επιχειρήσεις στο Ελ Αλαμείν με την Ι Ταξιαρχία να είναι σε πλήρη ετοιμότητα ήδη από τον Ιούλιο. Τον ίδιο μήνα (Αύγουστος) τίθενται οι βάσεις από τον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης για την δημιουργία – του μέχρι τότε ανύπαρκτου - δικτύου πληροφοριών σχετικά με τη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων στην Ελλάδα. Σημειωτέον ότι στα τέλη Σεπτεμβρίου προσγειώνονται με αλεξίπτωτο στην Ελλάδα μέλη της Special Operations Executive (SOE) με κωδικό αποστολής Harling προκειμένου να οργανωθεί το σαμποτάζ στην γέφυρα του Γοργοπόταμου⁵³. Ουσιαστικά ανοίγει για πρώτη φορά ένας διάυλος επικοινωνίας ανάμεσα στους Βρετανούς Συνδέσμους Αξιωματικών (ΒΣΑ), τις δυνάμεις της Αντίστασης στην Ελλάδα και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής⁵⁴. Παράλληλα το F.O παρακολουθώντας τις εξελίξεις, εκφράζει την ανησυχία του για τις ταχύτατες ενέργειες του Κανελλόπουλου, θεωρώντας τον όμως θεματοφύλακα της προοπτικής της επιστροφής του Βασιλιά στην μεταπολεμική Ελλάδα. Στις αρχές Οκτωβρίου η Κυβέρνηση με πρωτοβουλία του Αντιπροέδρου Π. Κανελλόπουλου, αποφάσισε την

⁵² Στις 2 Μαΐου 1942 παραιτήθηκε ο Αλέξανδρος Σακελλαρίου (συντηρητικών φρονημάτων, Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός Ναυτικών), αλλά ανέλαβε την αρχηγεία του Στόλου. Απομακρύνθηκαν επίσης ο Στυλιανός Δημητρακάκης (Υπουργός Δικαιοσύνης και προσωρινά Υπουργού Πολέμου) και ο Π. Νικολαΐδης (Υπουργός Αεροπορίας), ενώ διορίστηκε ο Π. Κανελλόπουλος ως Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης. Ο Εμμανουήλ Τσουδερός (ήδη Πρωθυπουργός) διορίστηκε Υπουργός των παραπάνω χρεωμένων στρατιωτικών υπουργείων με τον τίτλο του Υπουργού Αμύνης και οι Π. Νικολαΐδης και Ε. Καββαδίας ανέλαβαν υφυπουργός Αεροπορίας και υφυπουργός Ναυτικών αντίστοιχα. Στις 20 Μαΐου 1942 παραιτήθηκε ο Χ. Σιμόπουλος (μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών) και διορίστηκε στη θέση του ο Αθανάσιος Αγνίδης μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών. Στις 28 Μαΐου παραιτήθηκε ο Π. Νικολαΐδης από τη θέση του προσωρινού υφυπουργού Στρατιωτικών και στις 28 Μαΐου 1942 παραιτήθηκε από τη θέση του Υπουργού Εθνικής Αμύνης ο Πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός και ανέλαβε – κατά την αρχική του απαίτηση – ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος.

⁵³ Αρχηγός της αποστολής ήταν ο ταξίαρχος E.Mayers και υπαρχηγός ο νεαρός ταγματάρχης C. Woodhouse, ελληνοιστής και γνώστης της γλώσσας.

⁵⁴ Η SOE (Special Operations Executive) ιδρύθηκε το 1940 με σκοπό τον συντονισμό ενεργειών δολιοφθοράς των εχθρικών δυνάμεων στις κατεχόμενες χώρες αλλά και την συνεργασία με τις κατά τόπους αντιστασιακές οργανώσεις. Αρχικά είχε στρατιωτικούς σκοπούς αλλά δεν μπόρεσε να μην εμπλακεί και με την πολιτική, λόγω των διαφορών ανάμεσα στις οργανώσεις κάθε χώρας αλλά κυρίως γιατί εκκλήθηκε να πάρει αποφάσεις χωρίς καθοδήγηση από το Κάιρο εξ' αιτίας τεχνικών κυρίως λόγων (δυσλειτουργία ασυρμάτου).

επιστράτευση τριών κλάσεων από τους Έλληνες της παροικίας προκαλώντας αντιδράσεις στους κόλπους της. Στις 23 Οκτωβρίου διεξάγεται η μεγάλη αντεπίθεση στο Ελ Αλαμείν υπό τις διαταγές του Αρχηγού της 8^{ης} Στρατιάς, Bernard Law Montgomery, με την Ι Ταξιαρχία να μετέχει ενεργά, και η οριστική υποχώρηση των στρατευμάτων του Ρόμελ. Οι Αιγυπτιώτες οπλίτες πρωταγωνιστούν στις επιχειρήσεις και αποδίδεται φόρος σε αίμα. Παρουσιάζονται αντιδραστικές ενέργειες από αξιωματικούς φίλα προσκείμενους στο μεταξικό καθεστώς, που οδήγησαν σε συλλήψεις. Στις 15 Νοεμβρίου ο Κανελλόπουλος καλεί τον συντηρητικό στρατηγό Ζυγούρη να αναλάβει ως μέγας αρχηγός την ενοποίηση των δύο ταξιαρχιών. Τον Δεκέμβριο το Πολεμικό Συμβούλιο (War Cabinet) προβαίνει σε δήλωση υπέρ της μελλοντικής αποκατάστασης της ανεξαρτησίας της Αλβανίας. Η Ελληνική Κυβέρνηση ζήτησε εξηγήσεις με αποτέλεσμα μια βραχύβια αλλά έντονη εσωτερική κρίση ανάμεσα στον Κανελλόπουλο τον Τσουδερό αλλά και ανάμεσα στο Βρετανικό Υπουργείο Μέσης Ανατολής και το αντίστοιχο Υπουργείο Εξωτερικών. Εν τέλει, η δυσφορία από το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών στο πρόσωπο του Κανελλόπουλου, παγιώνεται. Η χρονιά τελειώνει με το ταξίδι του Κανελλόπουλου στο Λονδίνο, τη σύσταση ουσιαστικά του πρώτου υπουργικού συμβουλίου της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης και με δήλωση του Κανελλόπουλου από το Λονδίνο προς τον Ελληνικό λαό, σύμφωνα με την οποία η Κυβέρνηση δεσμεύεται να παραιτηθεί μετά την απελευθέρωση και να αντικατασταθεί από άλλη που να συμμετέχουν όλα τα κόμματα και οι αντιστασιακές οργανώσεις.

1.1γ

1943: Οι συγκρούσεις στο στράτευμα ως καρπός πολιτικών αντιφάσεων.

Την πρώτη εβδομάδα του Ιανουαρίου 1943 ιδρύεται στο Κάιρο ο Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος (ΕΑΣ) από ομάδα προοδευτικών παροίκων. Η μυστική οργάνωση Νέμεσις (στελεχωμένη από αντιδραστικούς αξιωματικούς θιασώτες του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου) με αρχηγό τον συνταγματάρχη Βαγενά, ζητά την απομάκρυνση των δημοκρατικών αξιωματικών από το στράτευμα. Τον Φεβρουάριο ο Ζυγούρης αποφασίζει να διαλύσει τη δημοκρατική ηγεσία της Πης Ταξιαρχίας ζητώντας την παραίτηση του συνταγματάρχη Χατζησταυρή. Ο Κανελλόπουλος καταφτάνει στο Κάιρο από το Λονδίνο στις 15 του μήνα καλώντας τον Χατζησταυρή. Η κίνηση αυτή σε συνδυασμό με την παρουσία στην Ταξιαρχία του –

φασιστικών απόψεων - ταγματάρχη Αθανασίου, προκαλεί την αντίδραση των οπλιτών. Ακολουθούν παραιτήσεις από συντηρητικούς αξιωματικούς που εκλαμβάνονται ως κινήσεις στο πλαίσιο συνομωσίας⁵⁵. Ως εκ τούτου, δημοκρατικοί αξιωματικοί συλλαμβάνουν τους υπό παραίτηση αξιωματικούς και τους οδηγούν στην διοίκηση της Ταξιαρχίας. Οι Βρετανοί διατηρούν επιφυλακτική στάση και δεν επεμβαίνουν με τα όπλα και η Ιη Ταξιαρχία δηλώνει αλληλέγγυα στην Ιη. Επιτροπές δημοκρατικών υποβάλουν αιτήματα στον στρατηγό sir William Holmes με κύριους άξονες την εκκαθάριση των φιλοδικτατορικών αξιωματικών, τον σχηματισμό νέας Κυβέρνησης με δημοκρατικότερα πρόσωπα, την παραπομπή των παραιτηθέντων σε δίκη και την πολεμική προπαρασκευή των Ταξιαρχιών. Πρόκειται για το πρώτο κίνημα στους κόλπους των Ενόπλων Δυνάμεων, το οποίο διαθέτει την πρωτοτυπία να εκκινεί από τις κατώτερες βαθμίδες της ιεραρχίας. Ο Κανελλόπουλος δηλώνει στον Τσουδερό την παραίτησή του, η οποία γίνεται δεκτή. Στις 21 Μαρτίου ο Βασιλιάς ζητά από το F.O να αναλάβουν την διοίκηση των Ταξιαρχιών Βρετανοί αξιωματικοί, κάτι που πραγματοποιείται προσωρινά, μέχρι που οι συνταγματάρχες Ε. Παπάς και Ι. Μπεγέτης αναλαμβάνουν την Ιη και Ιη Ταξιαρχία αντίστοιχα. Η κατάσταση, σε συνδυασμό με τις υποψίες σύμπραξης ΕΑΣ και ΑΣΟ, δημιουργούν αρνητική εικόνα του ΕΑΜ στο F.O. Εν γένει αυξάνεται η «κουμουνιστοφοβία» στους κόλπους της Βρετανικής ηγεσίας, εξ αιτίας και του αξιόμαχου που επεδείκνυε ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) στα Ελληνικά εδάφη. Στις 24 Μαρτίου γίνεται κυβερνητικός ανασχηματισμός με τη νέα σύνθεση να έχει ως εξής: Εμμ. Τσουδερός Πρωθυπουργός και Υπουργός Εσωτερικών, Αντιπρόεδρος και Υπουργός Ναυτικών ο Γιώργος Ρούσσος (Αλεξανδρινός δικηγόρος δημοκρατικών αντιλήψεων), Υπουργός Πολέμου και Αεροπορίας ο Β. Καραπαναγιώτης, και Υπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών ο Θ. Σοφούλης. Οι Βαρβαρέσος, Αγνίδης και Μιχαλόπουλος απειλούν με παραίτηση εκτιμώντας ότι η Κυβέρνηση «παγιδεύτηκε από αντιμοναρχικά στοιχεία».

Από την πλευρά της Αγγλίας, έχει προηγηθεί εισήγηση του Α. Eden ώστε να υπάρξει διερεύνηση των προθέσεων του Φαρούκ σχετικά με τη φιλοξενία της

⁵⁵ Οι αντιδραστικοί αξιωματικοί (μοναρχικών φρονημάτων από διάφορα σώματα) συνελήφθησαν από τις Βρετανικές δυνάμεις και απομονώθηκαν στο στρατόπεδο Μερτζεγιούμ, λόγω της αντιπειθαρχικής στάσης τους εν καιρώ πολέμου. Οι συγκεκριμένοι αξιωματικοί αντιμετωπίστηκαν αρχικά με μεγάλη επιείκεια από το Υπουργείο Στρατιωτικών. Οι περισσότεροι από αυτούς κράτησαν αδιάλλακτη στάση με αποτέλεσμα να μεταφερθούν σε στρατόπεδο στο Σουδάν.

Ελληνικής Κυβέρνησης στο Κάιρο⁵⁶. Το Κάιρο απάντησε ότι μπορεί να υπάρχει πρόβλημα όχι μόνο από την Αιγυπτιακή Κυβέρνηση αλλά και από την παροικία. Στις 2 Μαρτίου ο Φαρούκ δέχτηκε την εγκατάσταση εκεί της Ελληνικής Κυβέρνησης για την υπόλοιπη διάρκεια του πολέμου. Επίσης στις αρχές Μαρτίου, παρατηρείται μια αρχική ένταση ανάμεσα στην SOE και το F.O σχετικά με τις πρωτοβουλίες της πρώτης στο θέμα της πολιτικής διαχείρισης των ρήξεων⁵⁷ ανάμεσα στις αντάρτικες ομάδες στην Ελλάδα. Η ένταση ανάμεσα στην SOE και το F.O. αμβλύνεται μετά από ντιρεκτίβα που στέλνει η SOE Καΐρου στην SOE Ελλάδας, μέσα από την οποία επισημοποιείται η θέση της Βρετανίας για την υποστήριξη του Βασιλιά ακόμα και αν αυτό οδηγήσει σε ρήξη με το ΕΑΜ και ακολούθως σε εμφύλια σύγκρουση. Οι ΒΣΑ όμως πιέζουν το ΕΑΜ να συμμετάσχει στις «Εθνικές Ομάδες»⁵⁸ αφενός λόγω του σημαντικού ρόλου του ΕΛΑΣ για την διεξαγωγή της επιχείρησης ANIMALS⁵⁹, αφετέρου για να μπορούν να ελέγξουν τις δραστηριότητές του ΕΛΑΣ στην Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία⁶⁰.

Στην Αίγυπτο, αρχές Απριλίου απομακρύνονται δημοκρατικοί αξιωματικοί από την Πη Ταξιαρχία, οι οποίοι εκτοπίζονται στο Κασασίν και την Μανσούρα μαζί με οπλίτες της Ιης Ταξιαρχίας. Ο ναύαρχος Βούλγαρης αναλαμβάνει το υπουργείο Αεροπορίας⁶¹ και ο Σ. Βενιζέλος το υπουργείο Ναυτικών. Στις 22 Απριλίου ο Θ. Σοφούλης τηλεγραφεί από την Αθήνα στον Τσουδερό κάνοντας σαφές προαπαιτούμενο συνεργασίας του πολιτικού κόσμου, τη δήλωση από τον Βασιλιά, ότι δεσμεύεται να διεξαχθεί δημοψήφισμα μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας. Το F.O και ο Βασιλιάς μεθοδεύουν τα περί της επιστροφής του.

⁵⁶ Το F.O. είχε διαπιστώσει την ανεπάρκεια εκπροσώπησης της Ελληνικής Κυβέρνησης και του Βασιλιά στην Αίγυπτο και ως εκ τούτου μεθόδευαν την επιστροφή στο Κάιρο του Βασιλιά και του Τσουδερού προκειμένου να αποφορτιστεί το κλίμα στις Ελληνικές κοινότητες.

⁵⁷ Η SOE έφτανε σε σημείο να προτείνει στην Βρετανική Κυβέρνηση να εξασφαλίσει ελεύθερο δημοψήφισμα στην μεταπολεμική Ελλάδα ώστε όχι μόνο να ενωθούν Ο ΕΛΑΣ και ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), αλλά και για να αποφευχθεί η διαφαινόμενη εμφύλια σύγκρουση.

⁵⁸ «Εθνικές Ομάδες» αποκαλούντο γενικά οι αντιστασιακές οργανώσεις.

⁵⁹ Οι σύμμαχοι, μετά τον έλεγχο της Β. Αφρικής το φθινόπωρο του 1942, οργάνωσαν απόβαση στην Ιταλία. Η επιχείρηση ANIMALS ήταν μια παραπλανητική ενέργεια ώστε οι Γερμανοί να θεωρήσουν ότι η απόβαση θα γίνονταν στην Ελλάδα.

⁶⁰ Τον Ιούνιο του 1943 ο ΕΛΑΣ αναγνωρίζονταν ως τμήμα του συμμαχικού στρατού, υπό τις διαταγές του στρατηγείου της Μέσης Ανατολής.

⁶¹ Η ανάληψη του υπουργείου Αεροπορίας από τον Βούλγαρη και ενώ ήταν στο αντίστοιχο του Ναυτικού, ήταν αποτέλεσμα αντιδράσεων στο πρόσωπο του Τσουδερού από τους συντηρητικούς κύκλους της Κυβέρνησης (Αγνίδη, Μιχαλόπουλο, Βαρβαρέσο) αφού εκτιμούσαν ότι είχε αναμειχθεί στα γεγονότα του Μαρτίου.

Στις Ένοπλες Δυνάμεις, η Πη Ταξιαρχία χωρίζεται σε δύο τμήματα με το 6^ο και 7^ο τάγμα της να στέλνονται πεζοπορία στην περιοχή Ράκα, 400 – 700 χλμ. μετά τη Δαμασκό. Οι οπλίτες δοκιμάζονται κάτω από αντίξοες συνθήκες (αμμοθύελλες και αφόρητη ζέστη), ενώ τα γυμνάσια διεξάγονται στην έρημο, αντί για ορεινό περιβάλλον, επί 3 μήνες με πρωτοβουλία των Βρετανών και τη συναίνεση του Β. Καραπαναγιώτη. Η ΑΣΟ αντιλαμβάνεται ότι αυτό γίνεται στο πλαίσιο μεθοδεύσεων και των Βρετανών αλλά διατηρεί το ηθικό των οπλιτών – στην πλειονότητά τους δημοκρατικών αντιλήψεων - σε υψηλά επίπεδα. Οι εντάσεις ανάμεσα σε δημοκρατικούς και συντηρητικούς αξιωματικούς και οπλίτες περισσεύουν. Τον Ιούλιο, ο διοικητής του 6^{ου} τάγματος Καλιώρης, τιμωρεί τον δημοκρατικό στρατιώτη Πυγμαλίωνα Παπαστεργίου με εντολή να εκτίσει την ποινή του σε αγγλικές φυλακές, κάτι που αντέκειτο στους κανονισμούς. Κατά τη μεταφορά του, ο Παπαστεργίου σκοτώνεται από τον επικεφαλής των στρατονόμων, ο οποίος θανατώνεται από παρευρισκόμενους στρατιώτες⁶². Οι υπουργοί Καραπαναγιώτης και Σοφούλης σε συνεργασία με τους Βρετανούς καταστέλλουν τις ταραχές αποπλίζοντας τα δύο τάγματα και συλλαμβάνοντας 400 οπλίτες και αξιωματικούς⁶³. Η Πη Ταξιαρχία διαλύεται αφού οι λοιποί οπλίτες και αξιωματικοί συνενώνονται με την Ιη, ενώ διεξάγεται στάση στο αντιτορπιλικό «Ιέραξ» μετά την δολοφονία ενός δημοκρατικού ναύτη, αλλά και την ακροθιγή τιμωρία – δίμηνη φυλάκιση με αναστολή - του δράστη. Με πρωτοβουλία του Υπουργού Ναυτικών Σοφοκλή Βενιζέλου εκκαθαρίζονται πολλά μέλη της ΑΟΝ από τα πλοία με μεθόδους που προκαλούν την δυσφορία των πληρωμάτων. Ακολούθησε κυβερνητική κρίση με βάση την μονομέρεια των εκκαθαρίσεων στο στρατό και την εκτίμηση ότι οι Άγγλοι δεν είχαν πρόθεση συνεργασίας με την Κυβέρνηση για την κατάληψη των Δωδεκανήσων.

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, στις 23 Ιουνίου ο Βρετανός πρέσβης R. Leeper συμβουλεύει τον Τσουδερό για την αναγκαιότητα δήλωσης του Βασιλιά ότι το πολιτειακό θα λυθεί μετά τον πόλεμο «δι' ελευθέρων εκλογών Συντακτικής Συνελεύσεως». Την 1η Ιουλίου το υπουργικό συμβούλιο δεσμεύεται για την υποβολή

⁶² Για τα γεγονότα που οδήγησαν στην διάλυση της Πης Ταξιαρχίας, βλέπε την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα έκθεση που τιτλοφορείται «Έκθεση του λοχαγού της στρατιωτικής δικαιοσύνης και βασιλικού επιτρόπου στην Πη Ελληνική ταξιαρχία, Ιωάννη Πιππίδη σχετικά με τα γεγονότα της 6^{ης} Ιουλίου 1943 στο Ρας-Μπάλπεκ της Συρίας». Τάσος Σακελλαρόπουλος, «Μια έκθεση για τον Ιούλιο του 1943», *Αρχειοτάξιο*, τ 4. 2002, σ. 97-106.

⁶³ Οι συγκεκριμένοι αιχμάλωτοι, με δημοκρατικούς από την Ιη Ταξιαρχία, συγκροτούν το περίφημο 8^ο τάγμα που στέλνεται στην Τρίπολη της Κυρηναϊκής για φρουρά Γερμανών αιχμαλώτων. Οι καταδικασμένοι σε θάνατο συλληφθέντες, αποφεύγουν την εκτέλεση παρά τις πιέσεις των Άγγλων και ιδίως του ίδιου του Churchill.

παραίτησής της μόλις επανέλθει στην απελευθερωμένη Ελλάδα και για το σχηματισμό νέας Κυβέρνησης εθνικής συγκέντρωσης με την εντολή να ενεργήσει εκλογές συντακτικής συνέλευσης. Στις 4 Ιουλίου ο Βασιλιάς προβαίνει σε επιβεβαιωτική δήλωση ότι *«ευθύς ως η ασφάλεια της χώρας είναι πλήρης και αι ανάγκαι των στρατιωτικών επιχειρήσεων το επιτρέπουν, θα διεξαχθούν ελεύθεροι και γενικά εκλογαί δια μίαν Συντακτικήν Συνέλευσιν, και σας δηλώνω ότι αι εκλογαί αυτάι θα λάβουν χώρα εντός εξαμήνου από της απελευθερώσεως, ως καθώρισεν ήδη η κυβέρνησής μου»*.

Τον Αύγουστο καταφθάνουν στο Κάιρο αντιπρόσωποι των αντιστασιακών ομάδων (Α. Τζίμας, Π. Ρούσσο, Ηλ. Τσιριμώκος, Κ. Δεσποτόπουλος από ΕΑΜ, Κ. Πυρομάγλου από ΕΔΕΣ και Α. Καρτάλη από ΕΚΚΑ) με τον Γ. Εξηγτάρη ως αντιπρόσωπο των αστικών κομμάτων, συνοδευόμενοι από τον ΒΣΑ Ταξίαρχο Mayers. Στις 19 Αυγούστου και κατόπιν θυελλωδών συζητήσεων με τον Βασιλιά, τον Βρετανό πρέσβη Leeper και τον Κανελλόπουλο, υποβάλλεται έγγραφο στον Τσουδερό με αίτημα τη δήλωση του Βασιλιά ότι δεν θα επανέλθει στην Ελλάδα πριν ο λαός αποφανθεί για τη μορφή του πολιτεύματος. Ο Βασιλιάς δεν δέχεται να κάνει νέα δήλωση και παραπέμπει σε αυτήν της 4^{ης} Ιουλίου και ότι θα ισχύσουν οι διατάξεις του 1911. Οι εκπρόσωποι των αντιστασιακών οργανώσεων ζητούν νέα συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου, ενώ ο Βασιλιάς βραδυπορεί – με την υποστήριξη του Churchill και του Προέδρου των ΗΠΑ Franklin Roosevelt - δηλώνοντας ασθένεια και μεταβαίνει στο Λίβανο. Τον Σεπτέμβριο οι έξι αντιπρόσωποι αναχωρούν έχοντας πάρει μια επαρκή εικόνα από το πολιτικό παρασκήνιο ανάμεσα σε Έλληνες και Βρετανούς. Το φθινόπωρο, η διαμάχη ανάμεσα στην SOE και το F.O φτάνει στα όρια της σύγκρουσης αφού πρόκειται πλέον για πόλεμο στρατιωτικών και πολιτικών προτεραιοτήτων. Το F.O. έχοντας συνειδητοποιήσει τον πολιτικό κίνδυνο της αριστεράς βάλει κατά της SOE που, για στρατιωτικούς λόγους ενίσχυε τον ΕΛΑΣ⁶⁴. Τον ίδιο μήνα (Σεπτέμβριο) φτάνει από την Ιταλία στην Αίγυπτο ο Βασίλης Νεφελούδης και συγκροτείται η Εθνική Επιτροπή Συντονισμού Αγώνος⁶⁵. Στις 20 Σεπτεμβρίου αποστέλλεται στην Ελλάδα

⁶⁴ Το F.O είχε φτάσει σε σημεία άκριτων χαρακτηρισμών στελεχών της SOE. Συγκεκριμένα ο ταξίαρχος Mayers είχε χαρακτηριστεί ως ΕΑΜόφιλος ενώ του απαγορεύτηκε η επιστροφή του στα Ελληνικά βουνά.

⁶⁵ Η Επιτροπή Συντονισμού Αγώνα οργανώθηκε από τους Βασίλη Νεφελούδη, πρώην γραμματέα της Κ.Ε του ΚΚΕ και βουλευτή του κόμματος έως τη διάλυση της βουλής το 1936. Μέλη της επιτροπής ήταν οι Α. Αγαπητός, Π. Αργυρόπουλος (πρώην βουλευτής και Υπουργός), Θ. Λευκιάς (πρώην βουλευτής), Ν. Καραγιάννης (γραμματέας της Ναυτεργατικής Ένωσης), Ι. Κακουσαίος (στέλεχος του

από το Κάιρο ο συνταγματάρχης Ε. Φραδέλλος ώστε να βολιδοσκοπήσει το φρόνημα των Ελλήνων απέναντι στο ΕΑΜ και τον Βασιλιά.

Τον ίδιο μήνα η Ιταλία συνθηκολογεί και θεωρείται συμπόλεμος, ενώ συγκροτείται η Μεσογειακή Επιτροπή των Συμμάχων, χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας. Τον Νοέμβριο οι Βρετανικές δυνάμεις – αρνούμενες να επιτρέψουν στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ να πολεμήσουν - αδυνατούν να ελευθερώσουν τη Σάμο από τις Γερμανικές δυνάμεις, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι άμαχοι και ο ΕΛΑΣ του νησιού να το εγκαταλείψουν. Οι ΕΛΑΣίτες μεταφέρονται στην Παλαιστίνη και κλείνονται σε στρατόπεδα, ενώ αρχηγοί του ΕΛΑΣ που φτάνουν στην Αίγυπτο, πλαισιώνουν ουσιαστικά την αριστερά. Την ίδια περίοδο, και συγκεκριμένα στις 8 Νοεμβρίου, ο Βασιλιάς σε επιστολή του προς τον Τσουδερό, δήλωνε ότι «...θέλω εξετάσει εκ νέου το ζήτημα του χρόνου της επιστροφής μου εις την Ελλάδα, από συμφώνου μετά της Κυβερνήσεως υπό το πρίσμα των τότε πολιτικών στρατιωτικών συνθηκών...» επιβεβαιώνοντας τις εκτιμήσεις των Βρετανών, για την μεθόδευση της επιστροφής του, αλλά και της εμπλοκής τους σε αυτήν, αφού ο Churchill συμφώνησε με τον Γεώργιο Β'. Μια μεθόδευση που διέκρινε ο Γ. Ρούσσος και που οδήγησε στην παραίτησή του στις 16 Νοεμβρίου⁶⁶. Στις 13 Δεκεμβρίου επιβεβαιώνεται η επικύρωση της δήλωσης του Βασιλιά της 4^{ης} Ιουλίου, γεγονός που είχε την συγκατάθεση του Τσουδερού και της Βρετανικής Κυβέρνησης, καθώς και μια σειρά από διεργασίες που θα εξασφάλιζαν το περιεχόμενό της⁶⁷. Στις 30 Δεκεμβρίου η Κυβέρνηση στέλνει σε δεύτερη αποστολή στην Ελλάδα τον συνταγματάρχη Ε. Φραδέλλο για να μεταφέρει στον Αρχιεπίσκοπο τις αποφάσεις, αλλά και για να συλλέξει πληροφορίες. Το τέλος του έτους ουσιαστικά βρίσκει το ΚΚΕ και το ΕΑΜ

ΕΑΜ Βοιωτίας) και ο συνταγματάρχης πεζικού Κώνστας και άλλους οι οποίοι αφού κατάρτισαν ένα πρόγραμμα δράσης, ουσιαστικά απευθύνονταν προς την Κυβέρνηση Τσουδερού κάνοντας σαφείς τρεις σκοπούς και επιδιώξεις: την συνένωση όλων των εθνικών δυνάμεων στην εθνικοαπελευθερωτική προσπάθεια, τον συντονισμό του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στην Ελλάδα και το εξωτερικό, και την απομάκρυνση των στοιχείων που επεδίωκαν τη διάσπαση του αγώνα παραλύοντας την πολεμική προσπάθεια. Η Επιτροπή είχε ευρύτατη απήχηση στους πατριώτες, αξιωματικούς και πολίτες που επιθυμούσαν την ενότητα και τον συντονισμό του αγώνα στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

⁶⁶ Η παραίτηση του Γ. Ρούσσου εγγράφεται στην αντίδρασή του στις κινήσεις Τσουδερού και Βασιλιά, αλλά στις 28/10/1943 σε τηλεγράφημά του στον Leeper, είχε «αποκηρύξει» το ΕΑΜ δηλώνοντας την κομμουνιστική του καταγωγή και τις δια της βίας εξουσιαστικές βλέψεις.

⁶⁷ Οι σημαντικότερες είναι η ανάθεση της αντιπροσώπευσης της Ελληνικής Κυβέρνησης στην Ελλάδα στον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό καθώς και της σύστασης, με δική του πρωτοβουλία, μυστικής επιτροπής ώστε να εξασφαλιστεί ένα είδος προσωρινής διοίκησης της χώρας από όλα τα κόμματα της Αθήνας με σκοπό τον σχηματισμό εθνικής Κυβέρνησης στο Κάιρο. Σημαντική επίσης παράμετρος του κειμένου αφορά στην επισήμανση της καθαρά στρατιωτικής αποστολής των «εθνικών ομάδων», οριοθετώντας εμμέσως πλην σαφώς την διάθεση πολιτικής απομόνωσης του ΕΑΜ. Επίσης, ο Τσουδερός εκτιμούσε ότι η συσπείρωση των αστικών κομμάτων θα ισχυροποιούσε τη θέση του στις πολιτικές διαπραγματεύσεις με το ΕΑΜ.

σε πλήρη αντιπαράθεση με τον ΕΔΕΣ, τους Γερμανούς, τους Βρετανούς, την Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση και τα Τάγματα Ασφαλείας της Κυβέρνησης Ράλλη⁶⁸.

1.1δ

1944: Η αρχή του τέλους ή το τέλος της αρχής.

Στην 1η Ιανουαρίου 1944 και με τις άκαρπες πρωτοβουλίες⁶⁹ της αριστεράς προς αναζήτηση συμμάχων και βολιδοσκοπήση διαθέσεων ήδη από τον Δεκέμβριο του 1943, η αστική πολιτική ηγεσία στρέφεται ανοιχτά απέναντι στο ΕΑΜ⁷⁰. Παράλληλα το ΕΑΜ, το ΚΚΕ και ο ΕΛΑΣ συναποφάσισαν κατάπαυση των εχθροπραξιών με τον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ⁷¹. Αυτό αρχικά σκόρπισε αισιοδοξία αλλά και έθεσε στην Ελληνική Κυβέρνηση και το F.O. το θέμα της συμμετοχής των ανταρτών σε ένα μελλοντικό κυβερνητικό σχήμα (με σκοπό το ΕΑΜ να έχει μειοψηφική παρουσία). Στην Αθήνα διατυπώθηκαν αντιπροτάσεις μεταξύ Κυβέρνησης και ΕΑΜ, μέσω του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού. Τον Φεβρουάριο ιδρύεται η «Πανελλήνιος Ένωσης» από φιλομοναρχικούς της παροικίας στο Κάιρο, ως απότοκο της ανησυχίας τους για την επέκταση του ΕΑΜ. Τον Φεβρουάριο οι επαφές της εξόριστης Κυβέρνησης με τους πολιτικούς παράγοντες στην Αθήνα συνεχίστηκαν χωρίς αποτέλεσμα. Στις 6 Μαρτίου επέστρεψε ο Φραδέλλος κομίζοντας προτάσεις από τον Δαμασκηνό και τον πολιτικό κόσμο της Ελλάδας, με μοναδικό σημείο συμφωνίας από όλους, την παραμονή του Βασιλιά μακριά από την Ελλάδα μέχρι τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος αλλά και τον ορισμό του Δαμασκηνού στη θέση του Αντιβασιλέα. Ο Βασιλιάς αντιτίθεται στις ιδέες αυτές και ιδιαίτερα σε εκείνη της Αντιβασιλείας. Στις 10

⁶⁸ Για τα τάγματα ασφαλείας, βλ. Ιωάννης Χόνδρος, «Η Μ. Βρετανία και τα Ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944», *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ.69-90.

⁶⁹ Το ΕΑΜ είχε προτείνει σχηματισμό Κυβέρνησης εθνικής ενότητας, διεύρυνση της Κυβέρνησης Καΐρου και εγκατάσταση μέρους αυτής στον ελλαδικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό προσέγγισαν τον Γ. Παπανδρέου προτείνοντάς του την προεδρία του μελλοντικού κυβερνητικού σχήματος. Οι προτάσεις δεν βρήκαν ανταπόκριση.

⁷⁰ Χαρακτηριστικές είναι οι επιστολές των Θ. Σοφούλη και Σ. Γονατά (τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο 1944 αντίστοιχα) προς την Κυβέρνηση. Ο Σοφούλης κατηγορεί ανοιχτά το ΕΑΜ «ως μια μεγάλη πληγή δια το παρόν και ως φορέας μεγαλυτέρων κινδύνων δια το μέλλον», ενώ ο Γονατάς θεωρεί ότι το ΕΑΜ απέβλεπε «εις καθαρώς πολιτικούς και όχι απελευθερωτικούς σκοπούς και εις την προπαρασκευήν του εδάφους δια βιαίαν εν καιρώ επικράτησιν». Και οι δύο πολιτικοί δικαιολογούν εν μέρει την ύπαρξη των ταγμάτων ασφαλείας. Εμμ. Τσουδερός, *Ελληνικές ανωμαλίες...*, ό.π, σ.105-115. Ουσιαστικά στον πολιτικό χώρο μετατοπίζεται η συζήτηση από την «μοναρχία» στον «κομμουνιστικό φόβο».

⁷¹ Οι εχθροπραξίες ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ είχαν ξεκινήσει από τον Οκτώβριο του 1943 και σύντομα πήραν την μορφή εμφύλιας διαμάχης.

Μαρτίου ιδρύεται η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) από το ΕΑΜ, με στόχο τον σχηματισμό Κυβέρνησης εθνικής ενότητας⁷². Η ΠΕΕΑ ενημερώνει την Ελληνική Κυβέρνηση και τον Τσουδερό για την ίδρυσή της και για τον σκοπό της. Ο Τσουδερός απευθύνεται στους Βρετανούς μη μπορώντας να αγνοήσει αλλά και να αναγνωρίσει την ΠΕΕΑ⁷³ και ακολούθως καλεί τα κόμματα – μαζί με το ΕΑΜ – για εκ νέου διαπραγματεύσεις στο Κάιρο. Πρώτος που ανταποκρίνεται είναι ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος καταφθάνει στο Κάιρο στις 15 Μαρτίου, ενώ τύγχανε της μεγάλης εκτίμησης του F.O⁷⁴. Στις 27 Μαρτίου ο Τσουδερός αναγκάζεται να κάνει ανακοίνωση στον τύπο για την ίδρυση της ΠΕΕΑ. Η ΑΣΟ μέσω του γραμματέα της Γιάννη Σαλά, αποφασίζει την εκδήλωση των δημοκρατικών στοιχείων του στρατού υπέρ της ΠΕΕΑ⁷⁵. Στις 31 Μαρτίου, επιτροπή από 14 αξιωματικούς του στρατού με επικεφαλής τον ταγματάρχη πεζικού Μ. Κλαδάκη, παραδίδει υπόμνημα στον Τσουδερό ζητώντας να δεχθεί την ΠΕΕΑ ως βάση για το σχηματισμό νέας Κυβέρνησης⁷⁶. Οι δημοκρατικοί υπουργοί υιοθετούν τις θέσεις των στρατιωτικών και ωθούν τον Τσουδερό σε παραίτηση. Στην 1η Απριλίου εκδηλώνονται κινηματικές ενέργειες από δημοκρατικούς αξιωματικούς στο 2^ο Σύνταγμα Πυροβολικού στο Κάιρο, στα στρατόπεδα Κασασίν και Καμπρίτ καθώς και στο Ναυτικό Κέντρο Εκπαίδευσης «Ελλη». Επίσης καταλήφθηκε το φρουραρχείο Καΐρου με αποτέλεσμα να περικυκλωθεί από τα Βρετανικά τανκς. Ο Σ.

⁷² Η ίδρυση της ΠΕΕΑ (προσωρινή πενταμελής επιτροπή αποτελούμενη από τους Ευ. Μπακιρτζή, Εμμ. Μάντακα, Γ. Σιάντο, Η. Τσιριμώκο, Κ. Γαβριηλίδη) επιβεβαίωσε τις ανησυχίες των Βρετανών περί της ανεξάρτητης πολιτικής κίνησης από το ΕΑΜ, όσο δεν εμφανίζονταν σημάδια σύγκλισης με την εξόριστη Κυβέρνηση.

⁷³ Στο σημείο αυτό και οι Άγγλοι είχαν παρόμοιο δίλημμα αφού από την μία ήθελαν να βοηθήσουν τον Τσουδερό, από την άλλη δεν μπορούσαν να αγνοήσουν την διοικητική υπεροχή του ΕΑΜ σε μεγάλο τμήμα του ελλαδικού χώρου.

⁷⁴ Ο Γ. Παπανδρέου μετά την προσέγγιση που του έγινε από το ΕΑΜ στο τέλος του 1943, όχι μόνο αρνήθηκε, αλλά έσπευσε να συντάξει έκθεση προς το στρατηγείο Μ. Ανατολής και τον Τσουδερό, μέσα από την οποία κατηγορούσε το ΕΑΜ ότι επεδίωκε την κατάληψη της εξουσίας με τη βία. Ταυτόχρονα νομιμοποιούσε, έστω και σε ηθικό επίπεδο, τα τάγματα ασφαλείας ως δικλίδες ασφαλείας απέναντι στην τρομοκρατία του κομμουνισμού. Τέλος υποδείκνυε τους συμμάχους ως θεματοφύλακες της λύσης. Στις 16/2/1944 απευθυνόμενος στον Τσουδερό, πρότεινε να μη συνεργαστεί με το ΕΑΜ. Η απάντηση του Τσουδερού ήταν καθησυχαστική τονίζοντας ότι «ουδέποτε εσκέφθημεν συνεργασία μονομερή με τους κομμουνιστάς και απορούμεν πώς πιστεύεται τούτο μεταξύ σας». Η έκθεση του Παπανδρέου και η εν γένει στάση γύρω από το ΕΑΜ αποτέλεσαν το κλειδί της πόρτας για την πρωθυπουργία, αφού Βασιλιάς και Leeper θεωρούσαν ήδη τον Βενιζέλο ως προσωρινή λύση. Ο Leeper μάλιστα σημείωσε για τον Παπανδρέου ως «τον μόνο Έλληνα που έφτασε από την Ελλάδα, ο οποίος μου έδωσε την εντύπωση ηγέτη».

⁷⁵ Η θέληση για εκδήλωση εγγράφεται στον πάγιο φόβο της ΑΣΟ για την διάλυση του στρατού από τις αγγλικές δυνάμεις, την νομιμοποίηση της ΠΕΕΑ και την απομόνωση της εξόριστης Κυβέρνησης. Τα γεγονότα όμως έδωσαν ένα εξαιρετικό πρόσχημα στους Άγγλους για την πραγματοποίηση του πρώτου φόβου.

⁷⁶ Στο πλαίσιο αυτό η επιτροπή απευθύνθηκε στον Σ. Βενιζέλο, προτείνοντάς του την απομάκρυνση Τσουδερού.

Βενιζέλος προτείνει στον Τσουδερό την παραίτησή του ως φορέα των αντιθέσεων και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον ίδιο. Ο Τσουδερός δέχεται, υποβάλλει την παραίτησή του στον Βασιλιά, ο οποίος όμως την αρνείται. Μέσα σε κλίμα πλήρους αποδιοργάνωσης, οι υπουργοί υποβάλλουν ο ένας μετά τον άλλον τις παραιτήσεις τους και οι Βρετανοί αναλαμβάνουν την πλήρη χειραγώγηση της κατάστασης. Το κίνημα εξαπλώνεται στον στόλο με τον Ναύαρχο Αλεξανδρή να προσπαθεί να διευθετήσει την κατάσταση διαλλακτικά, αφού πρώτα είχε χαιρετίσει θετικά την ίδρυση της ΠΕΕΑ. Στις 6 Απριλίου και μετά από ασθένεια του Eden, αναλαμβάνει την υπόθεση ο Churchill προσωπικά, έχοντας σκοπό να υιοθετήσει σκληρές μεθόδους καταστολής. Στην Ιη Ταξιαρχία επιτροπές δημοκρατικών στρατιωτών και αξιωματικών αναλαμβάνουν τον έλεγχο των μονάδων, απομονώνοντας αντιδραστικούς συντηρητικούς αξιωματικούς και ζητώντας να μεταφερθεί η Ταξιαρχία στο θέατρο του πολέμου στην Ιταλία. Η διοίκηση αποκαθίσταται προσωρινά με την υπόσχεση από την πλευρά των Βρετανών, ότι η Ταξιαρχία θα σταλεί στις επιχειρήσεις της Ιταλίας. Ο Αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής Bernard Paget κρίνει ως ακατάλληλη την Ιη Ταξιαρχία για να σταλεί στην Ιταλία. Στις 10 Απριλίου καταφτάνει ο Γεώργιος Β' στην Μ. Ανατολή και διορίζει Πρωθυπουργό τον Σ. Βενιζέλο⁷⁷. Στις 11 Απριλίου ο Paget συναντάται με αντιπροσωπεία κινηματιών της Ταξιαρχίας, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο Βενιζέλος προσεγγίζει τις επαναστατικές επιτροπές αλλά δεν τις πείθει να τον χρίσουν διαχειριστή της εξουσίας. Ο Leeper και ο Churchill επιμένουν στην στρατιωτική επέμβαση δίδοντας όμως μια πενθήμερη προθεσμία στην Κυβέρνηση για ειρηνική επίλυση. Στις 21 Απριλίου, ο Ναύαρχος A. Cuningham παύει από τα καθήκοντά του τον Ναύαρχο Αλεξανδρή, διορίζοντας τον Βούλγαρη ως αρχηγό Στόλου⁷⁸. Στις 23 Απριλίου οι Βρετανικές δυνάμεις με τη συνδρομή του Ναύαρχου Βούλγαρη επεμβαίνουν καταστέλλοντας το κίνημα στον στόλο με απώλειες 9 νεκρούς και 40 τραυματίες⁷⁹. Στις 24 Απριλίου παραδίδονται μονάδες της επαναστατημένης Ιης

⁷⁷ Το νέο κυβερνητικό σχήμα είναι διμερές αφού δεν ανταποκρίνονται άλλοι υπουργοί πλην του στρατηγού Τζανακάκη, που αναλαμβάνει το υπουργείο Πρόνοιας και Εργασίας και το Ναύαρχο Δεμέστιχα, που αναλαμβάνει το υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας.

⁷⁸ Ο Ναύαρχος Αλεξανδρής στις 11 Απριλίου είχε στείλει επιστολή στον Υπουργό των Ναυτικών μέσα από την οποία εξέφραζε την αγωνία του για την κατάσταση στο ναυτικό προτείνοντας, ανάμεσα στα άλλα, τον σχηματισμό Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας.

⁷⁹ Ο Churchill επιμένει να καταστείλουν το κίνημα οι Βρετανικές δυνάμεις. Το F.O όμως, διακρίνοντας ότι η κατάσταση είναι ανεπίστροφη, εκτιμά ότι αυτή η υπόθεση πρέπει να φανεί ως αποτέλεσμα ελληνικών αντιθέσεων.

Ταξιαρχίας μετά από πολυήμερη πολιορκία από τις Βρετανικές δυνάμεις⁸⁰. Τουλάχιστον 20.000 στρατιώτες και πολίτες απομονώνονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα επονομαζόμενα «σύρματα», από το Κασασίν στην Κυρηναϊκή της Λιβύης και στην Μπάντια όπου μεταφέρονται άντρες του Ναυτικού και της Αεροπορίας. Ολόκληρο το αριστερό κίνημα στην Αλεξάνδρεια διαλύεται, διώκονται τα μέλη του ΕΑΣ με συλλήψεις που είχαν ξεκινήσει ήδη από τις 7 Απριλίου, ενώ κλείνει και το περιοδικό «Έλλην», που ήταν ουσιαστικά το όργανο τύπου του ΕΑΣ. Με την παράδοση του στόλου, ο Σ. Βενιζέλος επισκέφτηκε τον Leeper ο οποίος του κατέστησε σαφές ότι ο Γ. Παπανδρέου κρίνεται ως ο καταλληλότερος για την ανάληψη της πρωθυπουργίας. Ο Βενιζέλος μετά από 12 ημέρες πρωθυπουργίας, παραιτείται αφού πρώτα διαμαρτύρεται στον Γεώργιο⁸¹ και ο Γεώργιος Παπανδρέου αναλαμβάνει τον σχηματισμό Κυβέρνησης έχοντας την υποστήριξη της Βρετανικής Κυβέρνησης⁸², εν όψει μάλιστα της Εθνικής Συνδιάσκεψης. Στα μέσα Απριλίου η ΠΕΕΑ διευρύνεται με πρόεδρο τον Α. Σβώλο, και μέλη τους Α. Αγγελόπουλο, Ε. Μπακιρτζή, Ν. Ασκούτη, Η. Τσιριμώκο, Κ. Γαβριηλίδη, Π. Κόκκαλη και Σ. Χατζημπέη. Η διεύρυνση χάριζε στην ΠΕΕΑ το επιχείρημα της αντιπροσώπευσής της και μετά από πρόταση του Leeper γίνεται δεκτή στην Συνδιάσκεψη, εξασφαλίζοντας την αναγνώρισή της⁸³. Μετά από προσεκτική εξέταση ανάμεσα στον Παπανδρέου και τον Leeper, επιλέγεται ο Λίβανος, αντί για το Κάιρο, προκειμένου να αποφευχθεί η επαφή των συνέδρων με τους Έλληνες της Αιγύπτου, τις πρεσβείες, τους δημοσιογράφους ώστε να μην υπάρχει πιθανότητα άσκησης επιρροής. Από τις 2 έως και τις 13 Μαΐου καταφθάνουν όλοι οι αντιπρόσωποι των αστικών κομμάτων της

⁸⁰ Εν τέλει διαλύονται η Ιη και Ιη Ελληνική Ταξιαρχία, το Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, το Σύνταγμα Θωρακισμένων Αυτοκινήτων, η Αντιαεροπορική Μοίρα Πυροβολικού, Μονάδες Αυτοκινήτων, όλα τα κέντρα εκπαίδευσης. Έτσι, Βρετανικές και Ελληνικές αρχές εξασφάλισαν την εκκαθάριση των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων από τα δημοκρατικά ανεπιθύμητα στοιχεία, εκμηδενίζοντας την προοπτική ενδυνάμωσης του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ μετά την απελευθέρωση. Κατά την πολιορκία της Ιης Ταξιαρχίας από τα Βρετανικά στρατεύματα, σημαντική ήταν η αλληλέγγυα συμπεριφορά όχι μόνο από Αιγυπτίους πολίτες αλλά και από Άγγλους στρατιώτες που δυσφορούσαν στην ιδέα να ανοίξουν πυρ κατά συμμάχων. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η αναφορά από τον Σεφέρη στο ημερολόγιό του, περί επιστράτευσης για την καταστολή του κινήματος, νεαρών που φοιτούσαν στη Σχολή Δοκίμων. Τη διαταγή είχε δώσει κατά τα φαινόμενα ο ίδιος ο Βούλγαρης, αναπαράγοντας την τακτική των κινήματων του Μεσοπολέμου.

⁸¹ Ο Γεώργιος Β' υποστήριζε σφόδρα τον Παπανδρέου αφού ο τελευταίος ουδέποτε έθεσε θέμα δημοψηφίσματος και αντιβασιλείας. Ο βασιλιάς όμως όταν ο Βενιζέλος του ζήτησε να εγκρίνει την παραίτησή του, απάντησε ότι σύρθηκε στη λύση Παπανδρέου ως επιβεβλημένη επιλογή των Βρετανών.

⁸² Η επιλογή του Παπανδρέου επικροτήθηκε επίσης από τον Πρωθυπουργό της Ν. Αφρικής Jan Smuts και από τον Αμερικανό πρεσβευτή στην Ελλάδα, Lincoln Mac Veagh.

⁸³ Η ΠΕΕΑ ήταν αποφασισμένο να γίνει δεκτή στο Συνέδριο, αφού το Βρετανικό σχέδιο προέβλεπε μειοψηφικό εγκλωβισμό ΕΑΜ, ΚΚΕ και ΠΕΕΑ στη νέα Κυβέρνηση.

Αθήνας καθώς και των αντιστασιακών οργανώσεων. Στις 17 Μαΐου ξεκινούν οι εργασίες του Συνεδρίου του Λιβάνου και στις 20 Μαΐου υπογράφεται το ομώνυμο Συμβόλαιο μέσα από το οποίο συγκροτείται Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας από όλα τα κόμματα με Πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου. Το συμβόλαιο προέβλεπε ρητή καταδίκη των κινημάτων στις Ένοπλες Δυνάμεις και αυστηρή τιμωρία των ενόχων, καθώς και μελλοντική δημιουργία εθνικού και όχι ταξικού στρατού. Επίσης το πολιτειακό πέρασε ακροθιγώς μέσα από αοριστολογίες, όπως και η επιβολή κυρώσεων κατά των Ταγμάτων Ασφαλείας. Τέλος συμφωνήθηκε η φροντίδα για την τροφοδοσία του Ελληνικού λαού και η προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων. Στις 28 Μαΐου συγκροτείται η ΙΙη Ορεινή Ταξιαρχία στο Λίβανο από τους εναπομείναντες πιστούς στο καθεστώς, αξιωματικούς και οπλίτες. Στις 8 Ιουνίου ορκίζεται δεύτερο κλιμάκιο υπουργών της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας – είχε προηγηθεί ορκωμοσία των πρώτων υπουργών στις 24 Μαΐου με Πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου – με συμμετοχή όλων των κομμάτων αλλά όχι και όλων των αντιστασιακών οργανώσεων (ΕΑΜ και ΕΛΑΣ δεν συμμετείχαν). Επίσης δεν συμμετείχε και η ΠΕΕΑ⁸⁴. Στις 19 Ιουνίου αρχίζουν οι δίκες σε έκτακτα στρατοδικεία στο Κασασίν και στις 28 Ιουνίου εκκινούν ναυτοδικεία στο καράβι «Ιωνία», με σαφή πρωτοβουλία των Βρετανών. Στις 29 Ιουνίου ο Υποστράτηγος Βεντήρης απευθύνει έκκληση σε έγκλειστους οπλίτες και αξιωματικούς να επανέλθουν στις ένοπλες δυνάμεις για λογαριασμό της νέας Κυβέρνησης. Περίπου 400 ανταποκρίνονται και συγκροτούν τα πρώτα τάγματα φρουράς. Αρχές Ιουλίου συνεχίζονται μεταφορές έγκλειστων από την Μπάρντια στην Ερυθραία σε στρατόπεδα που δημιουργούνται στην Ασμάρα και το Ντεκαμερέ. Στις 13 Ιουλίου ολοκληρώνεται η δίκη των ανδρών της Ιης Ταξιαρχίας και επιβάλλεται θανατική ποινή σε 12 αξιωματικούς και στρατιώτες. Στους υπόλοιπους επιβλήθηκαν ισόβια αφού όλοι κρίθηκαν ένοχοι για την στάση αλλά απαλλάχτηκαν από την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Οι θανατικές ποινές δεν εκτελούνται. Στις 28 Αυγούστου σημειώνονται επεισόδια σε στρατόπεδο στο Τμίμι κατά τα οποία σκοτώνεται ένας δημοκρατικός κρατούμενος στο πλαίσιο προβοκάτσιας. Στις 2

⁸⁴ Το πρώτο κλιμάκιο αποτελούσαν οι Σ. Βενιζέλος αντιπρόεδρος Κυβέρνησης, Γ. Σάκαλης Υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου, Φ. Δραγούμης υφυπουργός εξωτερικών, Λ. Λαμπριανίδης υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ, Α. Μυλωνάς Υπουργός Ναυτικών, Π. Ράλλης Υπουργός Αεροπορίας. Στο δεύτερο κλιμάκιο ήταν οι Π. Κανελλόπουλος Υπουργός Ανασυγκροτήσεως, Θ. Τσάτσος Υπουργός Δικαιοσύνης, Κ. Ρέντης άνευ χαρτοφυλακίου, Δ. Λόντος Υπουργός Προνοίας, Γ. Καρτάλης Υπουργός Τύπου, Γ. Βασιλειάδης Υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας, Σ. Θεοτόκης Υπουργός Επισιτισμού. Διαπιστώνεται μια διεύρυνση των υπουργείων με σταθερά τα 5 υπουργεία (Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας, Συγκοινωνίας, Γεωργίας και Εργασίας) που προορίζονταν για την αριστερά.

Σεπτεμβρίου ολοκληρώνεται η σύνθεση Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας με τη συμμετοχή αντιπροσώπων της αριστεράς και συγκεκριμένα του Σβώλου στο Υπουργείο Οικονομικών, του Αγγελόπουλου στο Υφυπουργείο Οικονομικών, του Τσιριμώκου στο Εθνικής Οικονομίας, του Ασκούτη στο Συγκοινωνιών, του Πορφυρογένη στο Εργασίας και του Ζεύγου στο Γεωργίας. Στις 7 Σεπτεμβρίου η Ελληνική Κυβέρνηση μεταφέρεται από την Αλεξάνδρεια στην πόλη Κάβα ντε Τιρένι στην περιοχή του Σαλέρνο της Ιταλίας⁸⁵. Στις 18 Σεπτεμβρίου στο πλαίσιο εκ νέου μετακίνησης αιχμαλώτων, πραγματοποιείται νέα διαλογή από τους Βρετανούς, στην οποία 850 άνδρες εντάσσονται στα τάγματα φρουρών. Στις 24 Σεπτεμβρίου υπογράφεται η Συμφωνία της Καζέρτας ανάμεσα στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και τις αντιστασιακές δυνάμεις υπό τον πλήρη έλεγχο της Αγγλίας⁸⁶. Στις 18 Οκτωβρίου η Ελληνική Κυβέρνηση καταφτάνει στην Αθήνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Δύο εστιάσεις επί του ιστορικού πλαισίου.

2.1

Οι Αιγύπτιοι ανάμεσα στο *θέλουν* και το *αναγκάζεσθαι*⁸⁷.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι Αιγύπτιοι ακροβατούσαν ανάμεσα στο *θέλουν* και το *αναγκάζεσθαι*. Μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Αίγυπτος, όπως και άλλες περιοχές στη Μέση Ανατολή, βρισκόταν υπό Βρετανική στρατιωτική κατοχή και αποτελούσε την πολιτικοστρατιωτική βάση των συμμάχων από όπου οργανώθηκε η άμυνα και κατόπιν η αντεπίθεση κατά του Άξονα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Στην Αίγυπτο, ειδικότερα, η Βρετανική παρουσία δεν ήταν μόνο στρατιωτική αφού

⁸⁵ Η μεταφορά της Ελληνικής Κυβέρνησης στην Ιταλία «από την δηλητηριώδη ατμόσφαιρα του Καΐρου» είχε συμφωνηθεί από τον Churchill και τον Παπανδρέου ήδη από τα τέλη Αυγούστου στην Ρώμη, και διεξήχθη χωρίς καμία γνωμοδότηση από το υπουργικό συμβούλιο.

⁸⁶ Είχε προηγηθεί ο διορισμός του Βρετανού στρατηγού Sir Ronald Scobie ως αρχηγού των συμμαχικών δυνάμεων στην Ελλάδα.

⁸⁷ Βλέπε σχετικά Μανώλης Γιαλουράκης, Η Αίγυπτος των Ελλήνων σελ., 142, Αλέξανδρος Κιτρορέφ, «Η Βρετανική πολιτική και το κίνημα στη Μέση Ανατολή», στο Χ.Φλάισερ-Ν.Σβορώνος (επιμ.) Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, εκδ. Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σ.541-552, και κυρίως Νικολάου – Πατραγάς Κυριάκος, «Η 4η Φεβρουαρίου 1942 ως ορόσημον της πολιτικής ζωής της Αιγύπτου», Ανάλεκτα, τ. Θ' περίοδος Β', εκδόσεις Ινστιτούτου των Ανατολικών Σπουδών της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας, Αλεξάνδρεια – Αθήνα 2009, σ. 97-104

από τον καιρό της Βρετανικής κατάληψης της Αιγύπτου οι ρίζες του Βρετανικού ιμπεριαλισμού είχαν εισχωρήσει στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Μετά την επανάσταση του Οράμπι το 1882, ο διάδοχος του Ισμαήλ, Τεουφίκ (1879 – 1892) επαναφέρει τον Αγγλο – Γαλλικό έλεγχο με αποτέλεσμα την άνοδο του μισοξενισμού που αντανakλούσε και στην Ελληνική παροικία. Όμως ο εκφυλισμός της επανάστασης από τις ραδιουργίες και τον καιροσκοπισμό της Μ. Βρετανίας, η άκριτη ανταπόκριση του όχλου στη βία και τα στοχευμένα αφηγήματα που ακολούθησαν, έδωσαν στους Βρετανούς το πρόσχημα για πλήρη κηδεμονία⁸⁸. Τα εθνικά κινήματα, που ακολούθησαν, η κατάργηση των διομολογήσεων και ο περιορισμός του ρόλου της Μ. Βρετανίας ως προστάτη των συμφερόντων των ξένων στην Αίγυπτο, είχαν αυξήσει την εξάρτηση των παροικιών από το Αιγυπτιακό κράτος. Τα περιορισμένα μέτρα ανεξαρτησίας που κέρδισαν οι Αιγύπτιοι όμως δεν ήταν αρκετά ώστε να εμποδίσουν την ολοκληρωτική ανακατάληψη της χώρας από τους Βρετανούς μόλις ξέσπασε ο Πόλεμος. Εξάλλου, με την έναρξη των εχθροπραξιών, η Αγγλο - Αιγυπτιακή συμφωνία του 1936 ενεργοποίησε το δικαίωμα εγκατάστασης των Βρετανικών στρατευμάτων σε ολόκληρη την Αιγυπτιακή επικράτεια. Αν και η εγκατάσταση αυτή είχε περιοριστεί στην περιοχή του Σουέζ, πρακτικά ισοδυναμούσε με κατοχή της Αιγύπτου από την Μ. Βρετανία παρά την τυπική ουδετερότητα της πρώτης. Όμως, στα επεκτατικά σχέδια του Άξονα, η Αίγυπτος έπαιζε κομβικό ρόλο, λόγω της ιδιαίτερης γεωπολιτικής βαρύτητας που είχε. Επίσης, γερμανόφιλα στοιχεία εγκατεστημένα στην Αίγυπτο επιθυμούσαν να απαλλαγούν από την Βρετανική κηδεμονία και προσδοκούσαν την επικράτηση των Γερμανών εκεί. Χρόνια κάτω από τη βία και τον εξανδραποδισμό, την εκμετάλλευση και τη φτώχεια που συντηρούσε η Βρετανική αποικιοκρατική πολιτική, το αραβικό στοιχείο παρασύρθηκε πρόσκαιρα από την ελπίδα για ελευθερία που θα προσέφεραν οι Γερμανοί. Η δε προπαγανδιστική προσπάθεια της ναζιστικής Γερμανίας να προσεταιριστεί την Αίγυπτο, στρέφοντάς την κατά της Βρετανικής αλλά και κάθε άλλης ξένης παρουσίας, αντανakλάται στη ραδιοφωνική εκπομπή του Βερολίνου προς τους Αιγυπτίους γηγενείς. Ο Γκαίμπελς, απευθυνόμενος στον λαό της Αιγύπτου, διατεινόταν ότι όταν ο Γερμανικός στρατός καταλάβει την Αίγυπτο δεν θα την απελευθερώσει μόνο από τους Άγγλους αλλά και από τους Έλληνες, που

⁸⁸ Στρατής Τσίρκας, *Ο Καβάφης και η εποχή του...*,ό.π σ.105 και 157.

λειτουργούσαν για δεκαετίες παρασιτικά εις βάρος της χώρας⁸⁹. Η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου λοιπόν, βρήκε τα Ανάκτορα να πειραματίζονται με κυβερνήσεις μειονοψηφίας, οι οποίες όμως ήταν γερμανόφιλες και με τον Βασιλιά να ελπίζει ότι τα στρατεύματα του Ρόμελ θα ενεργούσαν απελευθερωτικά από τον Βρετανικό ζυγό. Την ίδια πίστη είχε το σύνολο σχεδόν του Αιγυπτιακού λαού, με χαρακτηριστικό παράδειγμα του μετέπειτα Προέδρου της χώρας Μωχάμετ Άνουαρ αλ Σαντάτ (1970 – 1981), ο οποίος φέρεται να βοήθησε τα στρατεύματα του Άξονα στη Μάρσα Ματρούχ. Στο πλαίσιο όμως των συμβατικών υποχρεώσεων της Αιγυπτιακής Κυβέρνησης, που πήγαζαν από το Σύμφωνο του 1936, η τελευταία διέκρινε τις διπλωματικές και εμπορικές σχέσεις της με την Γερμανία. Όλοι οι Γερμανοί υπήκοοι της χώρας, περίπου χίλιοι διακόσιοι, τέθηκαν υπό περιορισμό και η περιουσία τους δημεύθηκε. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν μέλη του Ναζιστικού Κόμματος του Άλφρεντ Ες, ιδρυτή του Αιγυπτιακού Ναζιστικού Κόμματος, ο οποίος, όπως και ο μεγαλύτερος αδελφός του ο Ρούντολφ Ες είχε γεννηθεί στην Αλεξάνδρεια. Να σημειωθεί εδώ ότι ο Βασιλιάς Φαρούκ Α', παρά το γεγονός ότι είχε σπουδάσει στο Λονδίνο, δεν ήταν φίλα προσκείμενος προς τους Βρετανούς⁹⁰. Όμως το ιδιόμορφο καθεστώς της χώρας, που συνιστούσε ουσιαστικά αποικιοκρατική υποτέλεια στην Μ. Βρετανία, ήταν πρόσκομμα απέναντι στην ελεύθερη βούλησή του. Παρόλα αυτά, οι Βρετανοί, ανησυχώντας για τον ευμετάβλητο χαρακτήρα του ηγεμόνα και με την προοπτική της συστράτευσης της Αιγύπτου με τις δυνάμεις του Άξονα, καταφρονώντας τις αρχές της στοιχειώδους εθνικής κυριαρχίας προέβησαν σε μια πραξικοπηματικού τύπου ενέργεια. Τον Φεβρουάριο του 1942 περικύκλωσαν με άρματα τα Ανάκτορα του Αμπεντίν εκβιάζοντας τον Φαρούκ να υπογράψει βασιλικό διάταγμα σχηματισμού κυβερνήσεως υπό του μαζικού κόμματος Ουάφντ. Σε αντίθετη περίπτωση θα αναγκάζονταν σε παραίτηση από το θρόνο. Ο Φαρούκ υπέγραψε, εκπλήσσοντας ακόμα και τους ίδιους τους Βρετανούς, οι οποίοι ανέμεναν άρνηση από μέρους του λόγω του ότι εν πολλοίς εξέφραζε τη βούληση της συντριπτικής πλειονότητας του Αιγυπτιακού λαού. Αποτέλεσμα αυτού, η 4η Φεβρουαρίου 1942 να θεωρείται ημέρα εθνικής ταπεινώσεως. Έτσι, λίγους μήνες αργότερα, η άφιξη των Γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων 65 μόλις χιλιόμετρα έξω

⁸⁹ Γ. Σφακιανάκης, «Η συμβολή της Ελληνικής παροικίας της Μανσούρας στις πολεμικές αναμετρήσεις» στο Μαργαρίτα Δρίτσα (επιμ), *Μανσούρα*, εκδ. Σύλλογος Αποφοίτων Γυμνασίου Μανσούρας-Αιγύπτου, Αθήνα 2003, σ.88-92

⁹⁰ Μάικλ Χάαγκ, *Αλεξάνδρεια η πόλη της μνήμης, Φόρστερ, Καβάφης, Ντάρελ*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2005, σ.250

από την Αλεξάνδρεια, η προπαγανδιστική δράση των Ιταλών, ο πανικός που κυριάρχησε στους κόλπους της Ελληνικής παροικίας, προσέφεραν το κατάλληλο υπόστρωμα για ξεσηκωμό των Αιγυπτίων με έντονες αντιβρετανικές κατευθύνσεις. Ξεσηκωμό που καταπνίγηκε από τους μηχανισμούς καταπίεσης και την επέμβαση του Βρετανικού στρατού⁹¹.

Απότοκο των προαναφερομένων καταστάσεων ήταν μια διττή συμπεριφορά της Αιγυπτιακής ηγεσίας. Είχε προηγηθεί η ίδρυση του Ελληνο - Αιγυπτιακού Συνδέσμου τον Ιούνιο του 1935 σε μια προσπάθεια *σύσφιξης και ανάπτυξης των υφισταμένων δεσμών μεταξύ Ελλάδος και Αιγύπτου, εγκαθίδρυσης στενωτέρας πνευματικής και διανοητικής επαφής μεταξύ των δύο λαών, αμοιβαίας ενθάρρυνσης και ενίσχυσης παντός έργου συσχετιζομένου προς τας επιστήμας, τα γράμματα και την τέχνη*, όπως υπαγόρευαν ενδεικτικά ορισμένα άρθρα του καταστατικού που εγκρίθηκε παμπνηφεί. Δεδομένης της Ιταλικής επίθεσης την 28^η Οκτωβρίου, και με πρωτοβουλία της Α.Υ Πρίγκηπα Αμρ Ιμπραχίμ, νέου προέδρου του Συνδέσμου, καταβλήθηκε συμβολικό χρηματικό βοήθημα προς τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό Αθηνών. Από τις δυσμενείς περιστάσεις που διαμορφώθηκαν, ο σύνδεσμος δεν μπορούσε να αναπτύξει περαιτέρω δραστηριότητα πλην της πνευματικής μέσω διαλέξεων, δεξιώσεων, εκθέσεων και συναυλιών⁹². Οι «περιστάσεις» ήταν η άρνηση φιλοξενίας της Ελληνικής Κυβέρνησης όταν έφτασε στην Αίγυπτο τον Μάιο του 1941, από την πλευρά της Αιγυπτιακής. Μια άρνηση η οποία εγγράφεται στο πλαίσιο επίδειξης στοιχειώδους αξιοπρέπειας στα Βρετανικά προτάγματα.

Ακολούθησε όπως είδαμε, η μετάβαση του Έλληνα Πρωθυπουργού και του Βασιλιά Γεωργίου Β' στο Λονδίνο, ενώ ορισμένα μέλη της Κυβέρνησης παρέμειναν στην Αίγυπτο. Έτσι το 1941 ορίστηκε η γεωγραφική διαίρεση και η αναγκαστική απόστασή της Κυβέρνησης από τις Ένοπλες Δυνάμεις, που είχαν ήδη εγκατασταθεί στην Αίγυπτο. Μία απόσταση που σε συνδυασμό με ήδη υπάρχουσες αντίρροπες δυνάμεις, όπως ήταν ο παρεμβατικός Βρετανικός παράγοντας, δυσχέραιναν το έργο της.

⁹¹ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Η περίπτωση του «Εθνικού Απελευθερωτικού Συνδέσμου», Μνήμων, 9 (1981), σ.1-31

⁹² Επρόκειτο για μια πρωτοβουλία του Έλληνα πρέσβη Β. Δενδραμή που βρήκε ανταπόκριση από το σύνολο σχεδόν της Ελληνικής κοινοτικής ηγεσίας αλλά και από εκπροσώπους του Ελληνικού και Αιγυπτιακού βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου. Στο προεδρείο βρίσκονταν η Α.Ε. Μωχάμετ Τάχερ πασάς, οι Άχμετ πασάς Ζουλφικάρ, Αμίν Γιέχα πασάς και οι Μικές Σαλβάγος και Αντώνιος Πεζάς, πρόεδροι της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξάνδρειας και Καΐρου αντίστοιχα. Παράλληλα ο πρέσβης της Αιγύπτου στην Αθήνα Άλυ Σίρρυ Ομάρ βέης δήλωσε την ηθική προς τον σύνδεσμο υποστήριξη του Βασιλιά Φουάτ. *Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις...ό.π*, σ.63-64.

Τελικά, η Αιγυπτιακή Κυβέρνηση υπό την πίεση των Βρετανών επέδειξε ελαστικότητα φιλοξενώντας το σύνολο της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης το 1943, αλλά διατήρησε μια λογική ίσων αποστάσεων όταν οι Βρετανικές ένοπλες δυνάμεις προέβησαν στον αφοπλισμό των Ελληνικών. Περισσότερο αυθόρμητοι στις αντιδράσεις τους ήταν οι απλοί Αιγύπτιοι, το ανώνυμο πλήθος, που με ρίσκο της ασφάλειάς του, δεν δίστασε να εκφράσει τα αντιβρετανικά του αισθήματα όποτε του δινόταν η ευκαιρία⁹³. Προς το τέλος δε του πολέμου, διεξήχθη σε εξαιρετικό κλίμα συζήτηση ανάμεσα στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, τον Υπουργό Εξωτερικών της Αιγύπτου Νοκράσι Πασά και τον Πρωθυπουργό Αχμέτ Μαχέρ Πασά για θέματα όπως η αποδέσμευση των Ελληνικών περιουσιών της Αιγύπτου, η βοήθεια του Ελληνικού λαού σε είδη επισιτισμού και η διάθεση Αιγυπτιακών πλοίων για αποστολή τροφίμων στην Ελλάδα⁹⁴.

2.2

Ο Ελληνικός στρατιωτικός παραγοντισμός μετακυλύεται στη Αίγυπτο.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου οι διαρκείς πολιτειακές αναταραχές, τα στρατιωτικά κινήματα και οι ελάχιστες περίοδοι συνταγματικής νομιμότητας διαμόρφωσαν ένα ιδιόμορφο καθεστώς ανάμεσα στην στρατιωτική και πολιτική ηγεσία της Ελλάδας. Είναι γνωστός ο ρόλος των Ενόπλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα των αξιωματικών στην πολιτική ζωή της Ελλάδας από το 1909. Η στήριξη που παρείχε κατά καιρούς στην κρατική εξουσία αλλά και η άμεση ανάληψή της μέσω στρατιωτικών κινήματων, δημιούργησαν ένα εξουσιαστικό και πελατειακό πλέγμα σχέσεων. Νεολογισμοί όπως «φατρίες» και «παραγοντισμός» απέκτησαν βαρύτητα σχεδόν κανονιστικού όρου στους κόλπους του στρατεύματος με διχαστικές συμπεριφορές υπερκείμενες του εθνικού συμφέροντος. Αποκορύφωμα υπήρξε το αποτυχημένο κίνημα του 1935 το οποίο εκδηλώθηκε στον στρατό από βενιζελικούς αξιωματικούς απέναντι στην Κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη και είχε στόχο να βάλει κατά της προοπτικής της παλινόρθωσης της βασιλευομένης δημοκρατίας. Η εκδήλωσή του ήταν το κύκνειο εξουσιαστικό άσμα του Ελευθερίου Βενιζέλου, ενώ η αποτυχία του κινήματος στάθηκε ως απαρχή ουσιαστικών εξελίξεων με κορύφωμα την μεταξική

⁹³ Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του Στρατού μας στη Μέση Ανατολή*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984, σ.73 και 91-92.

⁹⁴ Παναγιώτης Κανελλόπουλος *Ημερολόγιο Κατοχής...*ό.π, σ.65-69.

δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936. Οι κινηματίες αξιωματικοί αποτάχθηκαν για να ανακληθούν στην ενέργεια το 1940 και να επανενταχθούν στο στράτευμα γεγονός που επέδρασε αιμοδοτικά στον ήδη πληγωμένο πολεμικό οργανισμό της Ελλάδας.

Την δεκαετία του 1930 στην Αίγυπτο, οι διεθνείς πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη, η επιστροφή του Γεωργίου Β' στην Ελλάδα το 1933 και η επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά ενέτειναν τις πολιτικές αντιθέσεις στους κόλπους της παροικίας, δεδομένου ότι η δικτατορία του Ι. Μεταξά δεν έγινε αποδεκτή από την πλειονότητα του Ελληνισμού της Αιγύπτου. Η δυσφορία εκφράστηκε ανοιχτά μέσα από δημοσιεύματα στις στήλες του περιοδικού «Παναιγύπτια», της – αριστερού προσανατολισμού - εφημερίδας «Κήρυκας» του Καΐρου αλλά και μέσα από δημοσιεύσεις άλλων εφημερίδων της παροικίας που είχαν φιλελεύθερο προσανατολισμό. Η ιδεολογική αφύπνιση γινόταν στα σχολεία αλλά και στον προσκοπισμό, στο πλαίσιο του οποίου όμως ήταν διακριτή η διείσδυση του φαλαγγιτισμού – των οργανωμένων νέων στην Εθνική Οργάνωση Νεολαίας – λόγω του δέλεαρ της ιεραρχικής ανέλιξης, που εξασφαλιζόνταν σε όποιον προσχωρούσε. Φυσικά οι αντιθέσεις με τους δημοκρατικούς νέους ήταν συχνές⁹⁵. Ο Ι. Μεταξάς εξέφραζε παράπονα για την κατάσταση που επικρατούσε στην Αίγυπτο, προβαίνοντας μάλιστα σε θεσμικές απειλές απέναντι σε Αιγυπτιώτες που εκφράζονταν δημοκρατικά. Όπως ήταν επόμενο, οι ενέργειές του σε επίπεδο προπαγάνδας εντεινόταν. Παράλληλα όμως εντεινόταν και οι αντιδράσεις οι οποίες εκφράστηκαν μέσα από τη στάση ανώνυμων αλλά κυρίως επώνυμων παραγόντων του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού⁹⁶. Τον χρόνο μάλιστα που προηγήθηκε της έναρξης του πολέμου, η Ελληνική Κυβέρνηση, προφανώς διαβλέποντας τις εξελίξεις, είχε φροντίσει να τονώσει το αίσθημα αλληλεγγύης του απόδημου Ελληνισμού προς το Εθνικό Κέντρο μέσα από διαδικασίες που κατεύθυνε ο Υπουργός Προπαγάνδας, Θ. Νικολούδης σε συνεργασία με το Γενικό Προξενείο Αλεξανδρείας. Η περιοδεία του Βασιλικού Θεάτρου, η διοργάνωση εκθέσεων βιβλίου και λαϊκής τέχνης, η επίσκεψη του πολεμικού καταδρομικού Άρης, αλλά και η ίδια η περιοδεία του Υπουργού, είναι μερικές μόνο από τις δράσεις που αποσκοπούσαν στην τόνωση των πατριωτικών αισθημάτων των Ελλήνων της παροικίας⁹⁷.

⁹⁵ Προφορική μαρτυρία Γεώργιου Καβούκη, Φάληρο, 20/12/2014.

⁹⁶ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της Ελληνικής τραγωδίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994, σ.45-47.

⁹⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις*,..., ό.π, σ.10

Εν κατακλείδι, τα πέντε χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Β' και η αποστροφή του Μεταξά για τους πολιτικούς ηγέτες, οδήγησαν στην αύξηση της συμμετοχής των απόστρατων αξιωματικών στην πολιτική ζωή της χώρας, και στην δημιουργία ενός συνεκτικού φιλομοναρχικού σώματος αξιωματικών. Ο πόλεμος ανάμεσα στην Ιταλία και την Ελλάδα άλλαξε τα δεδομένα αφού οι εκδιωχθέντες δημοκρατικοί αξιωματικοί, ανακλήθηκαν στην ενέργεια προκειμένου να πολεμήσουν. Παρά την εθνική αναγκαιότητα, ο Ι. Μεταξάς φοβούμενος την προοπτική ανάληψης της εξουσίας από τους δημοκρατικούς, απαγόρευσε την επιστροφή των αξιωματικών που έφεραν βαθμό μεγαλύτερο από του ταγματάρχη⁹⁸. Ο δικτάτορας έχοντας παραμερίσει την φιλογερμανική του ιδεολογία, αλλά αγνοώντας τα αποτελέσματα της διαβρωτικής – ειδικά στους κόλπους του στρατεύματος – προπαγάνδας, αρνήθηκε να δεχθεί άξιους αξιωματικούς απότακτους του '35 με χαρακτηριστικά παραδείγματα εκείνα των Ψαρρού, Σαράφη, Βεντήρη, Τσιγάντε⁹⁹. Έτσι λοιπόν, ακόμα και όταν το διακύβευμα ήταν η ανεξαρτησία της χώρας, η πολιτική εξουσία φρόντισε για τη διατήρηση του διχασμού ανάμεσα στους δημοκρατικούς και τους μοναρχικούς. Ο διχασμός αυτός έκανε άλμα πάνω από τη Μεσόγειο και μεταφέρθηκε ατόφιος στη Μέση Ανατολή (Αίγυπτος – Συρία – Παλαιστίνη – Ερυθραία) με τους Έλληνες Αιγυπτιώτες να μετεωρίζονται ως γραμμή κλάσματος ανάμεσα σε δύο αντίρροπες πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις, απέναντι στις οποίες αντέταξαν τις ροπές του εθνικού συμφέροντος, της αλληλεγγύης και της προσφοράς.

⁹⁸ Γεράσιμος Καραμπελιάς, *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας, συγκριτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων 1945 – 1980*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009, σ.307.

⁹⁹ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξόριστων...*,ό.π., σ.26.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Δραστηριότητες προσφοράς και αλληλεγγύης των Αιγυπτιωτών.

Όπως είδαμε στο Πρώτο Μέρος, υποκεφάλαιο 1.4 (σ. 21), οι Αιγυπτιώτες εύποροι λειτούργησαν ευεργετικά, μεταβαίνοντας από το πεδίο της συλλογικής ευποιίας στο στάδιο της ατομικής εποποιίας στο ευρύτερο πλαίσιο της στρατηγικής διάκρισης. Κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανέλαβαν μάλιστα ιστορική λειτουργία ως «χρηματοφόρα υποκείμενα» υποκαθιστώντας σε τεράστιο βαθμό τις συλλογικότητες της πολιτείας που στην προκειμένη περίπτωση, αδυνατούσε να ενεργήσει σε συνθήκες εξορίας. Ως οργανικοί διανοούμενοι της τάξης τους, οι ευεργέτες υπηρέτησαν τους σκοπούς της πληγωμένης εθνικής συνείδησης εις βάρος των προσωπικών τους συμφερόντων, μετατρέποντας εαυτούς σε λειτουργούς ιστορίας σε ύψιστο βαθμό. Η δημιουργία και αναπαραγωγή θεσμών προνοίας, διασφάλισαν στο μέτρο του δυνατού την κοινωνική συνοχή αλλά και ευρυθμία στους τομείς της υγείας και της υλικοτεχνικής υποστήριξης που υπαγόρευαν οι συνθήκες¹⁰⁰. Ως εκ τούτου στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν οι συλλογικότητες αλλά και οι προσωπικοί αυθορμητισμοί των Αιγυπτιωτών, έξω από κάθε πλέγμα αντιθέσεων, με γνώμονα την εθνική και κοινωνική συνείδηση.

1.1

Η άμεση στρατιωτική προπαρασκευή της Ελληνικής παροικίας.

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, οι Έλληνες Αιγυπτιώτες έστρεφαν το βλέμμα προς την Ελλάδα, ενώ βρίσκονταν σε διαρκή ετοιμότητα να βοηθήσουν όταν θα προέκυπτε ανάγκη. Με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου παρατηρήθηκε άμεση ενεργοποίηση του συνόλου των μηχανισμών παρκοικιακής συγκρότησης. Έτσι, η πρώτη έμπρακτη συνεισφορά, και εν όψει της κήρυξης του Ελληνο - Ιταλικού Πολέμου, υπήρξε η διεξαγωγή εράνου για την αντικατάσταση του καταδρομικού

¹⁰⁰ Για ζητήματα εννοιολόγησης των αρχών του ευεργετισμού στον παρκοικιακό χώρο της Αιγύπτου από τον 19^ο αιώνα έως και τον βραχύ 20^ο, βλέπε: <http://panteion.academia.edu/MatoulaTomaraSideris>.

«Έλλη» αμέσως μετά την ανακοίνωση της βύθισής του. Συγκεκριμένα, τα Γενικά Προξενεία Καΐρου, Αλεξανδρείας, Πορτ Σάιτ, Ζαγαζίκ, Σουέζ, Μανσούρας, Μίνιας, Τάντας συγκέντρωσαν και κατέθεσαν σε Ελληνικές τράπεζες το ποσό των 6.590,68 λιρών Αιγύπτου σε μια εποχή που η λίρα Αιγύπτου είχε πλήρη ισοτιμία με την λίρα Αγγλίας¹⁰¹.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, παρατηρείται ότι ο Ελληνισμός της Αιγύπτου ήταν απλώς θεατής¹⁰². Η είδηση όμως της Ιταλικής επίθεσης την 28^η Οκτωβρίου του 1940 έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τους Αιγυπτιώτες Έλληνες, οι οποίοι έδειξαν εξαιρετική ετοιμότητα υλικής και ηθικής συμπαράστασης μπροστά στο εθνικό θέμα και τον κίνδυνο που διέτρεχε η πατρίδα τους. Τα νέα από τις επιτυχίες του Ελληνικού στρατού στο Αλβανικό μέτωπο συνοδεύονταν με πανηγυρισμούς από τους παροίκους και με τέλεση δοξολογιών στις εκκλησίες. Το φρόνημα και η θέληση πολλών Αιγυπτιωτών ενεργοποιήθηκε αφού πολλοί έσπευσαν εθελοντικά στα κατά τόπους Ελληνικά Προξενεία ζητώντας να πολεμήσουν ή να καταθέσουν χρήματα προς κάθε επικουρική του πολέμου κατεύθυνση. Η συστράτευση έγινε τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε συλλογικό, αφού ο Ελληνισμός της Αιγύπτου, στο πλαίσιο της παραμονής και ανάπτυξής του στην ξένη χώρα, είχε ήδη οργανωθεί σε συλλογικότητες. Στο υλικοτεχνικό επίπεδο είχε προηγηθεί – από τις αρχές του 1939 - η ίδρυση της «Ελληνικής Αεράμυνας» στην Αλεξάνδρεια, που στελεχώθηκε από προσκόπους¹⁰³, έφεδρους αξιωματικούς και παλαιούς πολεμιστές. Η δημόσια έκκληση για εθελοντική παρουσία βρήκε άμεσα ανταπόκριση από γιατρούς, καθηγητές, εργάτες, υπαλλήλους όλων των κοινωνικών τάξεων, που συναισθάνονταν την σοβαρή αποστολή τους. Οργανώθηκε συστηματική εκπαίδευση από γιατρούς, ενώ αξιοσημείωτη ήταν η παρουσία γυναικών ώστε να

¹⁰¹ *Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις*, εκδ. Ανατολή, Αλεξάνδρεια 1946, σ.11.

¹⁰² Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*, ό.π, σ.200. Επίσης, προφορική μαρτυρία Γεωργίου Καβούκη, Έλληνα Αιγυπτιώτη από την Αλεξάνδρεια, Φάληρο 20/12/2014. Ο Γεώργιος Καβούκης κατετάγη εθελοντικά με τις πρώτες κλήσεις στις Ένοπλες Δυνάμεις, τοποθετήθηκε στο Πολεμικό Ναυτικό και πολέμησε υπηρετώντας στο αντιτορπιλικό «Βασίλισσα Όλγα». Επέζησε της βύθισης του αντιτορπιλικού στο Λακί της Λέρου τον Σεπτέμβριο του 1943, συνέχισε να υπηρετεί ως κρυπτογράφος στις Βρετανικές υπηρεσίες στην Αλεξάνδρεια, ενώ μετά τα γεγονότα του Απριλίου 1944 περιορίστηκε στα «σύρματα» στον τομέα Α.

¹⁰³ Ο Ελληνικός Προσκοπισμός στην Αίγυπτο ιδρύθηκε το 1913 και έκτοτε είχε διαρκή εθελοντική συμμετοχή στους εθνικούς αγώνες. Παντελίδης Α.Λ., «Η Ιστορία της ίδρυσης του Ελληνικού Προσκοπισμού στην Αίγυπτο και τα πρώτα του βήματα», *Τα νέα μας*, εκδ. Σώμα Ελλήνων Προσκόπων. Ένωση Παλαιών Πρόσκόπων Αποδήμων Αιγύπτου, αρ. φύλλου 44 σ.3

καλυφθούν υγειονομικές ανάγκες σε περίπτωση επιδρομών, όπως και πράγματι έγινε όπως θα δούμε παρακάτω¹⁰⁴.

Από τους πρώτους που προσήλθαν για να πολεμήσουν, ήταν άνδρες από τον «Σύλλογο Ελλήνων Αποφοίτων Αλεξανδρείας». Περίπου 125 – δηλαδή το ¼ των μελών του συλλόγου – έσπευσαν στην εθελοντική κλήση ιταλομαθών, γεγονός που δείχνει και τον βαθμό ιταλομάθειας των Ελλήνων της παροικίας, πολύ πριν το κράτος καλέσει τις κλάσεις των Αιγυπτιωτών¹⁰⁵. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν οι Δωδεκανήσιοι με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα τάγμα εθελοντών, ανθρώπων δηλαδή έτοιμων να διαθέσουν την ζωή τους, υπό την σκιά της διαπραγμάτευσης της επιστροφής των Δωδεκανήσιων στην Τουρκία από την Αγγλία¹⁰⁶. Είχε προηγηθεί από τις 28 Αυγούστου 1940, αίτημα της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής των Δωδεκανησίων προς τον Βρετανό πρέσβη sir Miles Lampson σύμφωνα με το οποίο έθεταν τις υπηρεσίες και τις δυνάμεις τους στη διάθεση της Βρετανικής Κυβέρνησης. Η τελευταία καθυστέρησε να απαντήσει, έως και την 28^η Οκτωβρίου 1940 όταν και μέσω του Lampson παρέπεμπε την Επιτροπή στην ευχέρεια της Ελληνικής Κυβέρνησης. Η Επιτροπή ήρθε άμεσα σε επαφή με τον Γενικό Πρόξενο στην Αλεξάνδρεια Κ. Βαλτή αλλά η στράτευση των Δωδεκανησίων ουσιαστικά εκπληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 1941. Τότε στο πλαίσιο του καταρτισμού του απελευθερωτικού στρατού Μέσης Ανατολής, έφτασε στην Αλεξάνδρεια ο συνταγματάρχης του ιππικού Χαράλαμπος Οικονομόπουλος, ως σύνδεσμος ανάμεσα στην Αγγλική Διοίκηση Μέσης Ανατολής, την Αιγυπτιακή Κυβέρνηση και την Ελληνική Κοινότητα και συγκεκριμένα τον Πρόξενο Κ. Βαλτή. Ο Χ. Οικονομόπουλος έφτασε με τον υπίλαρχο Κυριάκο Καρακατσάνη και 80 ιππείς και είχε ως αποστολή την ενέργεια μερικής επιστράτευσης και την αποστολή όσο το δυνατόν περισσότερο πολεμικό υλικό στην Ελλάδα. Από εκείνη τη στιγμή ο Χ. Οικονομόπουλος ονομάστηκε διοικητής «Φάλαγγος Ελλήνων Αιγύπτου»¹⁰⁷.

Η παροικία έδειξε πλήρη ετοιμότητα και ανταπόκριση ως προς το σκέλος της υλικοτεχνικής υποστήριξης: αποστέλλονται πολεμικά αεροπλάνα (δύο από τον Αλ.

¹⁰⁴ *Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις...*, ό.π, σ.161.

¹⁰⁵ Κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο Σύλλογος Ελλήνων Αποφοίτων Αλεξανδρείας, προσέφερε αφιλοκερδώς τις εγκαταστάσεις του, το πνευματικό του υλικό αλλά και αποθέματα από το ταμείο του όποτε κρίθηκε απαραίτητο. *Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις...*, ό.π, σ.155.

¹⁰⁶ Ιωάννης Ιακωβίδης, «Η συμμετοχή των Αιγυπτιωτών στον αγώνα της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης στη Μέση Ανατολή (1941-1944), Ανάλεκτα, τ. Θ' (2009), σ.111.

¹⁰⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 155.

Σαρπάκη, δύο από τον Θεόδωρο Κότσικα¹⁰⁸ και ένα από τους αδελφούς Κουταρέλλη¹⁰⁹, ενώ στο εργοστάσιο του Εμμανουήλ Ζάχαρη, το οποίο ο τελευταίος είχε παραχωρήσει για τις ανάγκες του πολέμου, άρχισε η διασκευή πυροβόλων, όλμων και πολυβόλων υπό την επίβλεψη του αξιωματικού πυροβολικού, Ευάγγελου Κορλύρα. Επίσης στο εργοστάσιο έγιναν επισκευές, που αφορούσαν σε επιδιορθώσεις των караβιών του Ελληνικού Στόλου υπό την επίβλεψη του Αγγλικού Ναυαρχείου και άλλων πολεμικών υπηρεσιών. Για τις ανάγκες της ανωτέρω εργασίας, προσφέρθηκαν και εργάστηκαν με υψηλό φρόνημα εκατοντάδες Έλληνες Αιγυπτιώτες¹¹⁰. Επίσης, στο εργοστάσιο του Μιχαήλ Γαλανάκη γίνονταν μετατροπές της ξυλείας που έφτανε από τον Καναδά στην Αλεξάνδρεια για τις ανάγκες του στρατού αλλά κυρίως του Πολεμικού Ναυτικού, σύμφωνα με τις οδηγίες του Αγγλικού Ναυαρχείου¹¹¹.

Στις 15 Ιανουαρίου 1941 διατάχθηκε η οργάνωση Τάγματος 850 ανδρών, το οποίο αναχώρησε για την Γκενέιφα με σκοπό την περαιτέρω εκπαίδευση κατά τα Βρετανικά πρότυπα. Η εκπαίδευση ολοκληρώθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1941 προκαλώντας την έκπληξη των Βρετανών αξιωματικών για την ταχύτατη πρόοδο των εθελοντών και την ανταπόκρισή τους στις στρατιωτικές δεξιότητες. Η επιστροφή του Τάγματος αυτού στην Αλεξάνδρεια, συνέπεσε με την κλήση των κλάσεων 1940 και 1941 σε κλίμα ενθουσιασμού και αθρόας εθελοντικής προσέλευσης¹¹². Παράλληλα σχηματίστηκε σώμα εθελοντών 60 περίπου ανδρών από αυτοκινητιστές και νέους, προερχόμενους από αριστοκρατικές οικογένειες της Αλεξάνδρειας, με επί κεφαλής τον έφεδρο λοχαγό Στράφτη Αλέξανδρο. Ως αποστολή είχαν τη μεταφορά από τη Μάρσα Ματρούχ στην Αλεξάνδρεια αυτοκινήτων – λαφύρων του Ιταλικού στρατού ώστε να αποσταλούν στην Ελλάδα.

Επίσης οριοθετήθηκε θεσμικά η σχέση με τις Βρετανικές Αρχές αφού από την πρώτη μέρα του πολέμου, και με πρωτοβουλία του Γενικού Προξενείου Αλεξάνδρειας, συστάθηκε Αγγλικό Σώμα Ναυτικής Αστυνομίας του οποίου το 90% αποτελείτο από Έλληνες της παροικίας¹¹³. Στο ίδιο πλαίσιο και την ίδια περίοδο,

¹⁰⁸ Ματούλα Τομαρά Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου...*, ό.π, σ.283.

¹⁰⁹ Μανώλης Γιαλουργάκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων*, ό.π, σ.200.

¹¹⁰ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 168.

¹¹¹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 180.

¹¹² Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι προσήλθαν πάνω από 2000 άνδρες, αριθμός που δεν μπορούσε να απορροφηθεί, με αποτέλεσμα οι πλεονάζοντες να ξεσπούν σε δάκρυα κατά την αποχώρησή τους από το Προξενείο, παρά τις διαβεβαιώσεις ότι θα τους καλούσαν αργότερα. *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 20.

¹¹³ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.14-15.

συστάθηκε με πρωτοβουλία του Πρίγκηπα Πέτρου και του Ι. Περισιτιάνη ο Ελληνοβρετανικός Σύνδεσμος. Ο Σύνδεσμος είχε ως σκοπό την σύσφιξη των σχέσεων Ελλάδας και Μ. Βρετανίας σε οικονομικό, στρατιωτικό και διαφωτιστικό επίπεδο. Αριθμούσε περίπου 490 μέλη εκ των οποίων εξέχουσες προσωπικότητες της Ελληνικής και Βρετανικής στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας καθώς και της Ελληνικής παροικίας¹¹⁴.

Η οργάνωση της Ιης Ελληνικής Ταξιαρχίας στη Μ. Ανατολή, βασίστηκε σε έναν πυρήνα περίπου 600 Αιγυπτιωτών¹¹⁵ που συγκροτούσαν ένα Τάγμα Ελληνικού Στρατού. Το συγκεκριμένο τάγμα, ήταν στελεχωμένο από είκοσι περίπου αξιωματικούς από την Ελλάδα και επικεφαλής ήταν ο συνταγματάρχης Χ. Οικονομόπουλος. Τη διοίκηση είχε αναλάβει ο λοχαγός Χρ. Αραχωβίτης κατόπιν απαιτήσεων των κοσμικών κύκλων της Ελληνικής παροικίας, ενώ οι περισσότεροι εθελοντές είχαν καταγωγή από τα Δωδεκάνησα. Κατόπιν τούτου και για λόγους εθνικής σκοπιμότητας, η μονάδα αυτή ονομάστηκε Δωδεκανησιακή Φάλαγγα¹¹⁶. Έτσι συγκροτήθηκε το πρώτο τάγμα της Ιης Ελληνικής Ταξιαρχίας από τους Αιγυπτιώτες Έλληνες, το δεύτερο τάγμα από τα υπολείμματα της Ταξιαρχίας του Έβρου που, ύστερα από μήνες στην Τουρκία, έφθασε στη Μ. Ανατολή και το τρίτο τάγμα από τους διαφυγόντες Έλληνες νησιώτες. Κατόπιν ενεργειών του ύπαρχου Αλέξανδρου Μπενάκη, που εκτελούσε χρέη συνδέσμου των Εφέδρων Αξιωματικών Αιγύπτου με το Αγγλικό Στρατηγείο, στάλθηκαν 800 άλογα για τις ανάγκες του Ελληνικού πυροβολικού¹¹⁷. Επίσης σχηματίστηκε η «Εθνική Επιτροπή Ελλήνων Αλεξανδρείας» που συγκέντρωσε σε διάστημα μόλις έξι μηνών 150.000 λίρες Αιγύπτου. Η Ελληνική παροικία λοιπόν έσπευσε να συνεισφέρει σε έμπυχο υλικό συμπεριλαμβανομένων, όπως ήταν φυσικό, των ιδεολογικών αποκλίσεων που υπήρχαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η συγκρότηση αξιωματικών – παρά την ήδη υφιστάμενη πληθώρα – από τις τάξεις της παροικίας με φιλομοναρχικά αισθήματα, η οποία εγγράφεται στο πλαίσιο της θέλησης της Κυβέρνησης να χαλιναγωγήσει τους Αιγυπτιώτες στρατιώτες¹¹⁸. Όμως, ένα σοβαρό κίνητρο της

¹¹⁴ Μερικά από τα μέλη του Ελληνοβρετανικού Συνδέσμου ήταν ο στρατηγός Mc Veagh, ο Α. Κουταρέλλης, ο Ναύαρχος Αλεξανδρής ο Στρατηγός Νικολαΐδης, ο Θ. Κότσικας, ο Μ. Σαλβάγος, ο Γεώργιος Β' καθώς και πολλοί ανώτατοι αξιωματικοί των Βρετανικών Ενόπλων Δυνάμεων. *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, σ.70-72.

¹¹⁵ Ιωάννης Ιακωβίδης, «Η συμμετοχή...», ό.π, σ. 114.

¹¹⁶ Αργύρης Δ. Ζερβούδης, *Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμίν, η Ιη Ελληνική Ταξιαρχία*), Χίος 1985, σ.13.

¹¹⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις...* ό.π, σ.18.

¹¹⁸ Αργύρης Δ. Ζερβούδης, *Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμίν...* ό.π, σ.31-32.

τοποθέτησης Αιγυπτιωτών σε νευραλγικές στρατιωτικές θέσεις – ανεξαρτήτως ιεραρχίας πολεμικής εμπειρίας - υπήρξε η πολυγλωσσία και κυρίως η γνώση της Αγγλικής, ως εργαλείο συνεννόησης με τους Βρετανούς αξιωματικούς. Δεν είναι τυχαίο ότι αρκετοί Αιγυπτιώτες εργάστηκαν ως σηματοωροί, διαβιβαστές, μεταφραστές αλλά και σε καίριες θέσεις σε κρυπτογραφικές υπηρεσίες, θέσεις που προϋπέθεταν ένα γνωστικό υπόβαθρο καθώς και μια ευρύτερη παιδεία που οι Έλληνες Αιγυπτιώτες διέθεταν λόγω του άρτιου εκπαιδευτικού συστήματος που διέθεταν. Σε συνδυασμό μάλιστα με τις τεχνικές γνώσεις που αποκόμιζαν από αυστηρά προσανατολισμένες τεχνικές και επαγγελματικές σχολές, αρκετοί Αιγυπτιώτες στελέχωσαν με επιτυχία υπηρεσίες μηχανολογικού προσανατολισμού και εν γένει υλικοτεχνικής υποστήριξης. Επίσης, 58 ιταλομαθείς Αιγυπτιώτες αφού παρουσιάστηκαν στην Τοσιτσαία σχολή και εξετάστηκαν στην Ιταλική γλώσσα, εστάλησαν στην Ελλάδα σε δύο αποστολές, ως διερμηνείς Ιταλών αιχμαλώτων¹¹⁹. Ανάμεσά τους ήταν γόνοι αριστοκρατικών οικογενειών όπως π.χ. Χωρέμη, Σαλβάγου, Μπενάκη, Καζούλλη, Χριστομάνου, Βατιμπέλα, Καραμίχαλου και άλλων για τους οποίους θα μιλήσουμε αναλυτικότερα. Παράλληλα, το γεγονός ότι δεν στερούνταν θάρρους και φρονήματος απέναντι στην προοπτική του θανάτου, τους έκανε να διακριθούν εξίσου στα πεδία των μαχών σε αέρα, γη και θάλασσα.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει για τους Αιγυπτιώτες φοιτητές, οι οποίοι την συγκεκριμένη περίοδο αποκλείστηκαν στην Αθήνα. Πρόκειται για περίπου 500 Έλληνες φοιτητές, οι οποίοι παρά τις δυσχέρειες που αντιμετώπισαν, τέθηκαν εθελοντικά στον αγώνα στελεχώνοντας μυστικές οργανώσεις ως σύνδεσμοι με τις Βρετανικές δυνάμεις, ενώ παράλληλα εντάχθηκαν στις νεοσύστατες αντιστασιακές οργανώσεις. Επίσης, αξιοποιώντας την πολυγλωσσία και την ευρυμάθειά τους αρθρογραφούσαν, μετέφραζαν ή διακινούσαν πληροφορίες για τους συμμάχους στον μυστικό Τύπο της εποχής, με κίνδυνο να κατηγορηθούν για δοσιλογισμό. Εκτός από την Αθήνα και στην Θεσσαλονίκη αποκλείστηκαν 25 Αιγυπτιώτες φοιτητές που σπούδαζαν στην Γεωπονική Σχολή. Από αυτούς περίπου δέκα κατάφεραν να μεταβούν στην Αίγυπτο με την έναρξη του πολέμου. Από τους υπολειπόμενους δεκαπέντε, ένας κατέληξε όταν προσβλήθηκε από φυματίωση, ενώ ένας άλλος

¹¹⁹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.22.

πνίγηκε σε μια προσπάθεια να περάσει με καΐκι μαζί με έναν άλλο Αιγυπτιώτη συμφοιτητή του από την Χίο στην Τουρκία ¹²⁰.

Όλοι οι Αιγυπτιώτες που έμειναν στην Ελλάδα, ανεξαιρέτως βίωσαν ως αναπόσπαστο κομμάτι με τον δοκιμαζόμενο Ελληνισμό, την πείνα, την ανέχεια – αφού η λήψη εμβασμάτων από την Αίγυπτο ήταν πρακτικά αδύνατη – και εν γένει τα δεινά που επακολούθησαν¹²¹.

1.2

Οι Αιγυπτιώτες στα πεδία των μαχών.

Στη μάχη του Ελ Αλαμείν, από τις 23 Οκτωβρίου μέχρι και τις 5 Νοεμβρίου του 1942, οι Έλληνες της Αιγύπτου συμμετείχαν με την Γ^η Ελληνική Ταξιαρχία, η οποία από τον Αύγουστο είχε αποκτήσει Βρετανική σύνθεση και είχε καταστεί μηχανοκίνητη. Αρχικά είχε λάβει μέτωπο άμυνας στην τοποθεσία Αμρία, αλλά μετά από 15 μέρες μετέβη στην πρώτη γραμμή του μετώπου του Ελ Αλαμείν. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1942 και κατά τη μετακίνηση στο μέτωπο, παρατηρήθηκαν τάσεις φυγής από Αιγυπτίους ιδιαίτερα της ανώτερης κοινωνικής τάξης. Οι Αιγυπτιώτες γνωρίζοντας την Αραβική γλώσσα προσπαθούσαν να τους μεταπείσουν και να τους μεταδώσουν το αγωνιστικό φρόνημα. Παράλληλα όμως υπήρξε και ψυχολογική βία ειδικά προς τους Έλληνες Αιγυπτιώτες από αξιωματικούς που ασπάζονταν την μοναρχία, με επιχείρημα την ύπαρξη των οικογενειών τους κοντά στις γραμμές του μετώπου¹²². Τελικά οι πρώτοι νεκροί της μάχης ήταν Αιγυπτιώτες του πυροβολικού στην πορεία τους για την κατάληψη θέσεων βολής. Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι κατά την παράταξη της ταξιαρχίας στο μέτωπο, όταν οι Γερμανοί αντιλαμβάνονταν την παρουσία Ελλήνων, αντικαθιστούσαν τους Ιταλούς με Γερμανούς οπλίτες, οι οποίοι διέθεταν επιθετικότερο πολεμικό φρόνημα¹²³. Οι Αιγυπτιώτες παρά το απειροπόλεμο έλαβαν μέρος σε καταδρομικές αποστολές όπως για παράδειγμα ήταν οι νυχτερινές περιπολίες, οι καταλήψεις οχυρωμάτων και οι αιφνιδιαστικές επιθέσεις

¹²⁰ Προφορική μαρτυρία Πάρη Οικονομίδη, Έλληνα Αιγυπτιώτη από Αλεξάνδρεια, Αγία Παρασκευή 19/2/2015. Ο Πάρης Οικονομίδης αποκλείστηκε κατά τη διάρκεια της κατοχής στην Θεσσαλονίκη, αφού ο πόλεμος τον βρήκε ως δευτεροετή φοιτητή της Γεωπονικής Σχολής. Με κάθε επιφύλαξη αναφέρεται στους Αιγυπτιώτες φοιτητές Στυλιανό Μαλλίδη από τη Μανσούρα, και Δημήτρη Βλαβιανό.

¹²¹ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις... ό.π, σ.43.

¹²² Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του Στρατού μας στη Μέση Ανατολή*...ό.π.σ.26.

¹²³ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...ό.π, σ.23.

Γερμανικών φυλακίων. Πολλές από αυτές προϋπέθεταν την ενέργεια πίσω από τις εχθρικές γραμμές με αποτέλεσμα οι θάνατοι ή οι τραυματισμοί να είναι δεδομένοι. Ενδεικτικά, ο δεκανέας Μανουσάκης Σπυρίδων, ο στρατιώτης Κανελλάκης Γεώργιος, ο δεκανέας Πρωτόπαπας Κωνσταντίνος, ο δεκανέας Μελάτος Κωνσταντίνος και ο δεκανέας Μομφεράτος Αντώνιος υπήρξαν ορισμένοι από τους Αιγυπτιώτες που σκοτώθηκαν στις επιχειρήσεις αυτές. Στο σημείο αυτό πρέπει να θυμίσουμε ότι μετά τη μάχη του Ελ Αλαμίν και ενώ η ταξιαρχία είχε πορεία προς Ελ Αγκέιλα, δέχτηκε σφοδρή αεροπορική επίθεση με αποτέλεσμα 35 νεκρούς και 50 περίπου τραυματίες. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Έλληνες αφού ως επί το πλείστον προσβλήθηκε το πυροβολικό λόγω της ιδιαίτερης σπουδαιότητάς του¹²⁴. Μετά τη μάχη του Ελ Αλαμίν, παρατηρήθηκε εκ νέου προσπάθεια κάμψης του αγωνιστικού φρονήματος και αδρανοποίησης των Ενόπλων Δυνάμεων από τους θιασώτες αξιωματικούς της 4^{ης} Αυγούστου, και στο πλαίσιο αυτό δόθηκαν άδειες - μερικές εκ των οποίων αορίστου διάρκειας - στους Έλληνες Αιγυπτιώτες για την Αλεξάνδρεια¹²⁵.

Οι μαχόμενοι Αιγυπτιώτες προέρχονταν από όλα τα ταξικά στρώματα, με την αστική τάξη να αποδίδει εξίσου φόρο αίματος. Σε επίπεδο προσωπικοτήτων Αιγυπτιωτών, που κατετάγησαν εθελοντικά και που έπεσαν στο πεδίο της μάχης, αναφέρουμε ως υποδειγματική περίπτωση τον ανθυπολοχαγό Στέφανο Καζούλλη (1912-1944). Γεννήθηκε στις 15 Νοεμβρίου 1912, αποφοίτησε από το Αβερώφειο Γυμνάσιο στην Αλεξάνδρεια και σπούδασε νομικά στη Λωζάνη το 1933. Κατετάγη εθελοντικά και εισήχθη – προφανώς μέσα από τα οικογενειακά δίκτυα που εμπλέκονταν με την Βρετανική διοίκηση - στην Βρετανική σχολή κομάντος, όπου έλαβε τον βαθμό του ανθυπολοχαγού και υπηρέτησε στο ειδικό σώμα Βρετανών κομάντος. Στις 24 Απριλίου 1944 πέφτει μαχόμενος στη Σαντορίνη κατά τη διάρκεια πετυχημένης επιχείρησης εξουδετέρωσης της Γερμανικής φρουράς του νησιού¹²⁶. Επίσης, ο Ιωάννης Βατιμπέλας γιος του διαπρεπούς νομομαθή Ν. Βατιμπέλα αντιπροέδρου της Κοινότητας Αλεξανδρείας, έπεσε με το καταδιωκτικό αεροπλάνο

¹²⁴ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...ό.π.*, σ.28-29.

¹²⁵ Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του Στρατού μας στη Μέση Ανατολή...ό.π.* σ.29-30.

¹²⁶ Ο Στέφανος Καζούλης ήταν γιος του Μιχαήλ Καζούλλη (γόνου οικογένειας μεγάλων ευεργετών που κατάγονταν από τη Ρόδο και δραστηριοποιήθηκαν επιχειρηματικά στην Αλεξάνδρεια), και της Μαρίκας Δραγούμη, κόρης του Πρωθυπουργού Στέφανου Δραγούμη και αδελφή του Ίωνα και Ναταλίας Δραγούμη. *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...ό.π.*, σ.45-47.

τύπου «Spitfire» κατά την εκτέλεση αναγνωριστικής πτήσης στα Λευκά Όρη της Κρήτης στις 26 Νοεμβρίου 1944¹²⁷.

Πέραν όμως από τις επώνυμες περιπτώσεις, θέλω να αναφερθώ, έστω και ενδεικτικά, σε ορισμένους πολεμιστές οι οποίοι έδωσαν τη ζωή τους σε πολεμικές επιχειρήσεις, ενώ κάποιοι από αυτούς έπεσαν από Ελληνικά πυρά σε εμφύλιες εχθροπραξίες. Ο Ιωάννης Συραγάκης, με την κήρυξη του πολέμου βρίσκεται στην Ελλάδα, κατατάσσεται στο Δωδεκανησιακό Σύνταγμα, διακρίνεται στις επιχειρήσεις και παραμένει κατά τη διάρκεια της κατοχής, όπου ενεργοποιείται σε μυστική οργάνωση αλλά τελικά σκοτώνεται κατά τη διάρκεια εχθροπραξιών από δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Ο ναύτης – μηχανικός Κ. Μιχαηλίδης από το Κάιρο, αρνούμενος να επωφεληθεί από τη διάταξη της αναστολής της κλήσης του, κατετάγει και πολέμησε στο πλήρωμα του θωρηκτού Αβέρωφ. Χάθηκε όμως σε αποστολή παραλαβής πολεμικού πλοίου, κατόπιν εχθρικής ενέργειας. Ο Αλέξανδρος Δικαίος από την Αλεξάνδρεια αφού φοίτησε στο Αβερώνειο Γυμνάσιο και στο Γαλλικό Λύκειο από το οποίο πήρε δίπλωμα εμπορικής κατεύθυνσης, κατετάγη στην αεροπορία ως ιπτάμενος. Έπεσε τις τελευταίες μέρες του πολέμου και συγκεκριμένα στις 18 Δεκεμβρίου 1944 βρισκόμενος σε αποστολή πάνω από τα βουνά της Κρήτης¹²⁸. Από την Κοινότητα του Καφρ Ελ Ζαγιάτ, οι Παύλος Παρασκευάς και Θεόδωρος Βερβέρης έπεσαν στην Αλβανία, ο Στάθης Γεωργίου και ο Θεολόγος Νακόπουλος στο Αλαμίν, ενώ ο Γιώργος Παπανικολάου έπεσε στον Πειραιά κατά τα Δεκεμβριανά¹²⁹.

Στην Αίγυπτο ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο 1942 ο Ιερός Λόχος, ο οποίος συγκροτήθηκε από πολεμιστές του αλβανικού μετώπου, από Έλληνες Αιγυπτιώτες αλλά και από πλεονάζοντες μόνιμους και έφεδρους αξιωματικούς των οποίων η αεργία κρίθηκε επικίνδυνη. Έτσι, εκλήθησαν στην υπηρεσία με το βαθμό του οπλίτη ώστε να εξουδετερωθούν οι υποψίες περί βαθμοθηρίας και μισθοδοσίας χωρίς περαιτέρω δράση¹³⁰. Ο Ιερός Λόχος, εκτός από την δράση του στο θέατρο του πολέμου στα εδάφη της Λιβύης, της Τυνησίας, της Σάμου, στα Δωδεκάνησα και εν γένει στο Αιγαίο, χρησιμοποιήθηκε μαζί με τις Βρετανικές δυνάμεις καταστολής κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών. Μετά την διάλυση των Ελληνικών Ενόπλων

¹²⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...ό.π*, σ.43-44.

¹²⁸ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...ό.π*, σ.56-57.

¹²⁹ Ιωάννη Διακοφωτάκη, *Ιστορία της Ελληνικής Παροικίας Καφρ-Ελ-Ζαγιάτ*, Έκδοσις Κέντρου Ελληνικών Σπουδών, υπ' αριθ. 21, Αλεξάνδρεια 1973, σ. 210-211.

¹³⁰ Αντιστράτηγος Ι.Κ. Μανέτας, *Ιερός Λόχος 1942-1945*, Β' έκδοσις, Αθήνα 1978, σ.32

Δυνάμεων από τις Βρετανικές δυνάμεις, Αιγυπτιώτες που δεν τοποθετήθηκαν στην κινηματική δράση και όσοι δεν φυλακίστηκαν, στελέχωσαν την 3^η Ορεινή Ταξιαρχία και διακρίθηκαν στο Ρίμινι και εν γένει στις αποβατικές επιχειρήσεις στην Ιταλία, εισπράττοντας την επιβράβευση τόσο του διοικητή της Ταξιαρχίας συνταγματάρχη Τσακαλώτου, όσο και του στρατηγού Φρέμπουργκ. Η συγκεκριμένη Ταξιαρχία, σύμφωνα με την ομολογία του συνταγματάρχη Τσακαλώτου στον δημοσιογράφο Πύρρο Μπαμίχα, περιλάμβανε στοιχεία όλων των πολιτικών αποχρώσεων υπό το τρίπτυχο «καθήκον – ένωση – Ελλάδα»¹³¹.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου 4.032 Αιγυπτιώτες είχαν καταταγεί στο πεζικό, 1.614 στο πολεμικό ναυτικό και 1.417 στην αεροπορία. Συνολικά υπηρετούσαν στις τάξεις του στρατού 7.063, από τους οποίους έχασαν τη ζωή τους 137¹³².

1.3

Σύσταση και δραστηριοποίηση συλλογικοτήτων.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος βρήκε τον Ελληνισμό της Αιγύπτου σε δραστήρια οικονομική και κοινοτική οργάνωση. Η κατά τόπους συγκρότηση εθνικών επιτροπών και οργανώσεων σε όλη τη διάρκεια του Πολέμου καταδεικνύει τον βαθμό συμμετοχής των μελών Ελληνικών Κοινοτήτων στην Αίγυπτο στον αγώνα κατά του ναζισμού και εγγράφεται στην υψηλού επιπέδου δυνατότητα αλληλέγγυας θεσμικής έκφρασης. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων των περισσότερων οργανώσεων και σωματείων είναι ιδιαίτερα διακριτός ο σεβασμός και το πνεύμα συνεργασίας με την Ελληνική Κυβέρνηση, με τα μέλη της βασιλικής οικογένειας και με τις συμμαχικές δυνάμεις, Βρετανικές και Αμερικανικές. Αυτό ήταν αποτέλεσμα ενός πλεονάσματος εμπιστοσύνης στους θεσμούς αλλά και με τον Βρετανικό παράγοντα. Πέρα από την υλική υποστήριξη, λέσχες και σύλλογοι μεριμνούν για την ευρύτερη πνευματική εγρήγορση με σαφή στόχευση στα εθνικά ιδεώδη αλλά και στην πίστη στους θεσμούς, στις αρχές και στην εκπεφρασμένη εξουσία.

Όμως και η Ελληνική Κυβέρνηση από την κήρυξη του πολέμου αλλά και καθόλο το διάστημα παραμονής της στην Αίγυπτο, στρέφεται στο Ελληνικό στοιχείο της Αιγύπτου όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας αλλά και λόγω της

¹³¹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 38. Εκ των συνθηκών της συγκρότησης της συγκεκριμένης Ταξιαρχίας, η παραπάνω δήλωση όμως ελέγχεται ως ανακριβής.

¹³² *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.21-23.

δεδομένης οικονομικής ακμής ως παράγοντα εξασφαλισμένης αρωγής. Η ανταπόκριση είναι άμεση, με αποτέλεσμα να συναντάμε σωματεία που διέπονται από τη φιλοσοφία της αστικής οργάνωσης, να θεμελιώνονται στο πνεύμα ευεργετισμού και αλληλεγγύης, και να εκφράζουν θεληματικά ή αθέλητα πολιτική θέση σε μια περίοδο σύγκρουσης. Εν τέλει όμως, η δράση τους παρείχε ουσιαστική υποστήριξη και βοήθεια, τόσο σε υλικό και ανθρώπινο επίπεδο όσο και σε ηθικό.

Το 1940 δημιουργήθηκε, με πρωτοβουλία του γενικού Πρόξενου Κ. Βαλτή, η **«Επιτροπή Περιθάλψεως Οικογενειών Επιστράτων και Επικουρικών Ταμείον»**, στην οποία με πρόεδρο τον ίδιο τον Πρόξενο μετείχαν εξέχουσες προσωπικότητες της παροικίας, όπως ήταν οι Δ. Αφουδάκης, Ν. Βατιμπέλας, Στ. Βλάχος, Β. Δελλαπόρτας, Κ. Δημόπουλος, Δ. Ζερμπίνης, Αν. Θεοδωράκης, Αλ. Καζούλλης, Μ. Καζούλλης, Ν. Κοκκινάρης, Αχ. Κουταρέλλης, Α. Μινώτος, Α. Μπενάκης, Μ. Μπενάκης, Ι. Πηλαβάκης, Ρ. Ρεμανδάρης, Γ. Ρούσσο, Κ. Σαλβάγος, Μ. Σαλβάγος, Α. Συναδινός, Α. Χωρέμης, Γ. Χωρέμης. Έδρα της επιτροπής ήταν τα γραφεία της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξάνδρειας, το προσωπικό της οποίας εργάστηκε για την επιτυχία του σκοπού της. Στην πραγματικότητα, η εν λόγω επιτροπή υποκαθιστούσε την Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση στις υποχρεώσεις της έναντι των οικογενειών των στρατευθέντων καθώς και αυτών των ιδίων μετά την απόλυσή τους από το στρατό. Το έργο της υπήρξε ιδιαίτερα δύσκολο λόγω της αδυναμίας της να γνωρίζει την πραγματική οικονομική κατάσταση της οικογένειας, προκειμένου να καθορίσει το επίδομα. Η περίθαλψη που παρείχε η επιτροπή είχε διττό χαρακτήρα: παροχή μηνιαίων επιδομάτων και ιατρική υποστήριξη. Επίσης, μέσω εράνων συγκεντρώθηκαν περί τις 150.000 λίρες Αιγύπτου εκ των οποίων καταβλήθηκαν 60.000 ως επίδομα στις οικογένειες¹³³.

Τεράστια ήταν επίσης η συμβολή της **«Μονίμου Επιτροπής Αιγύπτου του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού»** στο πλευρό των συμμαχικών δυνάμεων. Η επιτροπή αυτή ιδρύθηκε στις 22 Μαρτίου 1940 υπό την προεδρία του Κ. Μουρατιάδη, καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια για την αντιμετώπιση των έκτακτων αναγκών, μέσα από την πρακτική κυρίως των εράνων. Η επιτροπή επεκτάθηκε σε αρκετές πόλεις της Αιγύπτου και με μεθοδικότητα οργάνωσε εράνους των οποίων το συνολικό ποσό – κατά την περίοδο 22/5/1940 – 30/6/1945 έφτασε στις 178.261,547 λίρες Αιγύπτου. Μια σειρά από δράσεις και πρωτοβουλίες καταδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο της

¹³³ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π, σ. 65-66.

επιτροπής όπως είναι η παραλαβή και αποθήκευση κάθε είδους υλικού, το οποίο προοριζόταν για τον Ελληνικό λαό, η οικονομική ενίσχυση των επιτροπών Καΐρου και Αλεξανδρείας υπέρ του «Έλληνας Στρατιώτου» κατά τους πρώτους μήνες του Αλβανικού Πολέμου (κυρίως για ετοιμασία πουλόβερ και επιδέσμων). Σημαντική στιγμή της επιτροπής ήταν η αποστολή στην 1^η Ελληνική Ταξιαρχία, τριών κινητών νοσοκομείων εκστρατείας αποτελούμενων από 6 κλίνες το καθένα, συνοδευόμενο με όλο το μικροβιολογικό, φαρμακευτικό, χειρουργικό και εν γένει νοσοκομειακό υλικό. Επίσης, προσφέρθηκαν βιβλία, αθλητικά είδη και παιχνίδια για την ψυχαγωγία των στρατιωτών. Μέχρι την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα, είχαν σταλεί στην Ελλάδα μέσω εμβασμάτων 40.151 λίρες Αιγύπτου και φάρμακα αξίας 54.448,584 λιρών Αιγύπτου. Η επιτροπή μερίμνησε για την επικοινωνία ανάμεσα στους Έλληνες της Αιγύπτου και στους συγγενείς τους στην Ελλάδα, ενώ συνεργάστηκε με το Γραφείο Επαναπατρισμού της Βρετανικής Κυβέρνησης καθώς και με την Αμερικανική Οργάνωση Περίθαλψης Ελλήνων Πολεμοπαθών για την περίθαλψη των προσφύγων. Σε συνεργασία με την Τράπεζα της Ελλάδος, ανέλαβε την μετατροπή των δραχμών που έφεραν μαζί τους οι άρτι αφιχθέντες πρόσφυγες και στρατιωτικοί, σε λίρες Αιγύπτου. Κατόπιν παράκλησης της Ελληνικής Κυβέρνησης αμέσως μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς, η επιτροπή εξασφάλισε το απαραίτητο υγειονομικό υλικό το οποίο παρέδωσε κατόπιν πρωτοκόλλου στις 31/5/1945, στην Μόνιμο Στρατιωτική Διαχείριση Υλικού Ελληνικής Κυβέρνησης. Ιδιαίτερη μέριμνα επέδειξε για την αποστολή τροφίμων και φαρμάκων στην Ελλάδα, παρά τις δυσκολίες και το απροσπέλαστο του Λιβυκού Πελάγους και του Αιγαίου από τις κατοχικές δυνάμεις. Έτσι, τον Μάρτιο του 1943 μέσω Σμύρνης διανεμήθηκαν στην Χίο, την Σάμο και την Μυτιλήνη 2000 κιβώτια γάλα σε σκόνη, 2000 κιβώτια συμπυκνωμένου γάλακτος, 21 βυτία μπουρουνέλαιου, 2000 φυσίγγια γλυκούχου ασβεστίου, 3 κιβώτια βιταμίνες και 1500 γαλάκια ιχθυελαίου. Με την λήξη του Πολέμου και σε συνεργασία με τον Βρετανικό Ερυθρό Σταυρό και την UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration¹³⁴), η επιτροπή κατήρτισε

¹³⁴ Η UNRRA ιδρύθηκε το 1943 από 40 περίπου κράτη και υπήρξε ο πρόδρομος του ΟΗΕ. Σκοπός της ήταν η υλική - οικονομική βοήθεια στις χώρες που είχαν πληγεί από τις δυνάμεις του Άξονα. Το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων της αλλά και η στελέχωσή της εκπορεύονταν από αμερικανικές πηγές. Για την UNRRA και τις συνέπειες της παρουσίας της στην μεταπολεμική Ελλάδα, βλέπε περισσότερα στο Σπύρος Θεοδωρόπουλος, *Απ' το Δόγμα Τρούμαν στο Δόγμα Χούντα*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 1976, Νίκος Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1940-1974, τόμος Α'*, εκδόσεις Κουκίδα - Αιγαίον, Αθήνα 2010, Κυριάκος Βαρβαρέσος, *Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002.

ομάδα που μετέβη στην Ελλάδα για να προσφέρει υπηρεσίες στον απελευθερωμένο αλλά δοκιμαζόμενο αστικό πληθυσμό¹³⁵.

Στο Κάιρο και με την έναρξη του Ελληνο - Ιταλικού πολέμου, ιδρύεται η «**Επιτροπή Καΐρου Έλληνα Στρατιώτη**» με την πρωτοβουλία της Μαρίας Καψάλη και με σκοπό την αρωγή των στρατιωτών, των προσφύγων, των αναπήρων και των αιχμαλώτων και όλων όσων συνέβαλαν στον αγώνα¹³⁶. Την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα τον Νοέμβριο του 1940, επαναδραστηριοποιείται το «**Ελληνικό Κέντρο Καΐρου**», το οποίο είχε ήδη επιδείξει έργο αρωγής προς το Εθνικό Κέντρο τόσο στον πόλεμο του 1897, όσο και στους Βαλκανικούς Πολέμους. Το «Ελληνικό Κέντρο» υπέβαλε τηλεγραφήματα αφοσίωσης προς τον Βασιλιά Γεώργιο Β' αλλά και προς τον Ιωάννη Μεταξά, ενώ ανέλαβε τη συλλογή και διάθεση χαρτών του Αλβανικού μετώπου, βιβλίων, δίσκων γραμμοφώνου και άλλων αντικειμένων. Το «Ελληνικό Κέντρο» έχαιρε της εκτίμησης του Βρετανικού Στρατηγείου, ενώ κατά τη διάρκεια του πολέμου είχε καταστεί κέντρο ψυχαγωγίας των αξιωματικών του Ελληνικού στρατού αλλά και των συμμάχων αξιωματικών καθώς και των εκάστοτε πολιτικών. Οργάνωσε εράνους και από το ταμείο του καταβλήθηκε το 1941 για τις ανάγκες του αγώνα το ποσό των 1868 λιρών Αιγύπτου¹³⁷.

Η συμβολή του «**Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου**» Αλεξανδρείας από την κήρυξη του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου έως και την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εντοπίζεται σε τέσσερις άξονες:

- α) στην οργάνωση Επιτροπής Ανεφοδιασμού της Ελληνικής Κυβέρνησης με κύριο μέλημα τον εφοδιασμό του Εθνικού Κέντρου με τρόφιμα και παντός είδους υλικό αξίας περίπου 600.000 λιρών Αιγύπτου. Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα, το αποθηκευμένο υλικό αξίας περίπου 200.000 λιρών Αιγύπτου, διατέθηκε για τις ανάγκες των Ενόπλων Δυνάμεων.
- β) στην κάλυψη αναγκών του «Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού» και της «Μόνιμης Επιτροπής Αιγύπτου» που αναφέρθηκε παραπάνω.
- γ) στην αφιλοκερδή στέγαση των πρώτων υπηρεσιών του Εμπορικού και Πολεμικού Ναυτικού, μέχρι να βρουν καταλληλότερα οικήματα, καθώς και του Φρουραρχείου Αλεξανδρείας της Ελληνικής Αεροπορίας.

¹³⁵ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 131-134.

¹³⁶ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.145.

¹³⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.79-80.

δ) στην διατήρηση των αρχείων των κρατικών υπηρεσιών. Στο πλαίσιο αυτό δόθηκαν πληροφορίες αρχειακού τύπου στην UNRRA, σχετικά με την προπολεμική κατάσταση του πληθυσμού, της Γεωργίας, της Βιομηχανίας και γενικά με την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας.

ε) στην αποκατάσταση των εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αίγυπτο με το τέλος του Πολέμου, αλλά και στην εργασιακή αποκατάσταση των αποστράτων Αλεξανδρείας¹³⁸.

Στην «Ελληνική Λέσχη Μανσούρας» διοργανώθηκε τακτική υπηρεσία για να παρακολουθεί τις πολεμικές ειδήσεις ώστε να ενημερώνει τα μέλη της, ενώ άμεσα άρχισαν να συγκεντρώνονται εισφορές για την ενίσχυση του αγώνα. Στις 12 Ιανουαρίου 1941 συστήθηκε η «Εθνική Επιτροπή Μανσούρας και Περιχώρων» με σκοπό την συστηματοποίηση των εισφορών, σε ποσόστωση 60% για τις πολεμικές ανάγκες, 20% για τη «Φανέλλα του Στρατιώτου» και το υπόλοιπο 20% για τον Ερυθρό Σταυρό. Στον κατάλογο των εισφορών γράφονται και οι μαθητές των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Μανσούρας, ενώ το ποσό των 4.300 λιρών Αιγύπτου στέλνεται από την Κοινότητα Μανσούρας στον Γεώργιο τον Β' στο Λονδίνο για τις εθνικές ανάγκες¹³⁹.

Η «Αθλητική Ένωσις Ελλήνων Αλεξανδρείας» ανέστειλε τις δραστηριότητές της τον Οκτώβριο του 1940 και παρά την δυσκολία εύρεσης κεφαλαίων, κατέβαλε συνολικά 675 λίρες Αιγύπτου καθώς και αθλητικό υλικό στα απομακρυσμένα στρατόπεδα για την ψυχαγωγία των οπλιτών. Παράλληλα παραχώρησε τις εγκαταστάσεις της στους οπλίτες προκειμένου να διευκολύνει την εκγύμνασή τους. Από τα 500 μέλη της ένωσης, κατετάγησαν στον Πόλεμο οι 200, ενώ ανάμεσα στα μέλη της που έπεσαν στις επιχειρήσεις ήταν ο Γιάννης Βατιμπέλας, ο Στέφανος Καζούλλης – τον οποίο συναντάμε και ως μέλος του Ελληνικού Ναυτικού Ομίλου Αλεξανδρείας – ο Βασίλης Αναστασίου και ο Παντελής Ευθυμίου¹⁴⁰.

Η «Ελληνική Ένωσις Αισχύλος Αρίων» που είχε την έδρα του στην Αλεξάνδρεια ανέλαβε δράση μετά την είδηση του τορπιλισμού του καταδρομικού «Έλλη», με την γραμματεία του συλλόγου να διεξάγει έρανο. Διέθεσε το εντευκτήριό του για να στεγαστεί το «Σπίτι των Ενόπλων Ελληνικών Δυνάμεων», αλλά και για να

¹³⁸ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*,... ό.π, σ.139-140.

¹³⁹ Ολυμπία Καραγιώργα, *Αίγυπτος, Μανσούρα και η εκεί Ελληνική ζωή μας*, εκδ. Κέντρο Ελληνικής Παράδοσης, Αθήνα 2005, σ. 84-87.

¹⁴⁰ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*,... ό.π, σ.141.

γίνουν μαθήματα παθητικής αεράμυνας. Παρείχε επίσης γραμματειακή υποστήριξη για την διεκπεραίωση της αλληλογραφίας των ανδρών του Πολεμικού Ναυτικού, ενώ από τα ταμειακά του αποθέματα ενισχύθηκε το «Ταμείο Περιθάλψεως Οικογενειών Επιστράτων και αποστρατευθέντων Αλεξανδρείας»¹⁴¹.

Ο «Ελληνικός Σύλλογος Ερμής», που ιδρύθηκε το 1910 στην παροικία του Καφρ Ελ Ζαγιάτ με σκοπούς πνευματικής, αθλητικής και κοινωνικής - φιλανθρωπικής δραστηριότητας, δεν μπόρεσε να συνεχίσει τη δράση του κατά την περίοδο 1940-1944 λόγω της επιστράτευσης πολλών από τα μέλη του. Όμως το 1941, κατάφερε μέσα από θεατρικές εκδηλώσεις και διεξαγωγές εράνων να προσφέρει στον αγώνα σημαντικά ποσά¹⁴².

Η «Ελληνική Λέσχη Καΐρου» αποτελεί παράδειγμα δήλωσης πίστης και νομιμοφροσύνης στο καθεστώς της Κυβέρνησης και του θεσμού της βασιλείας. Ενδεικτική και ταυτόχρονα συμβολική υπήρξε η χειρονομία δωρεάς 200 λιρών Αιγύπτου εκ μέρους του προέδρου Χρ. Ανδρουλιδάκη στον Βασιλιά Γεώργιο Β' για χρήση κατά το δοκούν. Η λέσχη οργάνωσε δεξιώσεις, ομιλίες, γεύματα με επίσημους καλεσμένους είτε τον Βασιλιά Γεώργιο, είτε τον Πρίγκηπα Πέτρο είτε άλλους και αυτό στο πνεύμα σύμπλευσης με τις Ελληνικές Στοές Καΐρου. Με την ευκαιρία αυτή, κλείνουμε την αναφορά μας στις λέσχες, υπενθυμίζοντας ότι ο νεότερος Ελληνικός Τεκτονισμός της Αιγύπτου ήταν οργανωμένος σε επιμέρους στοές (Στοά Ένωσις, Στοά Πτολεμαίος, Στοά Άγιος Ιωάννης, Στοά Ακακία) με καθαρά εθνικό ιδεολογικό αποτύπωμα, αλυσωτικές προσδοκίες και συγκρότηση γύρω από τα ιδεώδη της ελευθερίας και ειδικά του συνθήματος των Φιλικών «Ελευθερία ή Θάνατος». Ανάλογη ήταν και η συμβολή 500 λιρών Αιγύπτου - ποσό που αποτελούσε το ταμειακό απόθεμα της «Ελληνικής Λέσχης Καΐρου» - για τον ελληνικό πληθυσμό της Β. Ηπείρου¹⁴³.

Δεν είναι τυχαίο ότι αρκετές από τις εν λόγω λέσχες, οργανώνονταν πάνω στις αρχές του τεκτονισμού, οι οποίες εκτός από την ανάδειξη και άσκηση αρχών όπως «Δικαιοσύνη», «Αρετή», «Αδελφότητα», «Ισότητα», «Ελευθερία», υπαγόρευαν την νομιμοφροσύνη και τον σεβασμό στην ατομική σοφία προσωπικοτήτων που ανέδειξε η ανθρωπότητα (Κομφούκιος, Βούδας, Πυθαγόρας, Πλάτων κ.α.). Ως εκ τούτου, με ρητορική που πλεονάζουν οι λέξεις «μύστης», «διάδοχος» και με αυστηρή ιεραρχία

¹⁴¹ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις,... ό.π, σ.163.

¹⁴² Ιωάννη Διακοφωτάκη, *Ιστορία της Ελληνικής Παροικίας Καφρ-Ελ-Ζαγιάτ...* ό.π, σ. 155.

¹⁴³ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις,... ό.π, σ.173 και 119-120.

και βαθμούς όπως «μέγας διδάσκαλος», είναι πιθανό να έλκονται από την πειθαρχία, την νομιμοφροσύνη και την ευνομία.

Τέλος, και με δεδομένη την ευαισθησία της παροικίας σχετικά με το Δωδεκανησιακό Ζήτημα αναφερόμαστε στη σύσταση της «**Επιτροπής Δωδεκανησιακού Εράνου**», υπό την προεδρία του Πατριάρχη Αλεξανδρείας, Χριστοφόρου. Η κίνηση ήταν πρωτοβουλία της «Εκτελεστικής Επιτροπής Δωδεκανησιακών Ζητημάτων» και ήταν απότοκο της επικράτησης των Ελληνικών στρατευμάτων στο Αλβανικό μέτωπο, γεγονός που ανέδειξε την προοπτική της απελευθέρωσης της Δωδεκανήσου. Η επιτροπή αποφάσισε στις 10 Απριλίου 1941 την αποστολή 1.000 λιρών Αιγύπτου, στον Πρωθυπουργό Αλέξανδρο Κορυζή υπέρ των προσφύγων Θράκης και Μακεδονίας. Οι έρανοι συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια του Πολέμου, και κορυφώθηκαν τον Ιανουάριο του 1945, όταν τα Δωδεκάνησα υπέφεραν κάτω από την Γερμανική κατοχή, με εκτιμώμενη θνησιμότητα από την πείνα 15%. Στην ερανική κινητοποίηση μετείχαν σύλλογοι από όλα τα μέρη όπου εδράζονταν Δωδεκανησιακές παροικίες και Αδελφότητες, ενώ συμμετείχαν όλες σχεδόν οι Ελληνικές Κοινότητες της Αιγύπτου και πολλές από τις επιτροπές που ήδη αναφέρθηκαν. Μέχρι το τέλος του 1945, το έργο της «Επιτροπής Δωδεκανησιακού Εράνου» απέδωσε 14.482,663 λίρες Αιγύπτου, εκ των οποίων μέχρι τις 31 Ιουλίου 1946 είχαν διατεθεί 9.925,755 λίρες Αιγύπτου για κοινωνικούς και εθνικούς σκοπούς¹⁴⁴.

1.4

Οι Ελληνικές Κοινότητες στην υπηρεσία της προσφοράς.

Στην περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Ελληνικές Κοινότητες της Αιγύπτου παρουσιάζουν ένα ώριμο πληθυσμιακό σύστημα με σαφή εσωτερική δυναμική και χαρακτήρα συγκροτημένης και κοινωνικά διαρθρωμένης εθνικής μειονότητας¹⁴⁵. Επίσης βρίσκονται σε πλήρη οικονομική ακμή με υλικοτεχνικές υποδομές – νοσοκομεία, σχολεία, κτιριακές εγκαταστάσεις – υψηλότατου επιπέδου και σε ετοιμότητες φιλοξενίας των κυβερνητικών και στρατιωτικών υπηρεσιών. Παρά

¹⁴⁴ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π, σ.121-124.

¹⁴⁵ Ματούλα Τομαρά Σιδέρη, *Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση (κοινότητα βίου – κράτος – πολιτική)*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σ.50-51.

ταύτα, όταν παρουσιάζονταν ελλείψεις, η οικονομική βοήθεια μέσα από τις Κοινότητες, τις συλλογικότητες και τους ευεργέτες, έρχονταν για να τις καλύψει.

Στα κτίρια της **Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας (ΕΚΑ)** στην περιοχή Σιάτμπυ στεγάστηκαν μεταξύ άλλων η «Φανέλα του Στρατιώτη», το «Δέμα του Στρατιώτη», το «Σπίτι του Ναύτη» και η «Στέγη του Στρατιώτη». Στα σχολεία της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας έφτασαν στην Αλεξανδρεία τον Μάρτιο του 1941 και σιτίζονταν από το Μπενάκειο Συσσίτιο οι πρώτοι Έλληνες μαχητές/ιππείς. Επίσης στα σχολεία της ΕΚΑ εγκαταστάθηκαν κέντρα της «Ελληνικής Παθητικής Αεράμυνας» της οποίας την οργάνωση είχε αναλάβει ο Ριχ. Ρεμανδός σε συνεργασία με τον «Κυανού Σταυρό» του «Συλλόγου Ελλήνων Επιστημόνων Αιγύπτου «Πτολεμαίος ο Α΄»¹⁴⁶. Τον Νοέμβριο 1940 ύστερα από αεροπορική επιδρομή του εχθρού κατά της πόλης της Αλεξανδρείας, υπέστησαν ζημιές τα γραφεία της ΕΚΑ στην οδό Μοσκέ Ατταρίν. Όμως τα σχολεία της Κοινότητας φιλοξένησαν άμαχο πληθυσμό, ενώ όσοι είχαν χάσει την κατοικία τους από τους βομβαρδισμούς, μπορούσαν να μένουν στα σχολεία του Σιάτμπυ και να σιτίζονται από το Μπενάκειο συσσίτιο. Η Σαλβάγειος Σχολή φιλοξένησε έναν μικρό αριθμό προσφύγων από την Ελλάδα, μετά την Γερμανική εισβολή. Επίσης φιλοξενήθηκαν τα πληρώματα των Ελληνικών υποβρυχίων κατά τις ημέρες της ανάπαυσής τους από τις εξαντλητικές περιπολίες στους τομείς της Μεσογείου¹⁴⁷. Νέα εναέρια επιδρομή τον Ιούνιο του 1941 δημιούργησε ανησυχία στους γονείς που ζήτησαν διακοπή των μαθημάτων, γεγονός που συμπαρέσυρε και τη διαρροή των μαθητών, ενώ από τους βομβαρδισμούς έμειναν άστεγοι υπάλληλοι της ΕΚΑ. Εν γένει, μέσα σε αυτούς που κλήθηκαν για να στρατευθούν ήταν υπάλληλοι της ΕΚΑ από το εκπαιδευτικό και διοικητικό προσωπικό και χιλιάδες Αιγυπτιώτες επιστρατεύθηκαν (οκτώ κλάσεις για την ακρίβεια) από όλη την παροικία, οι οποίοι πολέμησαν στο Ελ Αλαμείν, στη Μεσόγειο με τα καράβια του Ελληνικού Στόλου και στον αέρα με τους Ίκαρους. Πολλοί εγκατέλειψαν τις σπουδές τους και φυσικά οι περισσότεροι εγκατέλειψαν τις εργασίες τους που δεν ξαναβρήκαν όταν αποστρατεύτηκαν. Η ΕΚΑ εξυπηρέτησε την παροικία προσφέροντας το ναό του Ευαγγελισμού για την τέλεση Δοξολογιών, Μνημοσύνων και άλλων ακολουθιών σε πανελλήνια κλίμακα. Στις τελετές χοροστατούσε ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Χριστόφορος και παρευρισκόταν η Ελληνική ηγεσία της εποχής, πολιτική και στρατιωτική. Στον αυλόγυρο του

¹⁴⁶ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.161.

¹⁴⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.90-93.

Ευαγγελισμού εντοιχίστηκαν πλάκες με τα ονόματα των πεσόντων Ελλήνων στρατιωτών, ναυτών και αεροπόρων, ενώ οι περισσότεροι κηδεύονταν με κοινοτική δαπάνη. Επίσης παραχωρήθηκε χώρος στο 2^ο Κοινοτικό Νεκροταφείο, όπου ανεγέρθηκε μνημείο με γλυπτική παράσταση του υποσμηναγού Τάκη Τριανταφυλλίδη και με δαπάνη του Θεόδωρου Κότσικα, Προέδρου της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου και του Μικέ Σαλβάγου, Προέδρου της ΕΚΑ. Πρόκειται για το «Ηρώο των εν Μέση Ανατολή πεσόντων υπέρ της Πατρίδας Ελλήνων Αεροπόρων», στο οποίο κάθε χρόνο τελείται μνημόσυνο. Αποκαλύφθηκε σε ειδική τελετή τον Οκτώβριο του 1944 και βρίσκονται εκεί τα οστά 105 Ελλήνων Ικάρων από την Ελλάδα και την Αίγυπτο. Στο Ηρώο αυτό κάθε χρόνο μέχρι σήμερα τελείται μνημόσυνο στη μνήμη των πεσόντων.

Στο πλαίσιο αξιοποίησης των κτιριακών και υποδομών, επιστρατεύτηκε το Κοτσίκειο Νοσοκομείο Αλεξανδρείας για να εξυπηρετήσει τις συμμαχικές ανάγκες και το Γενικό Αυστραλιανό Νοσοκομείο που παραχώρησε πτέρυγα 250 κλινών για να καλύψει ανθρώπινες ανάγκες του 2^{ου} Νεοζηλανδικού Εκστρατευτικού Σώματος¹⁴⁸. Οι Αυστραλοί ήταν πραγματικά ευγνώμονες για την κοινοτική αυτή χειρονομία, ενώ βρήκαν φιλοξενία στο νοσοκομείο χιλιάδες ναυτεργάτες και αξιωματικοί του Εμπορικού Ναυτικού, πρόσφυγες Έλληνες και Γιουγκοσλάβοι, μέλη οικογενειών των επιστράτων, καθώς και οι αερόπληκτοι Έλληνες από τις αεροπορικές επιδρομές των Γερμανών και των Ιταλών. Για την εξυπηρέτηση των πληγέντων ιδρύθηκε Σχολή Νοσοκόμων η οποία λειτούργησε στο νοσοκομείο με την επίβλεψη του γιατρού Ελ. Κωστάλα. Τις υπηρεσίες του Κοτσικείου και την κτιριακή του υποδομή, είχε θαυμάσει και ο αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Παναγιώτης Κανελλόπουλος κατά την επίσκεψή του τον Νοέμβριο του 1942¹⁴⁹. Κατά την περίοδο από 17/4/1941 έως και 31/12/1944 νοσηλεύτηκαν 13.162 αξιωματικοί και οπλίτες καλύπτοντας 230.869 ημέρες νοσηλείας. Τα διαχειριστικά αποτελέσματα της χρήσης 1941 – 1943 για το πολιτικό μόνο νοσοκομείο ανέρχονταν σε λίρες Αιγύπτου: δαπάνες 99.635,387 – εισπράξεις 94.489,598 με το έλλειμα των 5.151,789 να καλύπτεται από την ΕΚΑ¹⁵⁰.

Η Βρετανική Ναυτική Βάση της Ανατολικής Μεσογείου χρησιμοποίησε το Παλιό Ελληνικό Νοσοκομείο Αλεξανδρείας ως Ναυτική Λέσχη των πληρωμάτων

¹⁴⁸ Ευθύμιος Σουλτογιάννης, *Η Ελληνική Κοινότητα Αλεξανδρείας 1843-1993*» εκδ. ΕΛΙΑ, Αθήνα 2005, σ.281-282.

¹⁴⁹ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π, σ.202

¹⁵⁰ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*, ό.π, σ.91 - 93.

των πολεμικών πλοίων¹⁵¹, ενώ ακολούθησε η ουσιαστική του προσφορά αφού κατά τη διάρκεια των αεροπορικών επιδρομών που έβαλαν στην Αλεξάνδρεια, το νοσοκομείο εξυπηρέτησε έγκαιρα και με επιμέλεια ομογενείς και ξένους τραυματίες. Μάλιστα παρέχονταν έκπτωση 25% σε Έλληνες αξιωματικούς που προέρχονταν από την Ελλάδα. Επίσης ο Ελληνικός Ναυτικός Όμιλος (ΕΝΟ) Αλεξανδρείας παραχώρησε τις εγκαταστάσεις του εξυπηρετώντας τον Ελληνικό Στόλο από τις 21 Μαΐου 1941 έως και 17 Δεκεμβρίου 1944, για το οποίο δέχτηκε τις ευχαριστίες του Βασιλικού Ναυτικού.

Η ΕΚΑ προέβη και σε ενέργειες εθνικοπολιτικού περιεχομένου όχι μόνο μέσω του προέδρου Μικέ Σαλβάγου ως φυσικού προσώπου και εκπροσώπου της παροικίας, αλλά και ως θεσμικός φορέας, αφού δεν ήταν λίγες οι φορές που απευθύνθηκε στην Εθνική Επιτροπή των Ελλήνων Μεγάλης Βρετανίας για εθνικά ζητήματα, λαμβάνοντας επιβεβαιωτικές απαντήσεις ακόμα και από τον Υπουργό Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας. Εδώ εντοπίζεται μια άδολη πράξη πολιτικής πρωτοβουλίας με εθνικό κίνητρο από την πλευρά της Κοινότητας, δηλωτική μιας ευπιστίας αλλά και άγνοιας παράλληλα της λειτουργίας των μηχανισμών της πολιτικής όπως αυτή είχε διαμορφωθεί.

Η **Ελληνική Κοινότητα Ιβραημίας**, ακολούθησε τους ρυθμούς και τους μηχανισμούς προσφοράς υπηρεσιών όπως και οι υπόλοιπες Κοινότητες στο μέτρο της δυναμικής της. Κατά τα έτη 1941 και 1942 διένειμε τρόφιμα, άλευρα, όσπρια στους άπορους ομογενείς της περιφέρειάς της. Επίσης προσέφερε σημαντική φιλοξενία στους Έλληνες πολεμιστές σε τέτοιο μάλιστα σημείο που μετονομάστηκε σε «Κοκκινιά». Στην Ελληνική Κοινότητα της Ιβραημίας, διακρίνεται η προσωπικότητα του προέδρου Κλ. Νικολάου, ο οποίος μερίμνησε για την μεταφορά των επίπλων και των ποικίλων αντικειμένων του Υπουργείου Ναυτικών όταν, τον Ιούνιο του 1942, η απειλή της κατάληψης της Αλεξάνδρειας από τα στρατεύματα του Ρόμελ, ήταν παραπάνω από ορατή¹⁵².

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος βρίσκει την **Ελληνική Κοινότητα Καΐρου** (ΕΚΚ) σε δημογραφική και οικονομική ακμή. Πρόεδρος της Κοινότητας ήταν η εμβληματική φυσιογνωμία του Θεοδώρου Π. Κότσικα, ο οποίος υπό την ιδιότητά του αυτή, ανέλαβε την δημιουργία ιδιαίτερης πτέρυγας στο Ελληνικό Νοσοκομείο για την περίθαλψη των τραυματιών πολέμου. Η Ξενάκειος Σχολή φιλοξένησε τις

¹⁵¹ Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η Ελληνική Κοινότητα...*, ό.π., σ.219.

¹⁵² *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π., σ. 106-108.

επιτροπές που συστήθηκαν για τις ανάγκες του αγώνα όπως το «Δέμα του Στρατιώτη», την «Περίθαλψη των Οικογενειών Επιστράτων», τον «Έρανο της Πριγκίπισσας Διαδόχου δια την αποστολή ρουχισμού εις Ελλάδα». Επίσης, πολλές κρατικές υπηρεσίες βρήκαν στέγη στα Κοινοτικά Εκπαιδευτήρια. Το Κοινοτικό Νοσοκομείο εξυπηρέτησε 8.536 νοσηλευθέντες οπλίτες και αξιωματικούς από τις 20 Απριλίου 1941 έως και 15 Νοεμβρίου 1944 τόσο στα εσωτερικά όσο και στα εξωτερικά ιατρεία. Επίσης προσέφερε υπηρεσίες σε 1.500 οικογένειες επιστράτων της περιφέρειας Καΐρου καθώς και σε πρόσφυγες, ιδιαίτερα σε όσους διέμεναν στις Πηγές του Μουσέως, και οι οποίοι δεν τύγχαναν της καλύτερης περίθαλψης από τα πρόχειρα στημένα υγειονομικά κέντρα¹⁵³.

Τέλος, η **Ελληνική Κοινότητα Σουέζ** λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της εγγύτητάς της με τα στρατόπεδα Ελλήνων προσφύγων, ενεργοποιήθηκε για την διανομή ενδυμάτων και άλλων χρήσιμων ειδών πέρα από την ανθρώπινη προσφορά της στα απελευθερωτικά στρατεύματα¹⁵⁴.

1.5

Οι Αδελφότητες και οι Πατριές δραστηριοποιούνται.

Όπως ήδη αναφέραμε, οι Αδελφότητες ή Πατριές συστάθηκαν στο πλαίσιο της κοινωνικής και ανθρωπιστικής πολιτικής αλλά με τη λειτουργία τους να αγγίζει τα όρια μιας οργανικής αυτονομίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα λειτουργικής παρέμβασης υπήρξε η δράση της **Αδελφότητας Κυπρίων** κατά την περίοδο 1939 – 1945. Οι Κύπριοι, ως κάτοχοι της Αγγλικής υπηκοότητας, υπάγονταν στην υποχρέωση της στράτευσης από ηλικίας 16 έως και 60 ετών, σύμφωνα με το διάταγμα στρατολογίας που δημοσιεύθηκε από την Βρετανική πρεσβεία στο Κάιρο. Η προθυμότητα της συμμετοχής συγκρούονταν με τις επιβαρυντικές συνέπειες για την επιβίωση της Αδελφότητας στην Αίγυπτο. Η υποχρεωτική επιστράτευση μάλιστα αφορούσε και στις Κυπρίες γυναίκες από 18 – 30 ετών, με κίνδυνο τη διάλυση του οικογενειακού ιστού. Μετά από ενέργειες της Κυπριακής Πατριάς και υπομνήματα προς την Βρετανική πρεσβεία μειώθηκε το όριο ηλικίας, ενώ οι άνδρες 43-60 ετών θα είχαν καθήκοντα στην Εθνοφρουρά, κάτι που ισοδυναμούσε με αστική στρατιωτική υπηρεσία. Επίσης στο θέμα των γυναικών, επιτεύχθηκε ηπιότερη διαχείριση του

¹⁵³ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 101-103.

¹⁵⁴ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 192.

γυναικείου δυναμικού, που απορροφήθηκε σε στρατιωτικές υπηρεσίες κοντά στους τόπους διαμονής. Η Αδελφότητα οργάνωσε εράνους προκειμένου να συντηρηθούν οι οικογένειες των στρατευμένων, ενώ μερίμνησε και μεταπολεμικά για την αποκατάσταση των στρατευμένων μετά την αποστράτευσή τους¹⁵⁵.

Η **Σαμιακή Αδελφότητα**, κινήθηκε σε καθαρά θρησκευτική – εθνική κατεύθυνση με τον Μέγα Οικονόμο Ιωάννη Κορομηνά να προεδρεύει της πατριάς από το 1932. Χαρακτηριστική ενέργεια ήταν η διάθεση του αποθεματικού της ταμείου στον Ιωάννη Μεταξά, με την έναρξη του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου, και η υψηλού επιπέδου κοινωνική δράση ιδιαίτερα απέναντι στους τραυματίες πολέμου αλλά και στα ορφανά παιδιά της παροικίας.

Η **Πανηπειρωτική Αδελφότητα**, συστάθηκε τον Ιούλιο του 1943 γύρω από τη συσσωμάτωση των Ηπειρωτών της Αιγύπτου. Ο πόλεμος στο μέτωπο της Αλβανίας επικαιροποίησε το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου με όλο το φάσμα των αλυτρωτικών διεκδικήσεων. Έτσι, οι κινήσεις της Πανηπειρωτικής Αδελφότητας πλεόναζαν στο πλαίσιο αποστολής υπομνημάτων και τηλεγραφημάτων σε όλα τα συμμαχικά κέντρα και ιδιαίτερα στον πρόεδρο της Αμερικανικής Γερουσίας με σκοπό τη διεκδίκηση της ελληνικότητας της Δωδεκανήσου και της Βορείου Ηπείρου¹⁵⁶.

Στο πλαίσιο της φιλανθρωπίας ενεργούσε η **Πελοποννησιακή Αδελφότητα**, από το 1909 οπότε και ιδρύθηκε. Η είδηση της βύθισης του καταδρομικού «Έλλη», οδήγησε τη συγκεκριμένη πατριά στη διάθεση του ημίσεως των ταμειακών αποθεμάτων για την αποκατάστασή του. Συνεισέφερε σε όλους τους εράνους, ενώ τα μέλη της ασκούσαν κοινωνικό έργο επισκεπτόμενα πρόσφυγες στα στρατόπεδα ή τραυματίες πολέμου στα νοσοκομεία, ανεξαρτήτως καταγωγής των πληγέντων. Σημαντική ήταν η συνεισφορά της μεταπολεμικά όταν και εστάλη, στην μόλις απελευθερωμένη Πελοπόννησο, αθρόα υλική βοήθεια μέσω του Καναδικού Ερυθρού Σταυρού.

Τέλος η **Αδελφότητα Καρυστίων**, η **Χιακή Αδελφότητα** και η **Ελληνική Αδελφότητα Κασίων** συμμετείχαν σε όλους σχεδόν τους εράνους, ανακουφίζοντας κυρίως τις οικογένειες των επιστράτων αλλά και τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στην Αίγυπτο¹⁵⁷.

¹⁵⁵ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 149-452.

¹⁵⁶ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.171-172.

¹⁵⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.175, 187, 189.

1.6

Οι ηγεμονικές οικογένειες και η συνεισφορά τους.

Όπως αναφέρθηκε στην παράγραφο του ευεργετισμού, η συνεισφορά των ανθρώπων που ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, υπήρξε σταθερά διαχρονική καλύπτοντας ανάγκες τόσο της Ελληνικής παροικίας όσο και του ιδιαίτερου τόπου καταγωγής τους και του Εθνικού Κέντρου. Ως εκ τούτου ήταν επόμενο να ενεργοποιηθούν για τις ανάγκες του πολέμου, στο πλαίσιο της κοινωνικής και θεσμικής τους θέσης, ενώ ταυτόχρονα λειτούργησαν στην ευρύτερη κλίμακα της αγαθοεργίας και της αλληλεγγύης αναλαμβάνοντας έργα που ανήκαν σε συλλογικότητες και λειτουργώντας σύμφωνα με το υπόδειγμα της νεωτερικότητας. Επίσης, τα οικογενειακά δίκτυα αλλά και οι εξαρτήσεις με τον Βρετανικό παράγοντα καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό τις ενέργειές τους. Εδώ, θα αναφερθούμε ενδεικτικά και συμπληρωματικά με τις ήδη καταγεγραμμένες συνεισφορές, στη συνολική σε χρήμα προσφορά ορισμένων εμβληματικών οικογενειών.

Από την οικογένεια Σαλβάγου, και τους οίκους Κ.Μ Σαλβάγου και Σια και Ι.Π. Σαλβάγου και Σια, δαπανήθηκαν 39.761 λίρες Αιγύπτου¹⁵⁸, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίνος Σαλβάγος, γιος του Μικέ Σαλβάγου, υποκινούμενος από ηθικό ατομικό και οικογενειακό χρέος, κατετάγη εθελοντικά και βρέθηκε στο μέτωπο του Αλαμείν παρά το γεγονός ότι λόγω ηλικίας μπορούσε να αποφύγει τη στράτευση¹⁵⁹. Ο Μιχαήλ (Μικές) Σαλβάγος ως πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας, μετείχε σε όλες σχεδόν τις επιτροπές, ενώ στο σπίτι του, στην οδό Πτολεμαίου, φιλοξενήθηκε ο Βασιλιάς Γεώργιος κατά το πρώτο στάδιο παραμονής του στην Αίγυπτο μετά την άφιξή του από την Κρήτη. Επίσης στο συγκεκριμένο κτίριο γίνονταν εργασίες για το «Δέμα του Στρατιώτη», μιας επιτροπής που προΐστατο η σύζυγός του Αργίνη.

Ο Κωνσταντίνος Ι. Λαγουδάκης, βιομήχανος, διέθεσε για τον αγώνα συνολικά 53.000 λίρες Αιγύπτου. Γόνος μιας ιστορικής οικογένειας της Κρήτης, με παράδοση συμμετοχής στους εθνικούς αγώνες, δεν θα μπορούσε να μείνει αμέτοχος στην ιστορική αυτή συγκυρία που τον βρήκε σε οικονομική αλλά και ευεργετική ακμή. Υπήρξε ιδρυτής του Λαϊκού συσσιτίου, επίτιμος πρόεδρος του Αισχύλου Αρίωνος, μέλος της Εταιρίας Πρώτων Βοηθειών, και μέγας ευεργέτης της Ελληνικής

¹⁵⁸ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ.127.

¹⁵⁹ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.198.

Κοινότητας Ιβραημίας, της ΕΚΑ και του Ελληνικού Επιστημονικού Συλλόγου «Πτολεμαίος ο Α.»¹⁶⁰.

Ο Θεόδωρος Κότσικας, γιος του Πολυχρόνη Κότσικα ήταν πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Έχοντας σε μεγάλο βαθμό ανεπτυγμένη την κοινοτική συνείδηση, εκτός από την χρηματοδότηση της προμήθειας δύο αεροπλάνων για τις ανάγκες της πολεμικής αεροπορίας, από την θέση του ως προέδρου της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου, είχε σημαντική συνεισφορά για την περίθαλψη των τραυματικών πολέμου αφού είχε δημιουργήσει ειδική πτέρυγα στο Ελληνικό Νοσοκομείο για την νοσηλεία τους¹⁶¹. Εν γένει η οικογένεια Κότσικα, έχοντας ηγεμονική θέση στην παροικία, και ιδιαίτερα στην Καϊρινή Κοινότητα, μετείχε στις συλλογικότητες και προσέφερε συνολικά 39.900 λίρες Αιγύπτου για τις ανάγκες του εθνικού αγώνα¹⁶². Σημαντική Καϊρινή προσωπικότητα, αφού πέρα από την οικονομική της επιφάνεια, είχε διατελέσει και πρόεδρος της ΕΚΚ, υπήρξε και ο Χαρίλαος Καρβέλης ο οποίος στην αρχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου κατετάγη στην Ελληνική αεροπορία, ενώ εκπαιδεύτηκε στη Ροδεσία ως χειριστής βομβαρδιστικών¹⁶³.

Αξιοσημείωτη είναι η εφαρμογή μέτρων προστασίας για τις οικογένειες των στρατευμένων που υιοθετήθηκαν από τις εταιρίες παραγωγής τσιγάρων του οίκου Νέστορα Τσανακλή με κύριους μετόχους τους Αφους Παπαστράτου. Καταβλήθηκε το 100% το μισθού κάθε στρατευμένου υπαλλήλου ή εργάτη στην οικογένειά του, αναγνωρίστηκε το δικαίωμα επαναπρόσληψης και ο χρόνος υπηρεσίας κατά την απουσία ώστε να διατηρηθεί το δικαίωμα προβιβασμού, ενώ δόθηκαν επιδόματα στις οικογένειες των στρατευμένων που συνολικά ανέρχονταν στο ποσό των 5.165.100 λιρών Αιγύπτου. Όλοι οι αποστρατευμένοι υπάλληλοι της εταιρίας, επαναπροσλήφθηκαν και προήχθησαν λαμβάνοντας το διπλάσιο του μισθού τους. Το εργοστάσιο του Νέστορα Τσανακλή είχε παραχωρηθεί αφιλοκερδώς ώστε να στεγαστούν υπηρεσίες του Αρχηγείου των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων. Επίσης, η εταιρία είχε αναλάβει την προμήθεια τσιγάρων – σε τιμές προπολεμικού κόστους – των μονάδων του Ελληνικού Στρατού με τον όρο το κέρδος να διατεθεί υπέρ της βελτίωσης του συσσιτίου των οπλιτών¹⁶⁴. Η εν γένει ευεργετική στάση του Νέστορα

¹⁶⁰ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*,..., ό.π, σ.73.

¹⁶¹ Ματούλα Τομαρά Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου*,...,ό.π, σ. 282-283.

¹⁶² *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*... ό.π, σ.105.

¹⁶³ Ματούλα Τομαρά Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου*,...,ό.π, σ. 243.

¹⁶⁴ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*,..., ό.π, σ.148-149.

Τσανακλή (1841-1919) και η διάκρισή του ως Μεγάλου Ευεργέτη, κληροδότησε στην Κοινότητα και προφανώς στην εταιρία, την κουλτούρα του ήθους, της εντιμότητας και της προσφοράς.

Ο Γεώργιος Ι. Χωρέμης (1876-1968) κινούμενος στην κατεύθυνση της εξασφάλισης των υπαλλήλων του εμπορικού οίκου Χωρέμη – Μπενάκη, αρχικά αρνήθηκε να εγκαταλείψει την Αλεξάνδρεια στις δύσκολες ώρες που ακολούθησαν. Χαρακτηριστικά και κατόπιν συνεδρίασης του διοικητικού συμβουλίου δήλωνε *«πώς θα αφήσωμεν τόσον προσωπικόν πολλοί των οποίων ήσαν εις το κατάστημα προ 2 ή 3 γενεών δηλαδή από τους παππούδες των...»*. Έπειτα, αποφασίστηκε να δοθεί σε κάθε υπάλληλο σφραγισμένος φάκελος με την μισθοδοσία έξι μηνών, ενώ η εταιρία προέβη σε αναλήψεις από τις τράπεζες ώστε να εξασφαλίσει πιθανές ζημιές. Παράλληλα αποτιμήθηκαν τα τιμαλφή ώστε να υπάρχει διαθεσιμότητα σε αμοιβές για τουλάχιστον 2-3 χρόνια. Επίσης ο Γ. Ι. Χωρέμης, πρότεινε και συνέβαλε στην ίδρυση του «Οργανισμού Περιθάλψεως Ελλήνων Στρατιωτών», ενώ προσέφερε μεγάλα ποσά στους εράνους του Ελληνικού Προξενείου. Μερίμνησε για την κατασκευή αντιαεροπορικού καταφυγίου χωρητικότητας 500 ατόμων στο Αβερώφειο Γυμνάσιο και εν γένει ενίσχυσε οικονομικά τις οικογένειες των στρατιωτών που πολεμούσαν στη Μέση Ανατολή. Η συμβολή του Γ. Ι. Χωρέμη δεν ήταν τυχαία αφού από την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων και την εθελοντική του συμμετοχή, είχε δείξει δείγματα της εθνικής του συνείδησης αλλά και της αποδοχής της πολιτικής του Ε. Βενιζέλου¹⁶⁵.

Την οικογένεια Ζερμπίνη συναντάμε να κατέχει την εταιρία «Καφρ Ελ Ζαγιάτ Κόττον Κόμπανυ», η οποία βρίσκεται σε πλήρη άνθιση τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ιθύνων νους είναι ο Δημήτριος Ι. Ζερμπίνης ο οποίος εκτός από την διαχειριστική διεύθυνση της εταιρίας, προάγει και βελτιώνει την βιομηχανική παραγωγή σε περισσότερα προϊόντα πέρα από το σαπούνι και το λάδι που μέχρι τότε παρήγε¹⁶⁶. Η συνεισφορά της οικογένειας δεν περιορίστηκε σε χρηματική αρωγή, αλλά επεκτάθηκε στο πεδίο των ιδεολογιών αφού ο Στρατής Ζερμπίνης, προσχώρησε στην οργανωμένη αντιστασιακή δράση ενθουσιάζοντας πολλούς νέους με το ταξικά αντιφατικό του παράδειγμα¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.83-87.

¹⁶⁶ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π, σ.75.

¹⁶⁷ Γιώργη Αθανασιάδη, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π, σ.34.

Γεωγραφικά απούσα από την Αίγυπτο και ως εκ τούτου από τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου την τριετία 1941-1944, υπήρξε η οικογένεια Μπενάκη. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την οικογένεια, μόνο η Πηνελόπη Δέλτα διατηρεί περίοπτη θέση στις ιστορικές εγγραφές της περιόδου και αυτό λόγω της αυτοχειρίας της στις 27 Απριλίου 1941, ημέρα που τα γερμανικά στρατεύματα εισέρχονται στην Αθήνα. Η εγκατάσταση της οικογένειας Μπενάκη στην Αθήνα ήδη από το 1910, την κρατά μακριά από τις συλλογικότητες που οργανώθηκαν στην Αίγυπτο με γνώμονα την προσφορά, ενώ παρατηρείται μια εν γένει απουσία, αναλογικά πάντα με τις απεριόριστες δυνατότητές της αφού έως και το 1936 η προσφορά της οικογένειας στον Ελλαδικό χώρο είναι εξαιρετικά μεγάλη. Επίσης στη σχέση της με τις ελληνικές αρχές και το κράτος είναι διακριτή η πολιτική δράση η οποία φτάνει στην κορύφωσή της με την ανάληψη του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας από τον Εμμανουήλ Μπενάκη καθώς και του Υπουργείου Γεωργίας από τον υιό του, Αντώνιο Μπενάκη¹⁶⁸. Από την εναπομείνασα στην Αίγυπτο οικογένεια, εντοπίζεται η παρουσία του Μιχαήλ (Μικέ) Μπενάκη, γιου του Αλεξάνδρου Εμμανουήλ Μπενάκη. Κατ' εντολή της διαθήκης της μητέρας του, μεγαλώνει και ανατρέφεται στην Αλεξάνδρεια παρά το γεγονός ότι μέχρι τον θάνατό, ζούσε στην Αγγλία. Έτσι ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος τον βρίσκει σε οικονομική και οικογενειακή ακμή εγκατεστημένο στην Αλεξάνδρεια. Με την κήρυξη του Πολέμου ζητά εθελοντικά την στράτευσή του αλλά οι αρμόδιες αρχές του την αρνήθηκαν λόγω του ότι δεν είχε τελειώσει Ελληνικό γυμνάσιο. Έχοντας σπουδάσει αεροναυπηγική στη σχολή De Havilland, αποκτώντας παράλληλα και εμπειρία σε πτήσεις, κίνησε το ενδιαφέρον των Βρετανών που θέλησαν να τον εντάξουν στην Royal Air Force (RAF). Εκείνος, ακολουθώντας τα προτάγματα της εθνικής συνείδησης και της οικογενειακής παράδοσης, επέμενε να υπηρετήσει τον Ελληνικό στρατό. Έτσι, κατόπιν ενεργειών του Φρούραρχου Αλεξανδρείας λοχαγού Σταύρου Σημαντήρα, εντάχθηκε στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, λαμβάνοντας μέρος στις επιχειρήσεις του Ελ Αλαμίν¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Το αξίωμα του υπουργού διατήρησε έως και τις 3 Ιουνίου 1936. Ματούλα Τομαρά-Σιδέρη, *Αλεξανδρινές Οικογένειες...*, ό.π, σ.142.

¹⁶⁹ Μαρτυρία Αλέκου Μπενάκη, γιου του Μιχαήλ (Μικέ) Μπενάκη, Λονδίνο, 3 Απριλίου 2015.

1.7

Η συνεισφορά των γυναικών της Ελληνικής παροικίας.

Η συνεισφορά των γυναικών στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εντοπίζεται σε δύο επίπεδα και συγκεκριμένα στο πλαίσιο της αστικής συμπεριφοράς αλλά και της συλλογικής συσσωμάτωσης μέσα από επιτροπές, συλλόγους και σωματεία. Αρκετές από τις επιτροπές και τους συλλόγους προϋπήρχαν και εγγράφονται στο πλαίσιο της γυναικείας δραστηριότητας και χειραφέτησης όπως αυτή οργανώθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, την περίοδο εκείνη εμφανίζεται ένα ευρύ κανάλι γυναικείας μετανάστευσης από την Ελλάδα στην Αίγυπτο, προς αναζήτηση εργασίας. Ως εκ τούτου, οι Ελληνίδες ήταν απροστάτευτες απέναντι στα κυκλώματα σωματεμπορίας και εκμετάλλευσης αντανάκλωντας ένα πρόβλημα που είχε ήδη πάρει διαστάσεις στην Ευρώπη, με χιλιάδες γυναίκες να οδηγούνται στην πορνεία κάτω από ασφυκτικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Το πρόβλημα απαιτούσε θεσμικές λύσεις και στην Ελβετία ιδρύεται το 1876 η Διεθνής Κοινότητα Προστασίας Νέων Γυναικών. Η Βιργινία Μπενάκη (1848-1948), μια εμβληματική μορφή της Αλεξανδρινής παροικίας, βασιζόμενη στις δομές του ανωτέρω οργανισμού, ιδρύει στην Αλεξάνδρεια το 1909 το «Άσυλο Προστασίας Ελληνίδων», και το «Ορφανοτροφείο Θηλέων», κινητοποιώντας παράλληλα την παροικία προς μία κατεύθυνση «κοινωνικής μεταρρύθμισης». Το 1917 αντίστοιχα στο Κάιρο ιδρύεται η «Ένωσις Ελληνίδων Κυριών Καΐρου», με ηγέτιδες τις Μαρίκα Κότσικα και Αθηνά Σπετσερόπουλου, με σκοπό την αναβάθμιση του κοινωνικού ρόλου των γυναικών και την υπεράσπιση της αξιοπρέπειας του φύλου και των εργασιακών δικαιωμάτων. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έως και την περίοδο που εξετάζουμε, η κατάσταση της Ελληνίδας γυναίκας στην Αίγυπτο παρουσιάζει δημογραφική ωρίμανση και κοινωνική ανάπτυξη. Παράλληλα κατακτώνται θέσεις στον χώρο εργασίας μέσα από διαδικασίες επαγγελματικής εκπαίδευσης, που αντανάκλουν την συνολική έμφυλη ταυτότητα και τον κοινωνικό της ρόλο. Την περίοδο μάλιστα του «Βενιζελικού πυρετού», και των εθνικών διεκδικήσεων, ιδρύονται σύλλογοι με εθνικές – πατριωτικές κατευθύνσεις με καθαρά γυναικεία ταυτότητα. Έτσι, η Ελληνίδα γυναίκα της Αιγύπτου, η αρχικά προσδιορισμένη ως «αξεσουάρ παρά τω πλευρώ των ανδρών», σταδιακά κατακτά νέες περιοχές και διεκδικεί όρους ισότητας. Πρόκειται για την πραγμάτωση της νεωτερικότητας κατά την οποία ένα πρόσωπο δεν

φέρνει μόνο καινούργιες ιδέες αλλά και μια νέα προοπτική που συνιστά θεσμικές λειτουργικότητες¹⁷⁰.

Ο Β Παγκόσμιος Πόλεμος συναντά αρκετές από τις γυναίκες των ηγεμονικών αστικών οικογενειών, να διακρίνονται για την προσωπικότητα και το δυναμισμό. Μέσα από ενέργειες προσφοράς και ευεργεσίας, ακολουθώντας το παράδειγμα των συζύγων τους, δραστηριοποιήθηκαν παράλληλα και συμπληρωματικά στα πεδία αλληλεγγύης. Ταυτόχρονα ενεργοποιήθηκαν και γυναίκες από τα μέσο – κατώτερα κοινωνικά στρώματα λειτουργώντας υποστηρικτικά σε αυτές τις πρωτοβουλίες. Το φαινόμενο δεν είναι παροικιακό και εγγράφεται στην επέκταση του περιορισμένου ρόλου της γυναίκας από το σπίτι και τις αστικές υποχρεώσεις, στο ευρύ πεδίο της προσφοράς σε συνθήκες πολέμου. Συναντάται δε σε όλες σχεδόν τις χώρες που ενεπλάκησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδιαίτερα στην Αγγλία αλλά και τις ΗΠΑ¹⁷¹.

Στην Αίγυπτο, διοργανώνονται επιτροπές, φιλόπτωχα ταμεία, έρανοι και λειτουργούν ως οργανωμένες προσπάθειες Ελληνίδων γυναικών από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της παροικίας, προκειμένου να παράσχουν υπηρεσίες προς τους Έλληνες στρατιώτες. Και εδώ είναι φανερή η διάθεση νομιμοφροσύνης προς το καθεστώς, αφού οι περισσότερες επιτροπές τυγχάνουν της υποστήριξης της βασιλικής οικογένειας. Τα προεδρία αυτών, απευθύνονται απευθείας είτε στον Βασιλιά, είτε στον Πρωθυπουργό της Κυβέρνησης, ενώ είναι διακριτή η συνεργασία τους με τις Βρετανικές στρατιωτικές υπηρεσίες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση αλληλογραφίας ανάμεσα στην πρόεδρο του «Εθνικού Συνδέσμου Ελληνίδων», Αγγελική Παναγιωτάτου και τον Πρωθυπουργό Αλέξανδρο Κορυζή στις 2 Απριλίου 1941, όταν η πρώτη απευθύνει εν είδη λογοδοσίας την καταβολή 200 λιρών προς τον Βασιλιά Γεώργιο Β', ενώ αποθέτει λάβαρο με την εικόνα της Παναγίας της Τήνου για τα Ελληνικά στρατεύματα που μάχονταν στην Αλβανία. Ο εν λόγω Σύνδεσμος συνέχισε τη κοινωνική του δράση τα χρόνια του πολέμου μέσα από διδασκαλία εθελοντών νοσοκόμων, ενώ παράλληλα οργάνωσε πολλούς εράνους και διαλέξεις¹⁷². Στην ίδια κατεύθυνση η Αλεξανδρινή Μαίρη Σαντούρη και η Νίνα Τορναζάκη καθώς

¹⁷⁰ Matoula Tomaras-Sideris, "Woman's Status in the Greek Colonies of Egypt", *Women Gender, and Diasporic Lives, Labor Community and Identity in Greek Migrations*, Rowman & Littlefield Publications, Inc, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth U.K., 2009, p. 153-175

¹⁷¹ www.nationalww2museum.org/education/for-students/fact-sheets/women-in-w.pdf

¹⁷² *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 164-167.

και αρκετές Αιγυπτιώτισσες υπηρέτησαν στην Women's Auxiliary Air Force (WAAF) που ήταν παρακλάδι της RAF¹⁷³.

Στο πλαίσιο της συστηματοποίησης του εθελοντικού νοσηλευτικού έργου και με τις συστάσεις του Αντιπροέδρου της Ελληνικής Κυβέρνησης Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ιδρύεται τον Σεπτέμβριο του 1942 το «Σώμα Ελληνίδων Εθελοντών Νοσοκομείων της Αιγύπτου» (ΣΕΕΝΑ), τμήμα Καΐρου. Στο σώμα αυτό εγγράφησαν τάχιστα περίπου 140 αδελφές και με πρόεδρο τη Δέσποινα Θ. Κότσικα πρόσφεραν υπηρεσίες τόσο στους τραυματίες όσο και στους φυματικούς Έλληνες στρατιώτες. Έχει προηγηθεί η οργάνωση του αντίστοιχου τμήματος στην Αλεξάνδρεια, που είχε αναλάβει η Αργίνη Μιχ. Σαλβάγου, σύζυγος του Προέδρου της Κοινότητας. Η Αργίνη Σαλβάγου κατά την πρώτη συνεδρία του συλλόγου, συνέταξε επιστολή – έκκληση στην οποία αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Εις όλους τους Εθνικούς μας πολέμους αι Ελληνίδες προσέφερον αξιολόγους υπηρεσίας εις τας μαχόμενας δυνάμεις της Πατρίδος. Εις τον τελευταίον Ελληνο - Ιταλικόν αι υπηρεσίαι των υπήρξαν πολιτιμώτατοι και ανεγνωρίσθησαν παγκοίνως. Αυτή τη φορά καλούμεθα ημείς αι Ελεύθεραι Ελληνίδες να αναπληρώσουμε τας σκλαβωμένας αδελφάς μας εις την περίθαλψιν των μαχομένων οπλιτών μας των τριών όπλων δια τον υπέρ πάντων αγώνα. Κατόπιν της εμπιστοσύνης δια της οποίας η Κυβέρνησις με περιέβαλεν, είμαι βεβαία ότι κάθε Ελληνίς θα θελήσει να με βοηθήσει θεωρούσα τιμήν της να συνεχίσει την ιερή παράδοση των προκατόχων μας, και να προσέλθει εις τας τάξεις των Εθελοντών Νοσοκόμων των οποίων το σώμα ιδρύθει Κρατική Επιταγή. Δια τας λεπτομερείας της λειτουργίας του Σώματός μας, ειδικόν Γραφείον εγγραφής και πληροφοριών θα λειτουργή καθ' εκάστην από αύριον μεταξύ 11^{ης} πρωινής και 1^{ης} μ.μ. εις το Ελληνικόν Νοσοκομείον «Θεοχάρη Κότσικα» όπου παρακαλείσθε να προσέλθητε άνευ χρονοτριβής».* Στην επιστολή, που υπογράφεται στις 28 Αυγούστου 1942, είναι διακριτή η εφαρμογή του εθελοντισμού στο όνομα της αλληλεγγυας συμπεριφοράς, ενώ με τη δημοσίευση της κλήσης, η προσέλευση είναι αθρόα αφού τουλάχιστον 375 γυναίκες προερχόμενες από όλες τις τάξεις της παροικίας, έσπευσαν να εγγραφούν¹⁷⁴.

Η Αργίνη Σαλβάγου ήταν ήδη πρόεδρος της επιτροπής «Το Δέμα του Στρατιώτη», που συστάθηκε με πρωτοβουλία και χορηγία 1500 λιρών – στερλινών

¹⁷³ Η υπηρεσία είχε οργανωθεί από τους Βρετανούς κατά τέτοιο τρόπο ώστε μέσα από την εθελοντική συμμετοχή των γυναικών να εξοικονομούνται μάχιμες θέσεις, στις οποίες ήταν απαραίτητοι οι άνδρες. Η απασχόληση των γυναικών ήταν έξι μέρες την εβδομάδα και δέκα ώρες ανά ημέρα (από τις 06:30 – 18:30). Πέρα από τις ώρες υπηρεσίας, προβλέπονταν ώρες εκμάθησης Αγγλικών, ώρες γευμάτων και μεσημεριανής ανάπαυσης. Περιοδικό ΑΕΡΑ, Α τεύχος Ιουλίου 1943 και Α τεύχος Δεκεμβρίου 1943.

¹⁷⁴ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*, ό.π, σ. 74 και 97-99.

από τον Βασιλιά Γεώργιο Β', ενώ προσέφερε υλική ανακούφιση στους μαχόμενους στο Αλβανικό μέτωπο. Από την 1/1/1941 έως και 4/12/1942 παρασκευάστηκαν 1.619 Δέματα με αναγκαία υλικά για τους οπλίτες του μετώπου της Αλβανίας, τους οπλίτες της Μέσης Ανατολής, τους Έλληνες Ναυτικούς και για τους ελλαδίτες αξιωματικούς¹⁷⁵. Κατά την διάρκεια του πολέμου, το περιεχόμενο του δέματος άλλαζε υλικά ανάλογα τον προορισμό του αφο, πέραν από τους οπλίτες, δόθηκαν δέματα και σε νοσηλευόμενους στο Κοτσίκειο Νοσοκομείο και σε διάφορα σανατόρια. Δέματα επίσης προσφέρθηκαν σε διερχόμενους στρατιώτες, ναυτεργάτες και άλλους μάχιμους άνδρες που μετέβαιναν μέσω Αλεξάνδρειας στην Αγγλία προκειμένου να αντικαταστήσουν πληρώματα ή να αναλάβουν νέα σκάφη. «Δέμα Στρατιώτη» με είδη ρουχισμού παρέλαβαν επίσης πολλοί επαναπατριζόμενοι Δωδεκανήσιοι πρόσφυγες μετά το ναυάγιο του ατμόπλοιου «Εμπάιρ Πατρόλ»¹⁷⁶.

Με πρωτοβουλία της Μαρίκας Βαλή, συζύγου του Γενικού Προξένου της Ελλάδος στην Αλεξάνδρεια, Κωνσταντίνου Βαλή, συγκροτήθηκε τον Οκτώβριο του 1940 η «Επιτροπή Ελληνίδων Αλεξανδρείας» για τη «Φανέλλα του Στρατιώτου», συμμετέχοντας ενεργά στην αποστολή μάλλινων, επιδέσμων και ρουχισμού στο ελληνοαλβανικό μέτωπο για τον ελληνικό στρατό. Η ίδια επιτροπή αργότερα οργάνωσε και τμήματα ψυχαγωγίας και ειδών για τον Ερυθρό Σταυρό αλλά και τμήμα διανομής τροφίμων στις οικογένειες των επιστράτων. Στο διοικητικό της συμβούλιο συναντάμε ονόματα κυριών από την άρχουσα τάξη της παροικίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις Ιωάννα Ν Γρυπάρη, Ν. Βατιμπέλα, Ν. Βασιλοπούλου, Αγγ. Κουταρέλη, Κ. Λαγουδάκη, Αλ. Μπενάκη, Λ. Ζερβουδάκη, Κ. Σαλβάγου, Α. Χωρέμη. Με την άφιξη του Ελληνικού Στόλου στην Αλεξάνδρεια ιδρύεται με πρωτοβουλία του Κ. Βαλή το «Σπίτι του Ναύτη», με την επιτροπή των κυριών της «Φανέλλας του Στρατιώτου» να αναλαμβάνει τη λειτουργία για την ψυχαγωγία των πληρωμάτων. Ως παράρτημα του «Σπιτιού του Ναύτη», εντοπίζεται το «Αναπαυτήριο» ειδικά για τα πληρώματα των υποβρυχίων, τα οποία καλούνται να ξεκουραστούν μετά τις κοπιαστικές περιπολίες. Στο ίδιο πλαίσιο οργανώνεται από την κα Μαρίκα Βαλή και η «Στέγη του Στρατιώτη» όπου με ένα συμβολικό τίμημα

¹⁷⁵ «Οι Ελληνίδες του Καΐρου και της Αλεξανδρείας, όλες αυτές οι κυρίες πλέκανε και κάναν για μας πολλά πράγματα και γλυκά. Είχαν φτάσει στο μέτωπο εκατοντάδες κιβώτια, όσοι ήταν άνδρες, τόσα κιβώτια». Η αναφορά είναι από τον Αιγυπτιώτη στρατιώτη Γιώργο Χριστοδούλου από την εμπειρία του στο μέτωπο του Ελ Αλαμίν και μάλλον αναφέρεται στο Δέμα. Χριστοδούλου Γιώργος, *Ελ Αλαμίν, Μέση Ανατολή, Μπάρτια, η ιστορία ενός Αιγυπτιώτη Έλληνα στρατιώτη (1915-1966)*, επιμ. Μαρία Σπηλιωτοπούλου, εκδ Εστία Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε Αθήνα 2002, σ.86.

¹⁷⁶ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 134-138.

(3 γρόσια) οι αδειούχοι οπλίτες έβρισκαν κλίνη, πρωινό ρόφημα και φιλοξενία σε ένα καθαρό περιβάλλον¹⁷⁷. Τέλος η «Στέγη της Μάννας», το νηπιотροφείο που είχε συσταθεί με τη φροντίδα της «Ένωσης Ελληνίδων Αλεξανδρείας», χρησιμοποιήθηκε για τις εργασίες ετοιμασίας πλεκτών ενδυμάτων, ενώ για τον ίδιο σκοπό επιστρατεύτηκαν και οι «Ελληνίδες Οδηγοί Αλεξανδρείας». Η «Φιλόπτωχος Ελληνίδων Κυριών Καΐρου», η «Ένωσις Ελληνίδων Μητέρων Σούμπρας», η «Ένωσις Ελληνίδων Κυριών Καΐρου», η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Ελληνίδων Κυριών Πορτ Σάιτ», η «Ένωσις Ελληνίδων Πορτ Σάιτ», η «Αδελφή του Στρατιώτου Πορτ Σάιτ» και η «Ελληνική Φιλόπτωχος Κυριών Καφρ-Ελ-Ζαγιάτ» συμπεριλαμβάνονται στον μακρύ κατάλογο των γυναικείων συλλόγων και επιτροπών¹⁷⁸.

Σημαντική υπήρξε επίσης η συμβολή των γυναικών στον αγώνα κατά του Άξονα στο πεδίο των ιδεών και της αντίστασης. Η Ευγενία Παλαιολόγου – Πετρώνδα, ποιήτρια και φιλόλογος, υπήρξε ιδρυτικό μέλος του ΕΑΣ, ενώ η Μαρία Ρουσσιά, φιλόλογος Κυπριακής καταγωγής, σχημάτισε με άλλες Ελληνίδες ομάδα που ετοίμαζε δέματα για τους στρατιώτες στο Αλβανικό μέτωπο. Στην μάχη του Ελ Αλαμείν η Μαρία Ρουσσιά κατετάγη ως νοσοκόμα στο «Σώμα Ελληνίδων Εθελοντριών Νοσοκόμων Αιγύπτου», ενώ η Ελένη Βοΐσκου και ο σύζυγός της, αγωνίστηκαν και μετά το τέλος του πολέμου¹⁷⁹. Το γυναικείο τμήμα του ΕΑΣ μάλιστα δεν παρέλειψε να οργανώνει καλλιτεχνικές βραδιές με οικονομικό τίμημα το οποίο προορίζονταν για την ενίσχυση των προσφύγων¹⁸⁰.

1.8

Ο ρόλος του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστοφόρου στον αγώνα.

Η εκκλησία της Αλεξανδρείας μέσω του προκαθήμενου Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστοφόρου, ενήργησε τόσο σε ηθικό όσο και σε υλικό επίπεδο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, του οποίου η κήρυξη βρήκε τον Πατριάρχη σε ταξίδι στην Παλαιστίνη. Σκοπός του ταξιδιού ήταν η συνάντησή του με τους Πατριάρχες των Ιεροσολύμων και Αντιοχείας ώστε να εξεταστεί η πολεμική κατάσταση όπως

¹⁷⁷ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 125-129.

¹⁷⁸ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...* ό.π, σ. 140-190.

¹⁷⁹ Ιωάννης Ιακωβίδης «Η συμμετοχή...», ό.π, σ.117-118.

¹⁸⁰ Χατζηαγγελής Βαγγέλης, Ράππας Λάμπης, *Το όγδοο τάγμα, πώς και γιατί και από ποιούς διαλύθηκαν οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις στη Μέση Ανατολή (1943-1944)*, εκδ. Κέδρος Α.Ε, Αθήνα 1994, σ.184.

διαμορφώνονταν μετά τον τορπιλισμό της Έλλης στις 15 Αυγούστου 1940. Η πρώτη αντίδραση στην κήρυξη του πολέμου ήταν η οργάνωση εθνικού εράνου και η υποστήριξη εισφορών στις οποίες ο Πατριάρχης και πολλά μέλη του κλήρου ενέδωσαν. Χαρακτηριστική είναι η πράξη του Επισκόπου Μαρεώτιδος Διονυσίου, που εκποίησε προσωπικά του αντικείμενα για τις ανάγκες του εράνου¹⁸¹.

Οι ενέργειες του Πατριάρχη διαπνέονταν από ορμητικότητα¹⁸² και ήταν σαφώς προσδιορισμένες από τις αρχές του εθνικού χρέους και της θρησκευτικής προσήλωσης. Ο θεσμικός του ρόλος και η περίπλοκη πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Αίγυπτο, τον οδηγούσαν σε πράξεις με οξύμωρη – πολιτικά ερμηνευόμενη – έκφανση. Έτσι, και ενώ ήταν υποστηρικτής της μοναρχίας, έσπευσε να μεσολαβήσει στις Αιγυπτιακές αρχές ώστε να απελευθερωθούν οι δημοκρατικοί Αιγυπτιώτες μετά τις συλλήψεις που έγιναν στα γεγονότα του Απριλίου του 1944¹⁸³. Νωρίτερα και πληροφορούμενος τις αντίξοες συνθήκες κάτω από τις οποίες γυμνάζονταν η Πη Ταξιαρχία στη Ράκα, μακριά από το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων, εξέφρασε δημόσια τη δυσφορία του¹⁸⁴.

Η υποστήριξη της μοναρχίας εγγράφεται στους κοινούς κώδικες που είχε η εκκλησία με το συγκεκριμένο σύστημα διακυβέρνησης, αλλά η ταυτόχρονη υποστήριξη των δημοκρατικών συμπατριωτών από τον Πατριάρχη καταδεικνύει την έκφραση της κοινοτικής και εθνικής του συνείδησης που υπέρκειται των πολιτικών του διαφορών. Χαρακτηριστικό του αυθόρμητου θυμικού υπήρξε μια θεαματική αλλά γενναία κίνηση που έκανε. Συγκεκριμένα, και εν όψει της κατάληψης της Αλεξάνδρειας το 1942 από τα στρατεύματα του Ρόμελ, ο Πατριάρχης Χριστόφορος έστησε μια πολυθρόνα στην πλατεία Μωχάμετ Άλη προκειμένου να υποδεχτεί τους Γερμανούς και να τους ζητήσει να συμπεριφερθούν με σεβασμό στον άμαχο πληθυσμό¹⁸⁵.

Εν γένει ο Πατριάρχης προσπάθησε να κυριαρχήσει υπεράνω των παρατάξεων και των πολιτικών τάσεων, παρά το γεγονός ότι υποστήριζε την μοναρχία, την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ) και το παράγωγο αυτής, την «Εθνικοθρησκευτική Οργάνωση Νεολαίας Αλεξανδρείας», όπως αυτή εμφανίστηκε

¹⁸¹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*, ό.π., σ.82.

¹⁸² Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος τον χαρακτηρίζει ως «ανοικονόμητο άνθρωπο», Παναγιώτης Κανελλόπουλος *Ημερολόγιο Κατοχής, 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ιανουαρίου 1945*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑ Α.Ε Αθήνα, 2003, σ.93.

¹⁸³ Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Πάμε στα νερά, Ελληνικές διαδρομές στην Αίγυπτο...*, ό.π., σ.155.

¹⁸⁴ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*,ό.π., σ.191.

¹⁸⁵ Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Πάμε στα νερά, Ελληνικές διαδρομές στην Αίγυπτο...*, ό.π., σ.153.

τον Ιανουάριο του 1942¹⁸⁶. Η υποστήριξη της EON από τον Πατριάρχη εκτιμάται ότι έχει και πολιτικά κίνητρα στο πλαίσιο των διαφορών του Πατριάρχη με την EKA σχετικά με την κατάρτιση του προγράμματος των παροικιακών σχολείων και ιδιαίτερα στο ζήτημα της μείωσης των ωρών του μαθήματος των θρησκευτικών, και των ωρών του εκκλησιασμού. Μελετώντας την συγκεκριμένη διαμάχη, θα διαπιστώσουμε ότι από την πλευρά του Πατριάρχη υποβόσκει μια αγωνία και ένα περίσσειμα εθνικού λόγου και θρησκευτικού προσανατολισμού σε σχέση με την ηθικοπλαστική και θρησκευτική ολοκλήρωση των μαθητών¹⁸⁷. Το ζήτημα της υποστήριξης της EON από την πλευρά του Πατριάρχη δεν ξενίζει αφού εν γένει οι χριστιανικές οργανώσεις αποσκοπούσαν στο να τονίζουν τις δυνητικές ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος και να αυτοπροσδιορίζονται συμπληρωματικά η ακόμα και ανταγωνιστικά αυτού. Εν τέλει όμως κυριάρχησε το εθνικό συμφέρον και η ειρήνευση των παθών αφού ο Πατριάρχης απέσυρε την υποστήριξή του μετά από υπόδειξη του Βρετανού Υπουργού άνευ χαρτοφυλακίου για θέματα Μέσης Ανατολής, Oliver Lyttleton¹⁸⁸.

Οι ενέργειες του Πατριάρχη στο θέμα της πρώτης επιστράτευσης περίσσευαν ηθικής υποστήριξης, ενώ με εγκύκλιο προς τους επίστρατους τόνιζε την ανάγκη υπεράσπισης της πατρίδας και της θρησκείας ως δομικά στοιχεία συγκρότησης της ανθρώπινης ύπαρξης. Εν συνεχεία συμμετείχε αποτελεσματικά σε ενέργειες και υπομνήματα στην Αιγυπτιακή Κυβέρνηση για την προστασία της πολυπληθούς Δωδεκανησιακής Αδελφότητας και των περιουσιών των μελών της. Οι

¹⁸⁶ Είχε προηγηθεί η διάλυση της EON τον Ιούνιο του 1941 κατόπιν πιέσεων των δημοκρατικών παραγόντων της Αιγύπτου και ορισμένων Βρετανών αξιωματούχων. Παρόλο που αυτή αριθμούσε λίγα μέλη στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια, είχε στομφώδη παρουσία: τα γραφεία της ήταν απέναντι από τα γραφεία του Ελληνικού Προξενείου στο Κάιρο και οι παρελάσεις της γίνονταν με τις χαρακτηριστικές στολές συνοδευμένες με φασιστικούς χαιρετισμούς. Οι αρχηγοί της EON κυκλοφόρησαν προκηρύξεις σύμφωνα με τις οποίες δηλώνονταν η προστασία της οργάνωσης από τον ναύαρχο Α. Σακελλαρίου. Παρά ταύτα, ο Σακελλαρίου στην Αλεξάνδρεια έδωσε εντολή να μετονομαστεί σε Ελληνική Ορθόδοξη Νεολαία και να παραμεριστούν τα φασιστικά σύμβολα και οι χαιρετισμοί που σκανδάλιζαν το δημοκρατικό περιβάλλον. Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία...», ό.π., σ.9.

¹⁸⁷ Η σχέση ανάμεσα στον Πατριάρχη Χριστόφορο και την EKA στο χρονικό ανάπτυγμα ανάμεσα 1940-1944, ήταν μια διεγκυστίνδα διεκδικήσεων από την πλευρά του Χριστόφορου, ο οποίος εκτιμούσε ότι το σχολικό πρόγραμμα, που κατάρτιζε η EKA, υπονόμει την ηθική και θρησκευτική διάπλαση των μαθητών. Παντελής Κ. Λέκκου, *Το Αβερώφειο Γυμνάσιο Αλεξανδρείας, από της Ιδρύσεώς του έως το 1960...*, ό.π., σ.311-342.

¹⁸⁸ Συγκεκριμένα ο Ο. Lyttleton επισήμανε αρχικά στο F.O. ότι η οργάνωση είναι “under the wing of the Greek Patriarch” και άμεσα συνδεδεμένη με το μεταξικό καθεστώς. Ως εκ τούτου, το μόνο που θα εξυπηρετούσε η ύπαρξή της είναι να κρατάει ζωντανό τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους αντιπάλους του καθεστώτος. Έπειτα διεμήνυσε την πεποίθησή του ότι η αποτελεσματική καταστολή της θα αποτελούσε ένα σημαντικό βήμα για την «ειρήνευση» της Ελληνικής παροικίας, και ζήτησε την άδεια να προσεγγίσει την Κυβέρνηση προς αυτή την κατεύθυνση F.O. 371/29910/R10071/8414/19.

Δωδεκανήσιοι, λογίζονταν ως Ιταλοί υπήκοοι και διέτρεχαν τον κίνδυνο να υποστούν τις ανάλογες συνέπειες (εκδίωξη, δήμευση περιουσιών), οι οποίες όμως τελικά απετράπησαν αφού η Αιγυπτιακή Κυβέρνηση απάντησε ότι θα θεωρήσει τους Δωδεκανήσιους Ιταλούς υπηκόους ως Αιγυπτίους, και ως τέτοιους θα τους μεταχειρισθεί¹⁸⁹.

Η σημαντικότερη όμως συμβολή του Πατριάρχη διαφαίνεται στις επίμονες ενέργειες ώστε να σταλούν τρόφιμα προκειμένου να λυθεί το επισιτιστικό πρόβλημα, που είχε εμφανιστεί στην Ελλάδα αμέσως μετά την κατάληψή της από τα γερμανικά στρατεύματα. Συγκεκριμένα, κατόπιν υπομνήματος του Αρχιεπισκόπου Αθηνών που εξέθετε την τραγική κατάσταση, ο Πατριάρχης Χριστόφορος ξεκίνησε άμεσα συνεννοήσεις για αποστολή σιταριού και τροφίμων δια θαλάσσης με πλοία που θα έφεραν την Αιγυπτιακή σημαία και θα αναχωρούσαν από την Αλεξάνδρεια. Αρχικά απευθύνθηκε στον Ο. Lyttleton ο οποίος έδειξε ενδιαφέρον, προεξοφλώντας όμως την άρνηση των Γερμανών σε μια κίνηση που θα προέρχονταν ουσιαστικά από Βρετανούς. Σε αυτό το επιχείρημα, ο Πατριάρχης αντέταξε την δική του παρουσία ως φορέα της πρωτοβουλίας. Εν τω μεταξύ είχε ήδη γίνει γνωστό στους κόλπους της παροικίας ότι ο Πατριάρχης ενεργεί για τον επισιτισμό της Ελλάδας, ενώ στις 24 Νοεμβρίου του 1941 έλαβε απαντητική επιστολή από τον Lyttleton, ο οποίος τον διαβεβαίωνε ότι στο Λονδίνο εκφράζονται θετικές σκέψεις για το αίτημα. Ο Πατριάρχης απάντησε αμέσως διατυπώνοντας ερωτήματα επί του πρακτέου για να λάβει τελικά στις 5 Ιανουαρίου 1942 την απροσδόκητα αρνητική απάντηση η οποία επικεντρώνονταν στη λογική του αποκλεισμού της Ελλάδας, ως χώρας που κατέχονταν από τις Γερμανικές δυνάμεις. Ύστερα από την πρωτοβουλία του Πατριάρχη Χριστοφόρου, έγιναν προσπάθειες προκειμένου να λυθεί το πρόβλημα του επισιτισμού. Ο Μανώλης Γιαλουράκης μάλιστα γράφει ότι εστάλησαν τελικά μέσω Ερυθρού Σταυρού καράβια με άλευρα μετά την συγκατάβαση του Χίτλερ στα διαρκή διαβήματα του Πατριάρχη¹⁹⁰, μια πληροφορία όμως η οποία ελέγχεται αφού ήταν πρακτικά αδύνατη η οιαδήποτε αποστολή από Αίγυπτο προς Ελλάδα.

Σε κάθε περίπτωση, η δράση της Εκκλησίας της Αλεξανδρείας ήταν συνεχής και στον τομέα των προσφύγων από την Ελλάδα, μεριμνώντας διαρκώς για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και μετακίνησης, καθώς και για το ζήτημα της μεταφοράς

¹⁸⁹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π., σ.82-85.

¹⁹⁰ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*,ό.π., σ.207.

παιδιών από την Ελλάδα στη Μέση Ανατολή. Τελικά όμως η μεταφορά αυτή δεν πραγματοποιήθηκε παρά το ότι είχαν δημιουργηθεί οι ανάλογες υποδομές¹⁹¹.

Αξίζει ως κατακλείδα να αναφερθεί μια θρησκευτική εκδήλωση από την πλευρά των απλών ανθρώπων, η οποία όμως αντανακλά το βαθύ θρησκευτικό αίσθημα, που οδηγεί τους ανθρώπους στην πεποίθηση μιας υπέρλογης έκφανσης. Στο ναό της Υπαπαντής του Σωτήρος στην Τάντα, στο δεξιό κλίτος υπάρχει ένα προσκυνητάρι με την εικόνα του Αγίου Μηνά έφιππου με μία επιγραφή που αναφέρεται στην μάχη του Ελ Αλαμείν και στην διάχυτη λαϊκή αντίληψη για τη συμβολή του Αγίου Μηνά στις νικηφόρες επιχειρήσεις των συμμάχων. Εξάλλου η ονομασία Ελ Αλαμείν σημαίνει «τόπος του Μηνά» αφού το 296 μ.Χ. ο Άγιος Μηνάς μαρτύρησε στην Λιβυκή έρημο, 100 περίπου χιλιόμετρα δυτικά της Αλεξάνδρειας, στην ευρύτερη περιοχή που έγινε η μάχη. Στην Αλεξάνδρεια είχε ευρύτατα διαδοθεί η παρουσία ενός άγνωστου έφιππου που εμψύχωνε τους συμμάχους. Η διάδοση πήρε γρήγορα τη μορφή της λαϊκής πίστης σε βαθμό που η εφημερίδα «Egyptian Gazette» προέβη σε σχετική αναφορά, ενώ η γιορτή του Αγίου Μηνά τελέστηκε με μεγαλοπρέπεια στο ναό του Αγίου Σάββα, χοροστατούντος του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστοφόρου, παράλληλα με την επινίκια και ευχαριστήρια δοξολογία την ίδια μέρα (στις 11 Νοεμβρίου 1942). Οι Έλληνες της Τάντας εκτός από την εναπόθεση των ελπίδων τους, πίστευαν προεξοφλητικά στη σωτήρια επέμβαση του Αγίου Μηνά στις μάχες που έπονταν στην ευρύτερη περιοχή της ερήμου του Ελ Αλαμείν. Όταν ο Ρόμελ ήδη χτύπαγε την πόρτα της Αλεξάνδρειας, εκείνοι αφιέρωσαν στον Ιερό Ναό της Υπαπαντής του Σωτήρος την εικόνα του Αγίου Μηνά με την επιγραφή: ΜΗΝΑ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΩ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΙ ΕΙΣ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ ΤΗΣ ΤΟΥΤΟΥ ΣΩΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΠΟ ΕΠΙΔΡΑΜΟΝΤΩΝ ΝΕΟΒΑΡΒΑΡΩΝ Η ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΑΡΟΙΚΩΝ ΤΑΝΤΑΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑ ΤΟΔΕ ΤΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΕΓΕΙΡΕ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ 1942 ΜΗΝΙ ΙΟΥΝΙΩ¹⁹².

¹⁹¹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π, σ.86-87.

¹⁹² Βιργινία Βέργη – Νέρη, Το νηπιοτροφείο «Η Μάνα», *Ανάλεκτα τομ Ζ'-2007 περίοδος Β'*, εκδόσεις του Ινστιτούτου των Ανατολικών Σπουδών της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας, Αλεξάνδρεια - Αθήνα 2007, σ.121-122.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο λειτουργικός ρόλος των Αιγυπτιακών στις πολιτικές διεργασίες.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε την ένταξη των Αιγυπτιακών στις πολιτικές διεργασίες που διεξήχθησαν την τετραετία 1941 - 1944. Οι σχέσεις με το Ελληνικό κράτος είχαν προσδιοριστεί στο πλαίσιο της καχυποψίας λόγω της μεταξικής περιόδου που είχε προηγηθεί. Με την έλευση της εξόριστης Κυβέρνησης και των Ενόπλων Δυνάμεων οι Αιγυπτιακές, είτε ως θεσμικοί φορείς, είτε ως ανώνυμο πλήθος, κλήθηκαν να διαχειριστούν σε σύντομο μάλιστα χρονικό διάστημα ένα σύστημα στρατιωτικών και πολιτικών αντιθέσεων με παράγοντες:

- Έναν Πρωθυπουργό με βενιζελικό παρελθόν αλλά χωρίς προσήλωση στο κοινοβουλευτικό σύστημα και τα κόμματα.
- Ένα Υπουργικό Συμβούλιο αποτελούμενο κυρίως από οπαδούς της 4^{ης} Αυγούστου.
- Έναν Βασιλέα επικεφαλής αλλά σχεδόν ανυπόληπτο απέναντι στον λαό που εκπροσωπούσε στο εξωτερικό.

Με δεδομένη την φθορά που είχαν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου τα κόμματα και το Στέμμα, η πολιτική των Ελληνικών εξόριστων Κυβερνήσεων ήταν δυσμενής λόγω:

- Της απώλειας της τελευταίας ευκαιρίας που έδινε ο πόλεμος στον Μονάρχη να αναζητήσει δημοκρατική νομιμοποίηση καταργώντας το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου.
- Της εξάρτησης των Ελληνικών εξόριστων Κυβερνήσεων από τη Μεγάλη Βρετανία.
- Της νομοτελειακής φθοράς στους κόλπους των Ενόπλων Δυνάμεων ανάμεσα στους μοναρχικούς και τους δημοκρατικούς οπλίτες και αξιωματικούς¹⁹³.

Η έναρξη του πολέμου βρήκε την Βρετανία κοινωνικά, στρατιωτικά και πολιτικά ισχυρή στον Αιγυπτιακό χώρο, με αποτέλεσμα και η παροικία να βρίσκεται ουσιαστικά υπό τη Βρετανική δικαιοδοσία. Η επιλογή εξάλλου να μεταφερθεί η έδρα της εξόριστης Κυβέρνησης στη Μ. Ανατολή δεν ήταν σίγουρα τυχαία, αφού εγγραφόταν στα σχέδια της Μεγάλης Βρετανίας να ενισχύσει στρατιωτικά τη θέση

¹⁹³ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των ελληνικών εξόριστων...*, σ.19-21.

της στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια της Μεσογείου και της Βόρειας Αφρικής¹⁹⁴. Η Βρετανική πολιτική υπαγόρευε το σχηματισμό μιας Κυβέρνησης με Πρωθυπουργό, που να στέκεται δίπλα στον Μονάρχη, αλλά να μην είναι άμεσα εμπλεγμένος με το μεταξικό καθεστώς. Η Κυβέρνηση του Εμμ. Τσουδερού ήταν εξαρτημένη από την Βρετανική κυριαρχία σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο αλλά κυρίως στον τομέα συλλογής και μετάδοσης των πληροφοριών σχετικά με τις επιχειρήσεις στο θέατρο του πολέμου αλλά και σε ότι αφορούσε στην επικοινωνία μεταξύ των μελών της Κυβέρνησης στο Κάιρο και το Λονδίνο. Η Ελληνική παροικία υπήρξε αρχικά υποκατάστατο στον δίαυλο πληροφοριών δεδομένου ότι οι απόψεις των παροίκων ενδιέφεραν το F.O¹⁹⁵. Από την άλλη παρατηρήθηκε εν γένει μια δυστοκία της Ελληνικής Κυβέρνησης να αντισταθεί στις Βρετανικές επεμβάσεις, λόγω των εγγενών αδυναμιών της. Οι αδυναμίες αυτές εγγράφονταν στο πλαίσιο της αντισυνταγματικότητας της Κυβέρνησης, της απειρίας των μελών της, της έλλειψης μιας ισχυρής φυσιογνωμίας και κυρίως της έλλειψης εκτίμησης από τον ελληνικό λαό αφού δεν είχε καταργηθεί επίσημα το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Η επίσημη κατάργηση του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, από την Ελληνική Κυβέρνηση τον Φεβρουάριο του 1942, η επαναφορά του συντάγματος του 1911 και η δήλωση πως μεταπολεμικά το πολίτευμα θα ήταν βασιλευομένη δημοκρατία, ικανοποίησε μεν την Βρετανική Κυβέρνηση, αλλά απογοήτευσε το σύνολο των υποστηρικτών του μεταξικού καθεστώτος. Αποδείχθηκε μάλιστα εκπρόθεσμη αφού οι εξελίξεις στο στράτευμα είχαν δρομολογηθεί ανεπίστροφα¹⁹⁶.

Στο πλέγμα των παραπάνω αντιθέσεων ήταν υπόρρητη η συγκρουσιακή έκφραση ειδικά από το 1943 και έπειτα οπότε οι Αιγυπτιώτες είτε πήραν θέση, είτε παρακολούθησαν με αμηχανία τις εξελίξεις. Σε κάθε περίπτωση πάντως, προσπάθησαν να αποφύγουν τη στρατηγική της βίας, ενώ υπήρξε διάστικτη η παρουσία των ανώνυμων Αιγυπτιωτών, οπλιτών ή πολιτών στα κινήματα που ακολούθησαν, με πρόταγμα πάντα την αλληλεγγύη και τη βοήθεια.

¹⁹⁴ Procopis Papastratis, "Revolt and War. The Greek Armed Forces in the Middle East during the Second World War", στο Antonio Simoes do Paco, Raquel Varela, Sjaak van der Velden (επιμ.), *Strikes and social conflicts. Towards a global history*, Λισσαβόνα 2012, σ. 499-508, σ.500.

¹⁹⁵ F.O. 371/29854 R 9297/351/19

¹⁹⁶ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Βρετανική πολιτική και το κίνημα στη Μέση Ανατολή»... ό.π σ.543.

2.1

Η Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση και η Ελληνική παροικία.

Με την κατάληψη της Ελλάδας από τα Γερμανικά στρατεύματα τον Απρίλιο του 1941, το κέντρο της Ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής δραστηριότητας μετακινήθηκε στη Μέση Ανατολή, και συγκεκριμένα στην Αίγυπτο¹⁹⁷. Εκεί οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις εγκαταστάθηκαν ανάμεσα σε μεγάλες και ακμαίες Κοινότητες, όπου τα πιεστικά και τραγικά προβλήματα της κατεχόμενης Ελλάδας έγιναν αμεσότερα αισθητά¹⁹⁸. Οι Ελληνικές Κοινότητες της Αιγύπτου αγκάλιασαν το Ελληνικό πολιτικό και στρατιωτικό προσωπικό που ακολούθησε τον δρόμο της εξορίας, προκειμένου να συνεχίσουν από εκεί τον πόλεμο. Ταυτόχρονα όμως αγκάλιασαν και ένα πλήθος στρατιωτικών και πολιτικών αντιθέσεων όπως είδαμε προηγουμένως, ενώ η Κυβέρνηση ενεπλάκη στον πόλεμο με τρόπο οξύμωρο δεδομένου ότι από τη μια αποφάσισε να σταθεί στο πλευρό των συμμάχων και από την άλλη συγκροτείτο από γερμανόφιλους ηττοπαθείς και θαυμαστές των φασιστικών προτύπων¹⁹⁹. Παράλληλα, η Αιγυπτιακή Κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Σίρι Πασά και με όση δυναμική είχε, αντέδρασε στην εγκατάσταση της Ελληνικής Κυβέρνησης, με αποτέλεσμα στα μέσα του Ιουνίου 1941, ο Βασιλιάς Γεώργιος Β', ο Πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός και μέλη του υπουργικού συμβουλίου να επιβιβαστούν στο υπερωκεάνιο «Νέο Άμστερνταμ» και μέσω Σουέζ να ταξιδέψουν για τη Νότια Αφρική και έπειτα για το Λονδίνο όπου εγκαταστάθηκαν²⁰⁰. Στο μεσοδιάστημα και συγκεκριμένα στις 2 Ιουνίου με τις απομακρύνσεις των Μανιαδάκη - Νικολούδη είχε προηγηθεί μια μικρής εμβέλειας κυβερνητική μεταβολή, που ήταν απότοκο της δυσαρέσκειας της Ελληνικής παροικίας απέναντι στις ενέργειες των εν λόγω κυβερνητικών στελεχών.

Συγκεκριμένα, ο πρώτος υπεύθυνος που έφτασε στην Αίγυπτο για να προπαρασκευάσει το έδαφος για την κάθοδο του Εμμ. Τσουδερού, ήταν ο

¹⁹⁷ Το πρόβλημα της εγκατάστασης της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης είχε απασχολήσει την Ελληνική και Βρετανική ηγεσία. Αφού απορρίφθηκαν προτάσεις που έγιναν για την Κένυα (λόγω απόστασης), την Κύπρο (λόγω των Βρετανικών ενστάσεων), την Παλαιστίνη (για την οποία εξέφραζε αντιρρήσεις ο Γεώργιος), επελέγη η Αίγυπτος. Το F.O αρχικά είχε προτείνει το Λονδίνο λόγω του ότι βρισκόταν μακριά από τα μέτωπα του πολέμου, αλλά τελικά επικράτησε η λύση της Αιγύπτου. Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων...*, ό.π., σ.39.

¹⁹⁸ Προκόπης Παπαστράτης, «Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το συνέδριο του Λιβάνου», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 ένα έθνος σε κρίση*, εκδ. Θεμέλιο, σ.205-223, σ.205-206.

¹⁹⁹ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων...*, ό.π., σ.25.

²⁰⁰ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.75

ταγματάρχης Γκαζιάνης, αρχηγός των Ταγμάτων Εργασίας, που είχε διοριστεί ως επιτελάρχης. Ακολούθησαν και άλλοι που έδειξαν συμπεριφορά που απάδει των κυβερνητικών προσώπων σε ώρα πολέμου. Συγκεκριμένα, ο Θ. Νικολούδης μετέφερε πενήντα κιβώτια αποσκευές, ενώ ο στενός συνεργάτης του Ι. Μεταξά, Ι. Διάκος, κατέπλευσε στην Αλεξάνδρεια με το ατμόπλοιο Κορινθία στις 2 Μαΐου 1941 με χιλιάδες χρυσές λίρες, συμπαγή χρυσό και χιλιάδες δολάρια σε τραπεζογραμμάτια²⁰¹. Επίσης είχε ήδη καταφτάσει ο Μανιαδάκης, Υπουργός Δημοσίας Τάξης στο μεταξικό καθεστώς, ο οποίος είχε απομακρυνθεί σκαιώς από την αντιμοναρχική Κρήτη. Αλλά και στην Αίγυπτο εισέπραξε την ανάλογη αντίδραση της παροικίας αντισταθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις θετικές εντυπώσεις που είχε προκαλέσει στην παροικία η επιλογή του «μετριοπαθούς βενιζελικού» Εμμ. Τσουδερού ως Πρωθυπουργού. Άνθρωποι του Μανιαδάκη, άρχισαν να συντάσσουν καταλόγους παροίκων με αντιμεταξικά φρονήματα με αποτέλεσμα η δυσφορία να επεκταθεί. Ο Τσουδερός σημείωνε σχετικά «*Αι Ελληνικαί παροικίαι Αλεξανδρείας και Καΐρου είχαν εξεγερθή κατά των Αυγουστιανών. Εις αυτό συνετέλεσε και αυτός ο ίδιος ο Μανιαδάκης*²⁰², *ο οποίος ακολουθούμενος από 50 και πλέον χαφιέδες όργανά του εγκατέστησε μεταξύ των κοινοτήτων αυτών τας αυτάς μεθόδους παρακολουθήσεως, διαιρέσεως...*»²⁰³. Επίσης, κατά τη συγκρότηση της Ιης Ταξιαρχίας προκλήθηκε επεισόδιο από τον ανηψιό του Μανιαδάκη, ο οποίος υπηρετώντας με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού, πρότεινε το περίστροφό του σε στρατιώτες Αιγυπτιώτες, αποκαλώντας τους «αραπόσπορους». Η όλη στάση απογοήτευε τους Αιγυπτιώτες που άρχισαν να χάνουν μέρος του αρχικού τους ενθουσιασμού αφού έβλεπαν ότι τα κίνητρα της προσφοράς και της θυσίας για την Ελλάδα, έχαναν τη δυναμική τους μέσα σε ένα περιβάλλον ηττοπάθειας και παθητικού φρονήματος από ελλαδίτες αξιωματικούς μεταξικών φρονημάτων²⁰⁴.

Τα περιστατικά όπως είπαμε, οδήγησαν στην απομάκρυνση των Νικολούδη και Μανιαδάκη, οι οποίοι όμως διορίστηκαν σε απομακρυσμένες θέσεις αργομισθίας:

²⁰¹ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...* ό.π, σ.73.

²⁰² Αργότερα, ο Γεώργιος υπεράσπισε τον Μανιαδάκη στον Τσουδερό, καταφεύγοντας στο ψέμα, ισχυριζόμενος ότι η επιλογή Μανιαδάκη είχε επιβληθεί από τους Άγγλους στο πλαίσιο της εξασφάλισης νομιμόφρονης στάσης των Σωμάτων Ασφαλείας. Η αλήθεια βρισκονταν στο ότι το Ε.Ο. δυσανασχετούσε με τις φιλοδοξίες του Μανιαδάκη, για τον οποίον ο Γεώργιος έδωσε μάχη ώστε να τον διατηρήσει έστω και πρόσκαιρα στη θέση του. Νωρίτερα είχε πλέξει το εγκώμιο του Μανιαδάκη τονίζοντας ότι «*αυτός κράτησε την κατάσταση στην Ελλάδα κατά την κατάρρευση*». Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων...*, ό.π, σ.37 και Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...* ό.π, σ.69.

²⁰³ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων...*, ό.π, σ.34

²⁰⁴ Αργύρη Ζερβούδη, *Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμείν...*, ό.π, σ.78.

ο Μανιαδάκης ως επιθεωρητής των Ελληνικών Πρεσβειών στην Λατινική Αμερική και ο Νικολούδης ως πρεσβευτής στην Νοτιοαφρικανική Ένωση, σε θέση που δημιουργήθηκε ουσιαστικά για αυτόν. Ο ανασχηματισμός καθυσάχασε τον Τσουδερό με αποτέλεσμα ο τελευταίος να προεξοφλήσει την θετική εικόνα του Βασιλιά απέναντι στην παροικία. Έτσι, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού στη Νότιο Αφρική, ο Τσουδερός συντάσσοντας μια έκθεση προς τον Βασιλιά, σημείωνε χαρακτηριστικά: «*αι Ελληνικαί Κοινότητες, θέτουναι κατά μέρος τας γενικάς ή τοπικάς διαφωνίας των συσπειρούνται περί την Υμετέραν Μεγαλειότητα ως σύμβολον του Εθνικού Αγώνος*»²⁰⁵. Εδώ ο Πρωθυπουργός εκφράζει μια δικαιολογημένη εικόνα κατά το πρώτο μέρος της φράσης, αλλά και μια υπέρμετρη αισιοδοξία ως προς τη «συσπείρωση», προφανώς ορμώμενος από τα ολιγάριθμα, αλλά ισχυρά μοναρχικά στοιχεία της παροικίας. Αναγνώριζε μεν την αρνητική δυναμική των φορέων του μεταξικού καθεστώτος, αρνιόταν δε να συνδέσει την ύπαρξή του με τον Βασιλιά. Τα γεγονότα που προηγήθηκαν αλλά κυρίως αυτά που ακολούθησαν, διέψευσαν την αρχική οπτιμιστική του διάθεση, αφού σε ένα μεγάλο μέρος της παροικίας ο Βασιλιάς Γεώργιος Β' ταυτίστηκε με το μεταξικό καθεστώς.

Ένα σοβαρό επεισόδιο που όξυνε τις σχέσεις της παροικίας με την Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση, υπήρξε η ανοιχτή λογοκρισία που δέχτηκαν οι διευθυντές δύο μεγάλων Ελληνικών εφημερίδων της Αιγύπτου από τον Ναύαρχο Σακελλαρίου. Συγκεκριμένα, στον «Ταχυδρόμο Αλεξανδρείας» και στην «Εφημερίς» δημοσιεύτηκε στις 21 και 19 Αυγούστου αντίστοιχα, άρθρο των «Κυριακάτικων Τάιμς» στο οποίο περιγράφονταν η κατάσταση στην Ελληνική στρατιωτική ηγεσία την περίοδο που προηγήθηκε της Κατοχής, καθώς και οι παλινωδίες των αρχηγών του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, στην εξέλιξη του πολέμου στην Ελλάδα²⁰⁶. Επρόκειτο ουσιαστικά για στοιχεία που εξέθεταν την ιδιοποίηση του νικηφόρου αγώνα στο Αλβανικό μέτωπο από τη μεριά του μεταξικού καθεστώτος²⁰⁷. Τα στοιχεία από τους Κυριακάτικους Τάιμς τα είχε δώσει στις Ελληνικές εφημερίδες ο πρόεδρος της Κρητικής

²⁰⁵ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο...», ό.π, σ.6.

²⁰⁶ Μανώλης Γιαλουργάκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...* ό.π, σ.202.

²⁰⁷ Στο σημείο αυτό ωστόσο οι μελετητές της ιστορίας διαφωνούν ως προς το μερίδιο που πρέπει να αποδοθούν τα εύσημα της νίκης στο Αλβανικό Μέτωπο. Ιστορικοί όπως ο Η. Richter ισχυρίζονται ότι απλοί άνθρωποι μαχόμενοι ενάντια στον εσωτερικό και εξωτερικό φασισμό, μετέδωσαν τον «αίο της νίκης» στους υψηλόβαθμους αξιωματικούς, ενώ άλλοι όπως ο Ι. Χόνδρος υποστηρίζει ότι το καθεστώς του Μεταξά πρέπει να απολαύσει το μερίδιο της στρατιωτικής επιτυχίας. Γεράσιμος Καραμπελιάς, *Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας, συγκριτική ανάλυση των μεταπολεμικών στρατιωτικών επεμβάσεων 1945 – 1980*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009, σ.208.

Αδελφότητας. Οι μεταξικοί που ήταν μέλη της «Εθνικής Επιτροπής Ελλήνων Αιγύπτου» με υποδείξεις του Πρίγκιπα Πέτρου, ζήτησαν να παρθούν μέτρα. Ο Αλεξανδρινός δικηγόρος Γιώργος Ρούσσος όμως – ως πρόεδρος της Επιτροπής – τάχθηκε υπέρ της ελευθεροτυπίας. Εν τέλει, οι δύο διευθυντές «εκλήθησαν σε γεύμα» από το Ναυτικό Επιτελείο αλλά ουσιαστικά δέχθηκαν το «εγκαλείσθαι» και σχετικές συστάσεις στις οποίες όμως οι δύο δημοσιογράφοι αρνήθηκαν να συμμορφωθούν, διαμαρτυρόμενοι μάλιστα στο Γενικό Προξενείο Αλεξανδρείας. Τα άρθρα και κυρίως η βαρύτητα της πηγής από την οποία προέρχονταν, προκάλεσαν εντύπωση στους κόλπους της παροικίας, και ανακινήθηκαν συζητήσεις. Προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι αντιδράσεις αλλά και για να εφησυχάσουν οι φιλομοναρχικοί κύκλοι της Ελληνικής Κοινότητας, ο αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης Ναύαρχος Α. Σακελλαρίου, στις 10 Σεπτεμβρίου 1941 παραχώρησε στο Καϊρινό «Φως» δηλώσεις στήριξης του ήδη υπάρχοντος καθεστώτος κατακρίνοντας τις αντίθετες τοποθετήσεις. Τέλος εξέφραζε ανοιχτά την πρόθεσή του να τοποθετήσει την παροικία σε ρόλο παθητικό: «Ο Ελληνισμός της Αιγύπτου δεν έχει προορισμόν να γίνει διαιτητής των αποφάσεων του ελληνικού λαού επί ενός τόσο ενδιαφέροντος τον ελληνικόν λαόν ζητήματος. Σήμερον ο ρόλος του Ελληνισμού της Αιγύπτου είναι να βοηθήσει και με το αίμα του και με το χρήμα του τη συνέχιση του Αγώνος...»²⁰⁸. Οι Έλληνες Αιγυπτιώτες ξεσηκώθηκαν ζητώντας την απομάκρυνση προσωπικοτήτων που συνδέονταν άμεσα με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Η κατάσταση έδειξε να εξομαλύνεται μετά τις δηλώσεις του Τσουδερού στις 8 Οκτωβρίου περί συνταγματικής αποκατάστασης, τις οποίες έσπευσε να χαιρετίσει με τηλεγράφημά του στις 12 Οκτωβρίου στον Πρωθυπουργό, ο Γ. Ρούσσος. Συγκεκριμένα ο Ρούσσος ξεκίνησε το τηλεγράφημα εκφράζοντας την ικανοποίηση της παροικίας για την διάθεση που δείχνει η Κυβέρνηση και ο Βασιλιάς για την συνέχιση του αγώνα. Ακολούθως τόνισε την πλήρη ικανοποίηση των Κοινοτήτων για την αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών, που έπρεπε όμως να γίνει το συντομότερο δυνατό, και κατέληξε με την διαβεβαίωση ότι θα συνεχίσουν την συνεισφορά τους με όλες τις δυνάμεις²⁰⁹.

Σε συνέχεια της εντύπωσης που προκάλεσαν οι δηλώσεις του Τσουδερού, ο πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας Μικές Σαλβάγος, σε λόγο του στη γενική συνέλευση της Κοινότητας στις 11 Νοεμβρίου 1941, δήλωνε ότι

²⁰⁸ Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...* ό.π, σ.202-203.

²⁰⁹ F.O. 371/29854/9131/15. Να σημειώσουμε ότι ο Γ. Ρούσσος ήταν προσωπικός φίλος του Εμμ. Τσουδερού αλλά και του Ε. Βενιζέλου.

τηλεγράφησε στον Βασιλιά Γεώργιο Β' εκφράζοντας εκ μέρους των Ελληνικών Κοινοτήτων της Αιγύπτου, «*την βαθειάν αφωσίωσιν και τον θαυμασμόν των δια την ηρωικήν και εθνικήν στάσιν Αυτού και της Εθνικής μας Κυβερνήσεως και την ακλόνητον αυτών πίστην προς την τελικήν νίκην, ως και την απόφασίν των, να συμβάλουν εις το πλευρόν των με όλην των την δύναμιν και δια αίματος και πάσης άλλης θυσίας, εις την επιτυχίαν του συνεχιζομένου υπό των ενδόξων όπλων δυνάμεων του Έθνους μετά των μεγάλων συμμάχων μας της Βρεττανικής Αυτοκρατορίας Αγώνος, προς απελευθέρωσιν και αποκατάστασιν της Πατρίδος. Ομοίαν διαβεβαίωσιν εδώσαμεν δια ζώσης φωνής προς την Α.Μ. Βασιλέα και την Εθνικήν κυβέρνησιν κατά την ενταύθα άφιξή των, και τελευταίως την επαναλάβομεν τηλεγραφικώς κατά την εν Λονδίνω εγκατάστασίν των*»²¹⁰. Η παραπάνω δήλωση δείχνει να δικαιώνει την άποψη του Τσουδερού περί συσπείρωσης της παροικίας γύρω από τον Βασιλιά, αλλά δεν πρέπει να μπαίνει σε μεγεθυντικό φακό, αφού εκφράζει ένα μέρος του αστικού κομματιού της παροικίας σε μια περίοδο που δεν είναι ξεκάθαρες οι αντιθέσεις και οι τοποθετήσεις. Εκ του περιεχομένου της ουσιαστικά επικυρώνεται η υλική και ηθική συστράτευση της παροικίας απέναντι στο νόμιμο καθεστώς και την Βρετανική συμμαχική δύναμη ως εγγυήτρια της δυνητικής απελευθέρωσης²¹¹. Πολύ σύντομα ο Γ. Ρούσσος εμφανίζει σημεία διορατικότητας στις παρατηρήσεις που κάνει στον Τσουδερό, όταν σημείωνε στον Πρωθυπουργό τον Δεκέμβριο του 1941:

«...ει την Αίγυπτον, όπως και εις την Ελλάδα, ο Βενιζελισμός εξακολουθεί να παραμένει μια μεγάλη ηθική δύναμις (ότι) αν απέθανεν ο αρχηγός του η μνήμη του εξακολουθεί να είναι δια τους φιλελευθέρους ένα είδος θρησκείας η οποία διατήρησε πάντα τας φιλελεύθερας βάσεις... Εγώ μόνον γνωρίζω πόση προσπάθεια εχρειάσθη δια να πεισθούν οι φιλελεύθεροι της Αιγύπτου ότι η μη ευθύς εξαρχής εκκαθάρισις όλων των παραγόντων της δικτατορίας Μεταξά – Γεωργίου απετέλει σταθμό εξέλιξεως, ότι η ασάφεια περί το πολίτευμα δεν εσήμαινε εξακολούθισιν της δικτατορίας, ότι

²¹⁰ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις,... ό.π, σ.89-90.

²¹¹ Το F.O. είχε ψυχραιμότερη άποψη από τον Τσουδερό περί της εικόνας της Κυβέρνησης στην παροικία. Επίσης, το F.O. δυσφορούσε στο γεγονός ότι ένας εκ των συμμάχων διέθετε κυβέρνηση συνέχειας ενός φασιστικού καθεστώτος. Για αυτό πρότεινε εξ αρχής άμεση κατηγορηματική δήλωση της Κυβέρνησης Τσουδερού περί κατάργησης της 4^{ης} Αυγούστου και εγκατάσταση της Κυβέρνησης στην Μέση Ανατολή. Και για τις δύο προτάσεις ο Τσουδερός είχε τις αντιρρήσεις του. Αφενός πίστευε ότι ο ίδιος ως θύμα της τυραννίας, θα μπορούσε να εγγυηθεί το δημοκρατικό καθεστώς της Κυβέρνησης, αφετέρου δεν βιάζονταν να φύγει από το Λονδίνο χάνοντας τελείως την επαφή με την αγγλική Κυβέρνηση, που – ίσως να – εγγυόνταν το πολιτικό του μέλλον. Επί αυτού εργάστηκε δυναμικά το φθινόπωρο του 1941, τόσο με την πρότασή του για Ελληνο-Βρετανική συμμαχία, όσο και με την δυσφήμιση στους Άγγλους των παλιών Ελληνικών πολιτικών κομμάτων. Λένα Διβάνη, ό.π, σ. 62-64.

επανήλθομεν εις την νομιμότητα και ότι έπρεπε να δοθή ο καιρός εις την Κυβέρνησίν σου να προβή βαθμηδόν εις την εκκαθάρισιν. Δυστυχώς αι δηλώσεις τας οποίας διαδοχικώς έκαμες δεν υπήρξαν ποτέ σαφείς, περιείχον επιφυλάξεις και περί την μορφήν του πολιτεύματος και περί τον τρόπον της επιβολής του, και τας επιφυλάξεις ταύτας επικαλούνται οι αντιδραστικοί για να προκαλούν ενδοιασμούς...»²¹². Στο κείμενο του Ρούσσου είναι χαρακτηριστική η ευκολία απόδοσης του λεκτικού σχήματος «...της δικτατορίας Μεταξά - Γεωργίου...», ενώ καταγράφεται συνοπτικά και αντιπροσωπευτικά η επιταγή άμεσης – αφού δεν έχουν περάσει ούτε δύο μήνες από τις δηλώσεις Τσουδερού - αποσαφήνισης περί του πολιτεύματος και εκκαθάρισης όλων των παραγόντων της δικτατορίας από τις νευραλγικές θέσεις στο στράτευμα και την πολιτική.

Η κατάσταση ανάμεσα στην Ελληνική εξόριστη Κυβέρνηση και την Ελληνική παροικία δείχνει να παίρνει τον δρόμο των επαφών, του διαλόγου αλλά και της διαφωνίας με την έλευση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στο Κάιρο, τον Απρίλιο του 1942. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος κατάφερε να φύγει από την Ελλάδα τον Μάρτιο του 1942 και με την άφιξή του στην Αίγυπτο ανέλαβε καθήκοντα Αντιπροέδρου και Υπουργού Εθνικής Άμυνας. Το αντιφασιστικό του παρελθόν και η εν γένει δημοκρατική του ρητορική έκαμψαν τις δυσπιστίες της αριστεράς σε σημείο που η ομάδα του νεοσύστατου περιοδικού αριστερών φρονημάτων «Έλλην» χαιρέτισε και πρόβαλε τις ιδέες του. Ήταν η κρίσιμη περίοδος κατά την οποία ο προορισμός των αριστερών οργανώσεων διευρύνθηκε και μετά τη στοχοποίηση των υποστηρικτών της 4^{ης} Αυγούστου, προσανατολίστηκε στην διάδοση των θέσεων του ΕΑΜ. Αυτό όμως δεν είχε γίνει αντιληπτό από τα στελέχη της εξόριστης Κυβέρνησης και ακολούθως από τον νεοαφιχθέντα Κανελλόπουλο. Έτσι, σύντομα η επαμφοτερίζουσα πολιτική ίσων αποστάσεων αλλά και η γενικόλογη ρητορική που υιοθέτησε, αποθάρρυναν την αριστερά της παροικίας που αξίωνε καθαρές αποφάσεις τουλάχιστον απέναντι στο ζήτημα της δράσης των συντηρητικών κύκλων στις Ένοπλες Δυνάμεις.²¹³ Εξίσου επιφυλακτικοί όμως στάθηκαν και οι συντηρητικοί κύκλοι της παροικίας τόσο λόγω του νεαρού της ηλικίας του νέου Αντιπροέδρου όσο και λόγω των προοδευτικών του ενεργειών (π.χ. η απομάκρυνση του Σακελλαρίου), σε σχέση πάντα με τις αδράνειες που έδειχνε ο Τσουδερός.

²¹² Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο...», ό.π, σ.8.

²¹³ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της Ελληνικής...*, ό.π. σ.131-136.

Ο Κανελλόπουλος ξεκίνησε επαφές με την Ελληνική παροικία, με χαρακτηριστικότερες δύο ομιλίες του σε ευρύ κοινό στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια. Εξ αρχής διαφοροποιείται από τη ρητορική του Σακελλαρίου αλλά και την φιλοσοφία που ήθελε την παροικία αμέτοχη στην Ελληνική πολιτική. Συγκεκριμένα, στις 3/5/1942 η παροικία ανταποκρίθηκε με ενθουσιασμό σε ομιλία του Π. Κανελλόπουλου σε κινηματογράφο του Καΐρου, όπου την αρχική παρουσίαση έκανε ο Παρίσης Μπελλένης ως πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου (ΕΚΚ). Ακολούθησε στις 17/5/1942 ομιλία στην Αλεξάνδρεια και συγκεκριμένα στον κινηματογράφο Ριάλτο, με τον δημοκρατικό Γ. Ρούσσο να παρουσιάζει τον Π. Κανελλόπουλο στο κοινό με λόγια που του προκάλεσαν συγκίνηση. Η ομιλία ήταν ενθουσιώδης και εκτός του αρχικού κειμένου, αλλά η τελική φράση «το να είσαι Έλληνας, σημαίνει να είσαι φίλος της ελευθερίας, αντιδικτατορικός και αντιφασίστας» έγινε αποδεκτή με ενθουσιασμό μόνο από το μισό ακροατήριο, αφού τόσο διχασμένη ήταν η παροικία. Χρειάστηκε μάλιστα να επαναλάβει τη φράση για να απολαύσει το καθολικό χειροκρότημα²¹⁴.

Οι επαφές των κυβερνητικών στελεχών με μέλη της παροικίας συνεχίστηκαν στο όνομα της συνεργασίας και της αναζήτησης οικονομικών πόρων. Τον Μάιο του 1942 οι Π. Κανελλόπουλος και Εμμ. Τσουδερός συναντήθηκαν με Έλληνες της Αλεξάνδρειας στην Τοσιτσαία Σχολή, όπου ζητήθηκε η οικονομική συνδρομή της Κοινότητας για την κάλυψη αναγκών που παρουσιάστηκαν για την περίθαλψη των οικογενειών των στρατεύσιμων Αιγυπτιωτών²¹⁵. Κατά τη διάρκεια του Ιουνίου 1942 διεξήχθησαν συνεχείς συναντήσεις με Έλληνες της παροικίας, υπήρξε επίσκεψη του Π. Κανελλόπουλου στον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Χριστόφορο Β', και κυρίως έγιναν συναντήσεις με τα συμβούλια των οργανισμών που ιδρύθηκαν για την περίθαλψη των οικογενειών των στρατεύσιμων Αιγυπτιωτών. Επίσης δεν παρέλειψε να συναντηθεί με τους διευθυντές εφημερίδων της Αλεξανδρείας, ενώ ήρθε σε επαφή και με το προεδρείο της Αδελφότητας Πελοποννησίων. Συνάντηση με έντονη συγκινησιακή φόρτιση είχε με διακοσίους περίπου δασκάλους, δημοδιδασκάλους και καθηγητές από τα Κοινοτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στο πλαίσιο αυτής της συνάντησης, παρουσιάστηκαν και οι πρώτες αμφισβητήσεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα της πολιτικής του και της ειλικρίνειας των δημοκρατικών προθέσεών του. Μιλώντας με τον Γιώργη Αθανασιάδη, εκπαιδευτικό στην Ξενάκειο

²¹⁴ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π., σ.45-48.

²¹⁵ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π., σ.52.

Σχολή, επιφυλάχθηκε να απαντήσει με σαφήνεια σε συγκεκριμένες ερωτήσεις που αφορούσαν εκπαιδευτικά προβλήματα, ενώ το ενδιαφέρον του για ορισμένους Αιγυπτιώτες εκπαιδευτικούς ερμηνεύτηκε ως πρώιμη προσπάθεια κομματικής στρατολόγησης²¹⁶. Αργότερα είχε έντονη αντιπαράθεση με τον Μικέ Σαλβάγο ο οποίος καταφέρθηκε – σύμφωνα με τον Κανελλόπουλο – απέναντι στους ναύτες. Η αντίθεση του Μ. Σαλβάγου συναντάται στις πρώιμες διενέξεις ανάμεσα σε δημοκρατικούς και μοναρχικούς όπως αυτές εκδηλώθηκαν στους κόλπους του Ναυτικού²¹⁷. Είναι η πρώτη φορά που ο Π. Κανελλόπουλος δείχνει δυσφορία, διακρίνοντας μια νοοτροπία ελίτ σε ορισμένους αστούς της Ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας²¹⁸.

Στο σημείο αυτό, ενδιαφέρον έχει να δούμε ξεχωριστά δύο σημαντικές στιγμές τριβής της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης με την Ελληνική παροικία, πριν τη σύσταση του Εθνικού Απελευθερωτικού Συνδέσμου τον Ιανουάριο του 1943. Η μία αφορά στην προοπτική κατάληψης της Αλεξάνδρειας από τα στρατεύματα του Ρόμελ τον Ιούλιο του 1942, που οδήγησε στο κλείσιμο του Ελληνικού Προξενείου, και η άλλη στην επιστράτευση τριών κλάσεων το Φθινόπωρο του 1942.

2.1.α

Α' περίπτωση: η Αλεξάνδρεια απειλείται.

Βρισκόμαστε στον Ιούλιο του 1942, με την Ιη Ελληνική Ταξιαρχία να έχει συμπληρωθεί και να συγκεντρώνει τους επαίνους των συμμαχικών δυνάμεων. Παρόλα αυτά δεν δίδεται διαταγή να μεταβεί στο μέτωπο παρά την απειλή των δυνάμεων του Ρόμελ που βρίσκονται 90 χλμ. έξω από την Αλεξάνδρεια. Αντίθετα, στο πλαίσιο της αδρανοποίησης της Ταξιαρχίας, δίδονταν μακρόχρονες άδειες σε Αιγυπτιώτες Έλληνες, κατευναστικές του αρχικού φιλοπόλεμου εθνικού ενθουσιασμού²¹⁹. Στην Αλεξάνδρεια επικράτησαν συνθήκες καθολικής παραίτησης²²⁰, εγκατάλειψης αποθηκών, ενώ παρατηρήθηκε πλιάτσικο από Αιγυπτίους. Η προπαγανδιστική δράση της 5ης φάλαγγας του Χίτλερ, η ανάλογη των

²¹⁶ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη της Ελληνικής Τραγωδίας...*, ό.π., σ.132-135.

²¹⁷ Ευθύμιος Σουλολιάννης «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και ο Ελληνισμός της Αιγύπτου», *Νέα Εστία*. 1996, σ.220

²¹⁸ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π., σ.56-58.

²¹⁹ Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του Στρατού μας στη Μέση Ανατολή*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984, σ.22.

²²⁰ Μάικλ Χάαγκ, *Αλεξάνδρεια η πόλη...*, ό.π., σ.289 – 295.

Ιταλών και η ίδια η κατάσταση επέφερε πανικό στο ευρωπαϊκό στοιχείο της Αιγύπτου, αφού εύποροι ευρωπαίοι πλήρωναν όσο προκειμένου να εξασφαλίσουν μια γρήγορη και ασφαλή έξοδο από την πόλη. Σε συνδυασμό δε με την ελπίδα που έτρεφε το αραβικό στοιχείο για εθνική και κοινωνική ελευθερία, δεν ήταν δύσκολο να πυροδοτηθεί ένας ξεσηκωμός του ντόπιου πληθυσμού που οδηγούσε σε μια γενικότερη ανωμαλία. Στους κύκλους της Ελληνικής παροικίας αλλά και της Κυβέρνησης, παρατηρήθηκαν νευρικότητα και πανικός που οδήγησαν σε τάσεις φυγής και παραίτησης. Το Προξενείο Αλεξανδρείας έκλεισε με εντολή του Ναύαρχου Καββαδία και μερική εξουσιοδότηση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Οι εφημερίδες, Ελληνικές και ξενόγλωσσες, χρησιμοποίησαν σκληρή γλώσσα για την συγκεκριμένη διαγωγή των πολιτικών εκπροσώπων. Το Προξενείο έμεινε ουσιαστικά για μία μέρα σε υπολειτουργία, με την φυγή του Πρόξενου Κ. Βαλτή και υποπρόξενου Χρ. Αξελλού να είναι προσωρινή, χωρίς αυτό να αμβλύνει την οξεία αντίδραση μεγάλοςχημων μελών της παροικίας. Μια αντίδραση στην οποία πρωτοστάτησε έντονα ο Μικές Σαλβάγος και εισέπραξε ο Π. Κανελλόπουλος στο πλαίσιο της κάλυψης του Καββαδία²²¹:

Π. Κανελλόπουλος: *Εσείς συζητείτε, αλλά εγώ ευθύνομαι.*

Μ. Σαλβάγος (Πρόεδρος ΕΚΑ): *Δεν συζητούμε, εμείς μένουμε εδώ.*

Ν. Βατιμπέλας (αντιπρόεδρος ΕΚΑ): *Μάς αφήνετε διπλωματικώς ακαλύπτους.*

Π. Κανελλόπουλος: *Δεν δίδω σε οποιονδήποτε το δικαίωμα να κρίνει την Κυβέρνησιν.*

Ν. Βατιμπέλας: *Δεν είμαι εγώ οποιοσδήποτε. Εσείς είσθε...*²²²

Παρόλα αυτά, ο Π. Κανελλόπουλος αναγνώρισε ευπρέπεια στις οξείες αντιδράσεις του Μ. Σαλβάγου, ενώ ας τονιστεί ότι ο Ν. Βατιμπέλας ήταν ο πατέρας του Ιωάννη Βατιμπέλα που υπηρετούσε στην αεροπορία ως ιπτάμενος. Ο Γιώργος Σεφέρης είχε ήδη παρατηρήσει στον Π. Κανελλόπουλο ότι το Προξενείο δεν έπρεπε να κλείσει, τουλάχιστον πριν το Βρετανικό, ενώ γενικά επιβεβαιώνει τις συνθήκες πανικού και ανάθεσης ευθυνών από την πλευρά της παροικίας²²³. Εξαίρεση αποτέλεσε η στάση του λοχαγού Σταύρου Σημαντήρα, υποφρούραρχου Αλεξανδρείας, ο οποίος παρά τις υποδείξεις του Υπουργού Στρατιωτικών να εγκαταλείψει την Αλεξάνδρεια και να

²²¹ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π, σ.72-73

²²² Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων...*, ό.π, σ.204.

²²³ Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Α' 1935-1944*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1992, σ.49.

μεταβεί στην Παλαιστίνη αυτός αρνιόταν και απαντούσε ότι «τότε μόνον θα εγκαταλείψω την Αλεξάνδρεια, όταν οι Γερμανοί φτάσουν εις Μίνετ ελ Μπάσαλ»²²⁴.

Την ταραχώδη συνάντηση με τους προύχοντες Έλληνες της Αλεξάνδρειας, ακολούθησε συνάντηση του Π. Κανελλόπουλου με τα προεδρεία όλων των επαγγελματικών οργανώσεων όλων των τάξεων, των φατριών, των αδελφοτήτων σε μια πρωτότυπη απόφαση που εγκαινίασε μια καινούργια τακτική. Η συνάντηση έγινε στην αίθουσα του σωματείου Αισχύλος, με διάθεση λογοδοσίας. Τον λόγο του, συνόδευσαν αντίστοιχες ομιλίες από τον Μ. Σαλβάγο και τον Γ. Ρούσσο, οι οποίοι εν τέλει εξέφρασαν την αφοσίωσή τους στην Κυβέρνηση²²⁵. Στο σημείο αυτό ας σημειωθεί ότι στις 9/7/1942 ο Π. Κανελλόπουλος έλαβε επιστολή από την εθνοσοσιαλιστική οργάνωση Αιγύπτου, με καθαρά απειλητικό περιεχόμενο: «Επειδή δεν ανεχόμαστε ανθρώπους που έχουν προδώσει την πατρίδα τους και είναι πουλημένοι στην Αγγλία, σάς διατάσσουμε να εγκαταλείψετε το ταχύτερο την φιλόξενη αυτή χώρα. Αν δεν συμμορφωθείτε, θα σάς εξαφανίσουμε»²²⁶. Η επιστολή εγγράφεται στα αντιβρετανικά αισθήματα των Αιγυπτίων, αφού ο Π. Κανελλόπουλος είχε θετικότατη άποψη για τους Άγγλους – προφανώς διακριτή από τους Αιγυπτίους - συνοδευόμενη όμως από ρεαλιστικές εκτιμήσεις.

2.1.β

Β' περίπτωση: η επιστράτευση του Οκτωβρίου 1942.

Η εθελοντική παρουσία των νέων Αιγυπτιωτών Ελλήνων στο στράτευμα ήταν αν μη τι άλλο αθρόα, ενώ αδιαμαρτύρητη ήταν η ανταπόκριση στις επιστρατεύσεις που επιβλήθηκαν. Σημείο δοκιμασίας της αντοχής των Αιγυπτιωτών απέναντι στα κελεύσματα της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης, υπήρξε η απόφαση της τελευταίας να επιστρατεύσει στις 5 Οκτωβρίου 1942 τρεις κλάσεις Ελλήνων Αιγυπτιωτών. Συγκεκριμένα στις 18/9/1942 ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, στο πλαίσιο στελέχωσης της Ιης Ταξιαρχίας, υπογράφει τη διαταγή επιστράτευσης τριών κλάσεων Ελλήνων Αιγύπτου (1911, 1912, 1913) αναμένοντας τις αντιδράσεις συγκεκριμένων κύκλων της παροικίας²²⁷. Η αντίδραση ξέσπασε στη λογική της λειψανδρίας των υπαλληλικών θέσεων και της ελάχιστης οικονομικής υποστήριξης

²²⁴ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις..., ό.π, σ.22.

²²⁵ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ημερολόγιο Κατοχής..., ό.π, σ.71-72.

²²⁶ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ημερολόγιο Κατοχής..., ό.π, σ.68-76.

²²⁷ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Ημερολόγιο Κατοχής..., ό.π, σ.141.

των οικογενειών των στρατευμένων²²⁸. Από την πλευρά των φιλομοναρχικών, η αποδυνάμωση της επιστράτευσης αποσκοπούσε στην ματαίωση αποκατάστασης των απότακτων αξιωματικών αφού θα λιγόστευαν οι οργανικές θέσεις στις διοικήσεις των μονάδων. Εστάλησαν ανώνυμα γράμματα στις οικογένειες των στρατεύσιμων με καθαρά αποθαρρυντικό περιεχόμενο που στόχευε στο θυμικό και την ψυχολογία ιδιαίτερα των μητέρων των μελλοντικών επίστρατων. Τα γράμματα αυτά γράφτηκαν από αρχηγούς της ΕΟΝ, ενώ εικάζεται ότι για την συγκεκριμένη προπαγάνδα εργάστηκαν κύκλοι του Πατριαρχείου, ο Μητροπολίτης Τάντας, το Προξενείο και άλλοι μεγάλοσχημοι²²⁹. Εικάζεται επίσης ότι πίσω από την ιστορία των επιστολών βρίσκονταν η βασιλική οικογένεια και η γκεστάπο²³⁰. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η εξέταση που διενεργήθηκε από τους Βρετανούς, σταμάτησε όταν έφτασε σε σημείο να αγγίζει «υψηλά πρόσωπα»²³¹.

Σύμφωνα με το Ημερολόγιο Κατοχής του Π. Κανελλόπουλου, το ακριβές περιεχόμενο της επιστολής είναι το εξής: *«ο ελληνισμός της Αιγύπτου έγινε το αντικείμενο της πιο αισχρής και άτιμης εκμεταλλεύσεως των στρατοκρατών συμφεροντολόγων, που ήρθαν απ' έξω πειναλέοι, για να καθήσουν πάνω μας σαν βδέλλες και να στραγγίσουν το αίμα μας και να μάς εξοντώσουν, για να ικανοποιήσουν τα ατομικά υλικά τους συμφέροντα και τις άρρωστες φιλοδοξίες τους. Η νέα επιστράτευσις των τριών ηλικιών συναντάει τη μεγάλη αντίδρασι του λαού. Και οι μεγάλοι παράγοντες τις παροικίας έχουν τεθή επικεφαλής για να την ματαιώσουν... Όλοι ξέρουμε ποιάν απάντηση θα δώσουμε στις 5 Οκτωβρίου στο μοντέρνο δικτάτορα των ελευθέρων Ελλήνων Π. Κανελλόπουλο!»*. Την προέλευση του συγκεκριμένου

²²⁸ Στις 27/9/1942 ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος αντιλαμβάνεται την αγανάκτηση των ολιγαρχικών κύκλων, οι οποίοι μάλιστα απειλούσαν ότι θα διαμαρτύρονταν στο Λονδίνο. Επίσης εκφράζει την δυσαρέσκειά του σημειώνοντας την αποστροφή «η Ελλάδα μας καίγεται, και αυτοί οι κύριοι είναι όλο αντίδραση! Και θέλουν και συμμετοχή στην Κυβέρνηση!» Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π σ.143.

²²⁹ Στη 1/10/1942, ο Π. Κανελλόπουλος κατά την επιστροφή του από την Αλεξάνδρεια στο Κάιρο, έκανε μια στάση στην Τάντα όπου έχει μια θυελλώδη διαμάχη με τον μητροπολίτη, γνωστό για τα φιλομοναρχικά του αισθήματα. Η διαμάχη επικεντρώνεται όταν ο Π. Κανελλόπουλος σχηματίζει την άποψη ότι κατά την αλβανική εκστρατεία, ήταν λάθος να τοποθετηθούν ηγέτες που κατάρτισαν την Κυβέρνηση των Αθηνών. Ο μητροπολίτης αντέδρασε υμνώντας το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου με αποτέλεσμα ο Π. Κανελλόπουλος να ανταπαντήσει δυναμικά: «σεις καλοκάθεστε αναπαυτικά στο θρόνο σας και κηρύσσετε τη δικτατορία και το φασισμό εις βάρος ενός λαού μαρτύρων!». *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π, σ. 154. Για τον μητροπολίτη Τάντας αναφέρεται δυσμενέστατα επίσης ο Γιώργος Χριστοδούλου, στο Γιώργος Χριστοδούλου, *Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρτια, η ιστορία ενός Αιγυπτιώτη Έλληνα στρατιώτη (1915-1966)*, εκδ Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε Αθήνα 2002, σελ. 31

²³⁰ Αργύρη Δ. Ζερβούδη, *Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμείν...* ό.π, σ.126-127.

²³¹ Γιώργη Αθανασιάδη, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π, σ.109.

εντύπου ο Π. Κανελλόπουλος εντοπίζει στην εν μέρει αφέλεια των προυχόντων της Ελληνικής παροικίας, και στον πεμπτοφαλαγγιτισμό.

Η επιτυχία της επιστράτευσης κατά των αντιδραστικών δοκιμάστηκε στις 29/9/1942 όταν ο αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης οργάνωσε ομιλία στην μεγάλη αίθουσα του συλλόγου Αισχύλος – Αρίων απέναντι στους κληθέντες της επιστράτευσης. Το ακροατήριο δέχτηκε με ενθουσιασμό την ομιλία, η οποία περιελάμβανε αναφορές για την δοκιμαζόμενη Ελλάδα, ενώ στόχευε στη συνείδηση του χρέους των Αιγυπτιωτών. Σε ένα σημείο της ομιλίας και δοκιμάζοντας το τέχνασμα της μεταφοράς της ευθύνης στους ακροατές του, έδωσε έστω και πλασματικά την ευκαιρία να δεχτούν ή όχι την επιστράτευση. Η θετική αντίδραση των Αιγυπτιωτών ήταν ένα μακρόσυρτο «ναι», που ουσιαστικά υπερνίκησε τις όποιες αποδοκιμασίες που μπορούσαν να ετοιμάσουν οι αντιδραστικοί. Τέλος, η επικοινωνιακή επιτυχία της ομιλίας σφραγίστηκε με τις εκδηλώσεις ενθουσιασμού προς το πρόσωπο του Π. Κανελλόπουλου από τους προσκληθέντες στην Τοσιτσαία σχολή στις 9/10/1942: *«Η νίκη δεν είναι δική μου. Την βλέπω σαν νίκη του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού και γενικά της Ελλάδος»*, δήλωσε σχετικά²³².

Παρόλα τα παραπάνω, η επιστράτευση είχε επιτυχία, αφού οι Έλληνες Αιγυπτιώτες είχαν πλήρη συνείδηση του εθνικού τους χρέους, αφετέρου έσπευσαν για οικονομική ενίσχυση προς κάθε κατεύθυνση²³³.

Το ζήτημα της επιστράτευσης, που ενεργοποίησε στο μέγιστο τις αντιδραστικές συντηρητικές δυνάμεις με την προκλητική παρεμβολή γερμανόφιλων στοιχείων, προβλημάτισε την ομάδα του περιοδικού «Έλλην» ώστε να προχωρήσει σε μια αποτελεσματικότερη οργανωτική δομή. Η επιτυχία της επιστράτευσης – την οποία εξ αρχής υποστήριζε – επιτάχυνε τη διαδικασία με αποτέλεσμα να προχωρήσει στην σύσταση της οργάνωσης του ΕΑΣ. Και με την δεδομένη ευκαιρία, συνεχίζουμε την αναφορά μας εστιάζοντας στους φορείς έκφρασης των δημοκρατικών δυνάμεων της παροικίας, στο πλαίσιο της προσφοράς σε ιδεολογικό αλλά και υλικό επίπεδο.

²³² Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής...*, ό.π σ.151-161.

²³³ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο...», ό.π, σ.15.

2.2

Οι Έλληνες της παροικίας και η Εθνική Αντίσταση στην Αίγυπτο.

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στη συμμετοχή των Αιγυπτιωτών σε αντιφασιστικές ενέργειες και κινήματα, αλλά και στον βαθμό που τα τελευταία επηρέασαν την παροικία. Δεν θα επεκταθούμε σε λεπτομέρειες που αφορούν τις οργανώσεις και τις στάσεις στην Ιη και Ιη Ταξιαρχία καθώς και στο κίνημα του Ναυτικού τον Απρίλιο του 1944, αφού δεν είναι πρωτεύοντα ζητήματα της συγκεκριμένης μελέτης. Όμως θα εντοπίσουμε τους Αιγυπτίους τόσο στο πλαίσιο δράσης των θεσμικών παραγόντων της παροικίας όσο και στην καθημερινή τους ζωή.

Αναζητώντας τις πηγές των δημοκρατικών διεργασιών στους κόλπους του απόδημου Αιγυπτιώτη Ελληνισμού, συναντάμε:

- Την ύπαρξη του προλεταριακού στοιχείου όπως πρωτοεμφανίστηκε στους κόλπους της εργατικής τάξης κατά την διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ αλλά και στο πλαίσιο ανάπτυξής του στην βιομηχανία καπνού.
- Την ανάπτυξη της απελευθερωτικής πάλης του Αιγυπτιακού λαού από το 1919, που δημιούργησε έμπρακτα αισθήματα συμπάθειας και αλληλεγγύης από το Ελληνικό στοιχείο προς αυτόν²³⁴.
- Τον αστικό εκσυγχρονισμό του Βενιζέλου που ταίριαζε περισσότερο με την οικονομική δραστηριότητα της παροικίας, λειτουργώντας παράλληλα και σε πολιτικό επίπεδο.
- Την ευρύτατη πνευματική παραγωγή ως φορέα ιδεών και ιδεωδών.
- Τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου ως φορέα όξυνσης των πολιτικών αντιθέσεων στην παροικία, που είχε ως συνέπεια την ανάπτυξη ενός αρχικά ειρηνιστικού και κατόπιν αντιφασιστικού κινήματος, πρόδρομου μελλοντικών οργανώσεων²³⁵.

Δεκαπέντε χρόνια πνευματικής αφύπνισης προηγήθηκαν των ετών του πολέμου, με αποτέλεσμα το προοδευτικό παροικιακό στοιχείο να έχει τις διανοητικές ετοιμότητες στη συνάντησή του με τις προοδευτικές κατηγορίες των ελλαδιτών, ήτοι τους Έλληνες ναυτεργάτες, τους Έλληνες πολεμιστές της στεριάς του αέρα και της θάλασσας και τους πρόσφυγες από την Ελλάδα και τα νησιά του Ανατολικού

²³⁴ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.25.

²³⁵ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο...», ό.π., σ.2.

Αιγαίου, που ήταν κλεισμένοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης²³⁶. Η Εθνική Αντίσταση των Αιγυπτιωτών στην Αίγυπτο διέφερε από την αντίστοιχη των Ελλήνων στην Ελλάδα αφού η Αίγυπτος δεν είχε καταληφθεί από τις δυνάμεις του Άξονα. Είχε δε διττό χαρακτήρα: αφενός, διεξήχθη στις πολεμικές επιχειρήσεις κατά των εχθρικών δυνάμεων, αφετέρου υλοποιήθηκε με τον αγώνα των δημοκρατικών στοιχείων κατά των νοσταλγών και των φορέων του μεταξικού καθεστώτος. Ο όρος «Εθνική Αντίσταση» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την δράση των αντιφασιστικών οργανώσεων στη Μέση Ανατολή δεδομένου ότι ο στόχος ήταν ο ίδιος με αυτόν των οργανώσεων στον Ελλαδικό χώρο. Επίσης, ήταν διακριτός ο ρόλος των οργανώσεων για τη διατήρηση του μαχητικού πνεύματος στις τάξεις του στρατεύματος ακόμα και στις δύσκολες στιγμές πριν την επικράτηση στο Ελ Αλαμείν, όπου είχε παρατηρηθεί ότι οι θιασώτες αξιωματικοί της 4^{ης} Αυγούστου είχαν μεταφέρει τη νοοτροπία του πεμπτοφαλλαγγισμού που έριχνε το επίπεδο της μαχητικότητας στο στράτευμα²³⁷.

Με την εγκατάσταση των Ενόπλων Δυνάμεων στην Αίγυπτο, οι νέες συνθήκες απαιτούσαν από τον Γεώργιο Β' επανεξέταση της σχέσης με τους δημοκρατικούς αξιωματικούς και τους πολιτικούς αρχηγούς στο πλαίσιο της σφοδρής επιθυμίας των Βρετανών να εγκατασταθεί το μοναρχικό πολίτευμα στην μεταπολεμική Ελλάδα. Η απόπειρα εκδημοκρατισμού του σώματος των αξιωματικών ενέτεινε ουσιαστικά την αντιπαράθεση ανάμεσα σε μοναρχικούς και δημοκρατικούς, ενώ η συνεχής άφιξη αξιωματικών από την Ελλάδα – κυρίως αναξιοποίητων βενιζελικών πρώην απότακτων του κινήματος του 1935 - αύξανε τον αριθμό τους σε σημείο που να δημιουργούνται προβλήματα απορρόφησης από το στράτευμα. Τα αιτήματα των δημοκρατικών στρατιωτικών ήταν η εξακολούθηση του αγώνα και το συμπόλεμο με τις συμμαχικές δυνάμεις. Από την άλλη αρκετοί από τους συνεχιστές του στρατιωτικού κατεστημένου της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου είχαν αρχίσει να χάνουν την πεποίθησή της ως προς την χρησιμότητα της Ελληνικής συμμετοχής στην ένοπλη προσπάθεια, αποβλέποντας σε ένα ισχυρό στράτευμα μεταπολεμικής καθεστωτικής προοπτικής. Στο σημείο αυτό οι αποχρώσεις ξεγελούν και οι γενικεύσεις είναι άτοπες, αφού στις τάξεις των «μοναρχικών» υπήρχαν στρατιωτικοί που φέρθηκαν γενναία στο μέτωπο της Αλβανίας, ενώ επιθυμούσαν την περαιτέρω συμμετοχή στις επιχειρήσεις. Αυτό όμως δεν εμπόδισε την τάση μιας επικίνδυνης

²³⁶ Βασίλης Νεφελούδης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Β, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σ.238-239.

²³⁷ Βασίλης Νεφελούδης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Α, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σ.141.

διελκυστίνδας ανάμεσα στις δύο κατηγορίες στρατιωτικών. Η στάση του Τσουδερού και εδώ διαγράφηκε αντιφατική, συνδυαλίζοντας τις αντιθέσεις. Από την μία, τον Απρίλιο του 1941 σε ομιλία του σε αξιωματικούς στην Παλαιστίνη στηλίτευσε τους αξιωματικούς, που είχαν ενστάσεις ως προς την συνέχιση του αγώνα, ως «*γέρους τον νουν και ασθενείς την καρδίαν*»²³⁸. Από την άλλη, στην έκθεση που συνέταξε στον Βασιλιά στο ταξίδι για την Νότια Αφρική ένα περίπου μήνα αργότερα, υιοθετούσε την απόλεμη στάση²³⁹. Ενδιάμεσα, εκπληρώνοντας την ανάγκη για στελέχωση των ενόπλων δυνάμεων, είχε εκδώσει όπως είδαμε στις 9 Μαΐου 1941 τον Αναγκαστικό Νόμο 3013, σύμφωνα με τον οποίο δίδονταν η δυνατότητα στους Υπουργούς να αποκαθιστούν στρατιωτικούς που είχαν διωχθεί για πολιτικούς λόγους. Σημαντική παράμετρος του Αναγκαστικού Νόμου υπήρξε η αποκατάσταση των βαθμών των απότακτων βενιζελικών, σε σημείο που βρέθηκαν ιεραρχικά ανώτεροι από μοναρχικούς, προκαλώντας την δυσaráεσκειά τους και διευρύνοντας το χάσμα μεταξύ τους. Επόμενο ήταν η υλοποίηση του Α.Ν 3013 να δώσει την δυνατότητα στους Υπουργούς του μεταξικού καθεστώτος να ενεργήσουν μεροληπτικά, ιδιαίτερα στο Ναυτικό, στο οποίο οι μεθοδεύσεις των Σακελλαρίου – Καββαδία ακύρωσαν ουσιαστικά την δυναμική του. Οι παράμετροι ήταν ιδανικοί για την δημιουργία ευνοϊκού κλίματος σχετικά με τη δράση αντιφασιστικών οργανώσεων και στα τρία Όπλα²⁴⁰. Ωστόσο, πέρα από τη σύσταση αντιφασιστικών στρατιωτικών οργανώσεων ιδρύθηκαν εκείνη την περίοδο ανάλογες αντιστασιακές, και οι οποίες έρχονταν σε ευθεία συνεννόηση με τις αντίστοιχες στρατιωτικές, επιδεικνύοντας παράλληλα ευρύ εκδοτικό έργο. Της Εθνικής Επιτροπής Συντονισμού του Αγώνα, με κύριο σκοπό τη διαχείριση των εθνικοαπελευθερωτικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, προηγείται η Ναυτεργατική Ένωση, τμήμα της Ομοσπονδίας Ελληνικών Ναυτεργατικών Ενώσεων (ΟΕΝΟ) με γραμματέα τον Ν. Καραγιάννη, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η αριστερή Αιγυπτιακή οργάνωση «Κομμουνιστική Πρωτοπορία», υπό την ηγεσία του ποιητή Θεοδόση Πιερύδη και του πεζογράφου Γιάννη Χατζηανδρέου (Στρατή Τσίρκα). Η «Κομμουνιστική Πρωτοπορία» ήταν ουσιαστικά μια ολιγομελής κομμουνιστική ομάδα που είχε αναπτύξει δράση, δυσανάλογα μεγάλη σε σχέση με τον μικρό αριθμό των μελών της. Όμως, το Αιγυπτιακό σύνταγμα απαγόρευε την ύπαρξη κομμουνιστικών οργανώσεων στην

²³⁸ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες...*, ό.π., σ.27.

²³⁹ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των ελληνικών εξορίστων κυβερνήσεων...*, ό.π., σ.71.

²⁴⁰ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των ελληνικών εξορίστων κυβερνήσεων...*, ό.π., σ.72-73.

Αίγυπτο, και στο πλαίσιο της αποποινικοποίησής της, αποφασίστηκε να αλλάξει ο τίτλος της οργάνωσης από κομμουνιστική σε «Αντιφασιστική Πρωτοπορία». Έτσι, με ευρηματικό τρόπο η οργάνωση απέφυγε τις απαγορευτικές διατάξεις και δραστηριοποιήθηκε ακόμα πιο έντονα σε συνεργασία με τις υπόλοιπες οργανώσεις του αυτού ιδεολογικού χώρου²⁴¹.

Γενικά, οι προοδευτικοί Αιγυπτιώτες Έλληνες, που συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση, διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη, σημαίνουσες θέσεις κατείχαν μεταξύ άλλων, ο Γιάννης Λαχωβάρης, δικηγόρος ευρύτατης παιδείας, ο μεγαλοβιομήχανος Στρατής Ζερμπίνης, ο Σακελλάρης Γιαννακάκης με πίστη στο κομμουνιστικό κίνημα, οι παιδαγωγοί Γρηγόρης Πετρώνας και Γιώργης Αθανασιάδης. Στη δεύτερη περιλαμβάνονταν οι Αιγυπτιώτες με όχι αυστηρό κομμουνιστικό προσανατολισμό, που συνετέλεσαν όμως στην ανάπτυξη του δημοκρατικού κινήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε ο Γεώργιος Ρούσσοις, με θεσμικό ρόλο αφού τέλεσε Αντιπρόεδρος της Ελληνικής Κυβέρνησης. Τέλος, στην τρίτη, που χαρακτηριζόταν ως βασικός πυρήνας εκδημοκρατισμού, ανήκαν νέοι μέσα στα σχολεία, στις κοινότητες και στον χώρο των προσκόπων. Επικεφαλής της οργανωμένης δράσης των νέων υπήρξε ο Θεοδόσης Πιερίδης²⁴².

2.2.α

Ο Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος (ΕΑΣ).

Στο σημείο αυτό θα σταθούμε ξεχωριστά στην πλέον σημαντική αντιφασιστική ομάδα, αποτελούμενη από νέους καλλιεργημένους και διανοητές της Ελληνικής παροικίας. Πρόκειται για τον Εθνικό Απελευθερωτικό Σύνδεσμο, που αντιστοιχούσε στο ελλαδικό ΕΑΜ και συστάθηκε στο Κάιρο την πρώτη εβδομάδα του Ιανουαρίου 1943, με σκοπό την πραγματοποίηση της πλήρους συμμετοχής του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού στην πάλη του Ελληνικού λαού για την επιτυχή προοπτική της μεταπολεμικής δημοκρατικής πορείας της Ελλάδας. Σύντομα ιδρύθηκαν παραρτήματα στο Πορτ Σάιτ και στην Αλεξάνδρεια. Ο ΕΑΣ ουσιαστικά γεννήθηκε μέσα από την συντακτική ομάδα του περιοδικού «Έλλην», που αποτελείτο από προοδευτικούς, δημοκρατικούς και οπωσδήποτε αντιφασίστες διανοούμενους. Η

²⁴¹ Βασίλης Νεφελούδης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Α, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σ.78.

²⁴² Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.33-36.

διεσπαρμένη δημοσίευση άρθρων και σημειωμάτων των εν λόγω διανοητών δεν ήταν αρκετή και η ανάγκη μιας δομημένης και ενιαίας δημοκρατικής αρθρογραφικής έκφρασης, ήταν επιτακτική. Έτσι, ο Άγγελος Κασιγόνης, χρηματοδότησε την έκδοση του περιοδικού «Αιγυπτιώτης Έλληνας» και στις 25 Μαρτίου 1942 κυκλοφόρησε το πρώτο τεύχος του «Έλληνα»²⁴³.

Η ίδρυση του ΕΑΣ τον Ιανουάριο του 1943, θεμελιώνεται στις παλινωδίες της Ελληνικής Κυβέρνησης, που οδηγούσε στον κίνδυνο επικράτησης φασιστικών στοιχείων στο στράτευμα αλλά και στην ατιμωρησία όταν εκδηλώνονταν τέτοιες ενέργειες. Στα ιδρυτικά μέλη του ΕΑΣ, ανάμεσα σε άλλους συναντάμε τους Γιάννη Λαχωβάρη, Γιώργη Αθανασιάδη, Στρατή Ζερμπίνη, Γιώργο Ρούσσο, Μιχάλη Βαλτικό, Άγγελο Κασιγόνη, Θέμη Μητσάκη, Νίκο Μαραγκάκη, Τηλέμαχο Τεκτονίδη, Παύλο Φραγκόπουλο, Οδυσσέα Καραγιάννη, Θεοδόση Πιερίδη, Γρηγόρη Πετρώνα, Μένη Αγγελόπουλο, Γιάννη Παπά και γενικά προσωπικότητες που δεν είχαν άμεσα οικονομικά ή πολιτικά συμφέροντα συνδεδεμένα με την πολιτική των Βρετανών²⁴⁴. Πολλοί από αυτούς ήταν εξέχουσες προσωπικότητες του παροικιακού ελληνισμού με κύρος στον νομικό, οικονομικό, εκπαιδευτικό και καλλιτεχνικό κόσμο. Με βάση το ιδρυτικό του αλλά και το πρόγραμμά του, ο ΕΑΣ καλούσε σε συνεργασία κάθε Έλληνα πατριώτη που εμπνέεται από ειλικρινά δημοκρατικά συναισθήματα ανεξαρτήτως φύλου, επαγγέλματος και κοινωνικής θέσης. Ως συγκεκριμένα καθήκοντα ο ΕΑΣ έθετε:

- Τον διαφωτισμό της Αιγυπτιώτικης κοινής γνώμης καθώς και των ξένων σχετικά με την κατάσταση στην Ελλάδα.
- Την κινητοποίηση για τον ολοκληρωτικό ιδεολογικό και ένοπλο αγώνα εναντία στο φασισμό.
- Την συμμετοχή στις προσπάθειες για τη σωτηρία του λαού από την εξαθλίωση και τον θάνατο από την πείνα.

²⁴³ Η ύλη του περιοδικού είχε λογοτεχνικό και πολιτικό χαρακτήρα, ενώ αξιοσημείωτη ήταν η προσπάθεια να περάσουν οι θέσεις με τρόπο σαφή και εύσημο ώστε να αποφευχθεί η επιβεβλημένη από τους Άγγλους λογοκρισία. Κομβικό σημείο ένδειξης της ιδεολογικής προετοιμασίας των αρθρογράφων του «Έλληνα», σε σχέση με την δυναμική του ΕΑΜ, υπήρξε το άρθρο στο τεύχος του Ιουνίου 1942 με τίτλο «Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο», όπου γίνεται ξεκάθαρη η κοινή πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί από τους Αιγυπτιώτες και τους εξ Ελλάδος. Στρατής Τσίρκας, «Η πνευματική αντίσταση στη Μέση Ανατολή», *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ. 87-88, Μάρτιος – Απρίλιος 1962, σ.482-484.

²⁴⁴ Ιωάννης Ιακωβίδης «Η συμμετοχή...», ό.π, σ.115-116.

- Την συμμετοχή στις προσπάθειες για επίλυση των προβλημάτων που παρουσίαζε η οργάνωση των Ελληνικών δυνάμεων στην Μέση Ανατολή (επιδόματα στις οικογένειες, πρόσφυγες κ.α.).
- Τον διαφωτισμό της κοινής γνώμης σχετικά με το περιεχόμενο του αγώνα της ανθρωπότητας γενικά και ιδιαίτερα του ελληνικού λαού.

Ως πολιτική δύναμη, ο ΕΑΣ έσπευσε να κινητοποιήσει εθνικά - πατριωτικά τον παροικιακό ελληνισμό στον προσανατολισμό επίλυσης πρακτικών, πολιτικών και ιδεολογικών προβλημάτων. Η άσκηση πίεσης προς την Κυβέρνηση για επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος καθώς και του προσφυγικού υπήρξε μια από τις βασικές του προτεραιότητες. Στο κομμάτι αυτό ακολουθήθηκε ο δρόμος της εθελοντικής προσπάθειας και της αλληλεγγύας στάσης μέσω δωρεών και εράνων. Σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο ο ΕΑΣ κινήθηκε στην προοπτική του απελευθερωτικού αγώνα και της λαϊκής κυριαρχίας ώστε να δημιουργηθεί στον Έλληνα πάροικο αίσθημα εμπιστοσύνης για την συμμαχική νίκη καθώς και βεβαιότητα δημοκρατικής αποκατάστασης στην ελεύθερη Ελλάδα²⁴⁵.

Ο ΕΑΣ δύο μήνες μετά την ίδρυσή του κλήθηκε να αναπτύξει δράση μέσα στο κλίμα των επεισοδίων στις δύο Ταξιαρχίες²⁴⁶. Η οργάνωση επέδειξε αλληλεγγυότητα προς τον στρατό, δηλώνοντάς την μέσω τηλεγραφημάτων στην Κυβέρνηση στο Λονδίνο, συμπλέοντας με την πολιτική της ΑΣΟ και της Ναυτεργατικής Ένωσης. Στον επικείμενο κυβερνητικό ανασχηματισμό, στελέχη της οργάνωσης συμμετείχαν σε συσκέψεις με αντιπροσώπους των Φιλελευθέρων και ο Γ. Ρούσσος αναλαμβάνει Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης²⁴⁷. Είναι η πρώτη φορά που μέλη του ΕΑΣ, συναντούν τους διπλωματικούς ελιγμούς και τα τεχνάσματα που συγκροτούν τον πολιτικό λόγο. Τον Ιούλιο του 1943 και ενώ έχει διαλυθεί η Πη Ταξιαρχία, ο Γ. Λαχωβάρης και ο Γ. Αθανασιάδης επισκέπτονται τον Τσουδερό στο πλαίσιο πρωτοβουλιών του ΕΑΣ απέναντι στα μέλη της Κυβέρνησης. Ο Λαχωβάρης – παλιός γνώριμος του Τσουδερού – υπέδειξε στον Πρωθυπουργό την ασυνέπεια του

²⁴⁵ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π, σ.107-127.

²⁴⁶ Κατά την διάρκεια των επεισοδίων, συλλαμβάνονται και Αιγυπτιώτες οπλίτες, όπως οι Καρύδης Γιάννης (Κάιρο), Κοκκινίδης Στέλιος (Σουέζ), Μαλαβάζης Τάκης (Κάιρο), Πρωτογερέλλης Παρασκευάς (Κάιρο). Αργύρης Ζερβούδης, *Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμίν...*, ό.π, σ.344

²⁴⁷ Στην σύσκεψη που έγινε στο Κάιρο, πήραν μέρος οι στρατηγός Ι. Καλλέργης, ο Π. Αργυρόπουλος, ο συνταγματάρχης Α. Μπουρδάρης, ο Γ. Μπουρδάρης τέως βουλευτής, ο Εμμ. Σοφούλης, ο Α. Αγαπητός τέως βουλευτής, ο πρόεδρος ΕΚΚ Π. Μπελένης, και από τον ΕΑΣ οι Μ. Βαλτικός, Γ. Λαχωβάρης και Γ. Αθανασιάδης. Επίσης παραβρέθηκε ο στρατηγός Μπακιρτζής που είχε πρωτοστατήσει στην ίδρυση του ΕΑΣ. Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π, σ.169-175.

Καραπαναγιώτη ως προς τον εκδημοκρατισμό των ενόπλων δυνάμεων, και επέμεινε στο ερώτημα αν οι διαλυτικές ενέργειές του είχαν την έγκριση του Τσουδερού. Ο τελευταίος προσπάθησε να μεταθέσει τις ευθύνες των επεισοδίων στους Βρετανούς, εισπράττοντας την αποδοκιμασία του Λαχωβάρη. Την ίδια μετάθεση ευθυνών – αυτή τη φορά στο θέμα της θλιβεράς κατάστασης στα στρατόπεδα προσφύγων – έδειξε και ο Υπουργός Προνοίας Ε. Σοφούλης σε επίσκεψη που πραγματοποίησαν οι Γ. Αθανασιάδης και ο γραμματέας του ΕΑΣ, Μ. Βαλτικός. Λίγο αργότερα ο Αθανασιάδης με τον Λαχωβάρη επισκέφτηκαν τον Σ. Βενιζέλο στο Κάιρο, ο οποίος πέρα από την τακτική εκκαθαρίσεων στο Πολεμικό Ναυτικό, είχε προβεί σε έκθεση προς τον Τσουδερό μέσα από την οποία ζητούσε να παρθούν έκτακτα μέτρα *«με την ανεπιφύλακτον έγκρισιν ολοκλήρου της Κυβερνήσεως και των Βρετανικών Αρχών»* και την επισήμανσή του ότι *«προς εφαρμογήν των δε, πρέπει να τύχωμεν της πλήρους ενεργού βοηθείας των Άγγλων»*. Τα μέτρα συνίσταντο στην εκκαθάριση και απομάκρυνση οπλιτών και πολιτών που αναμιγνύονται ή επηρεάζουν επικίνδυνα της ένοπλες δυνάμεις, στην άτεγκτο εφαρμογή των νόμων και στην εξασφάλιση της εκτελέσεως των διαταγών σε κάθε περίπτωση και με οποιοδήποτε μέτρο. Η συνάντηση έγινε σε οξύ τόνο με τον Βενιζέλο να απαντά στις υποδείξεις του Λαχωβάρη, ότι *«η εκκαθάρισις θεωρείται απαραίτητη»* και ότι όσοι αντιδρούν *«πρόκειται περί αναρχικών»*, μια έκφραση που στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί έντονα και στον δημόσιο λόγο, ιδιαίτερα στον δημοσιογραφικό. Οι τρεις αυτές συναντήσεις προκάλεσαν έντονες αμφιβολίες στα στελέχη του ΕΑΣ για την αποτελεσματικότητα της Κυβέρνησης, αλλά και βεβαιότητες ως προς την δυναμική της πολιτικής των Βρετανών στα ζητήματα που αφορούσαν τη διαχείριση των αντιθέσεων στο στράτευμα²⁴⁸. Ας τονιστεί στο σημείο αυτό ότι ο ΕΑΣ απολάμβανε της νομιμοποίησης και της ελευθερίας της λειτουργίας του. Επίσης απέφευγε διακριτικά να αναφέρεται στις παράνομες οργανώσεις, καλύπτοντας τον ΕΑΜικό προσανατολισμό γύρω από ένα ευρύ αντιφασιστικό χαρακτήρα, που ήταν σχετικά ανεκτός από τους Βρετανούς²⁴⁹. Οι τελευταίοι βέβαια, αν και δεν είχαν καθαρή εικόνα για τη δράση του ΕΑΣ, δεν θα μπορούσαν να αγνοήσουν την ύπαρξή του και μάλιστα τη στιγμή που στελέχη του υπήρξαν «γνήσιοι κομμουνιστές» όπως ο Ν. Καραγιάννης ή φιλελεύθεροι όπως ο Γ. Ρούσσος. Σε κάθε περίπτωση, ο ΕΑΣ απασχόλησε το F.O όταν προέκυψαν ενδείξεις – αλλά όχι αποδείξεις – σύμπραξης με

²⁴⁸ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.191-201.

²⁴⁹ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία...», ό.π., σ.16

την ΑΣΟ, που ενεργούσε στον στρατό κατά της μοναρχίας άρα και των Βρετανικών συμφερόντων. Τον Ιούνιο του 1943 πάντως, το F.O σε εσωτερικές συζητήσεις περί αξιολόγησης της κομμουνιστικής επιρροής στο στράτευμα, εξέφραζε την βεβαιότητα ότι ο ΕΑΣ εμπνέονταν από τις αρχές του ΕΑΜ αλλά σε ένα περισσότερο πνευματικό - ιδεολογικό επίπεδο²⁵⁰.

Η απήχηση που είχε ο ΕΑΣ στην παροικία αντανakλάται στην θετική ανταπόκριση πολλών μελών της στην επίσκεψη στελεχών του ΕΑΜ²⁵¹ στο Κάιρο, τον Αύγουστο του 1943. Μέλη του ΕΑΜ και συγκεκριμένα οι Α. Τζίμας, Π. Ρούσσος και Κ. Δεσποτόπουλος συναντήθηκαν με μέλη του ΕΑΣ είτε σε σπίτια είτε δημόσια, προσλαμβάνοντας μια ανέλπιστα αίσθηση από πολλούς παροίκους. Ο Πέτρος Ρούσσος σημειώνει σχετικά: *«Είναι αδύνατο να περιγράψουμε το πανδαιμόνιο ενθουσιασμού υπέρ του ΕΑΜ που ξέσπασε στην άφιξή μας... Η χαρά μας ήταν ανείπωτη και βλέπαμε τώρα πόσο αγνοούσαμε – λόγω των Βρετανικών μέτρων – την πραγματική εικόνα του ελληνισμού της Μέσης Ανατολής»*²⁵².

2.2.β

Ο Έρανος των Βιταμινών.

Το Φθινόπωρο 1943 ο ΕΑΣ, με αναπτειρωμένο το ηθικό μετά την «επισημοποίηση» της σχέσης του με το ΕΑΜ, απέκτησε πλέον έρεισμα και στους θεσμικούς παράγοντες των Κοινοτήτων. Συγκεκριμένα και στο πλαίσιο του εορτασμού της 3^{ης} επετείου της 28^{ης} Οκτωβρίου, ο ΕΑΣ συγκροτεί οργανωτική επιτροπή της εκδήλωσης τη συμμετοχή των Προέδρων της ΕΚΑ και της Ιβραημίας, Μ. Σαλβάγο και Κλ. Νικολάου αντίστοιχα, στον κινηματογράφο Ριάλτο Αλεξανδρείας και την παρουσία τουλάχιστον 2.000 ακροατών. Στην εκδήλωση μίλησε ο Πιερίδης τονίζοντας σχετικά: *«να παραμερίσουμε ό,τι μπορεί να μάς χωρίσει, ν' απλώσουμε τα χέρια αδερφικά... να βάλουμε μπροστά τους μεγάλους σκοπούς που μάς ενώνουν»*. Αντίστοιχη εκδήλωση έγινε και στο Πορτ Σάιτ με απαγγελία του όρκου του ΕΛΑΣ. Αμέσως μετά ο ΕΑΣ

²⁵⁰ F.O. 371/37197 P 4868 και P 4896.

²⁵¹ Ο τρόπος με τον οποίο έγιναν γνωστές οι θέσεις του ΕΑΜ στην Αίγυπτο, ήταν ευρηματικότατος: γράφτηκαν σε κομμάτια από ύφασμα τα οποία ράφτηκαν στις επωμίδες ενός αξιωματικού ονόματι Χαϊρετάκη. Εκείνος, περνώντας ανώδυνα τον έλεγχο των Βρετανικών αρχών στην Παλαιστίνη, παρέδωσε το μήνυμά του στους αποδέκτες (Φεβρουάριος 1942). Από τότε και έως τον Αύγουστο του 1943 δεν υπήρχε επικοινωνία μεταξύ του ΕΑΜ και των ηγεσιών των δημοκρατικών οργανώσεων, οι οποίες δρούσαν με υψηλά ποσοστά αυτονομίας και πρωτοβουλίας αλλά με προσήλωση στις βασικές αρχές του ΕΑΜ. Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία...», ό.π, σ.12.

²⁵² Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία...», ό.π, σ.21 - 22.

διοργάνωσε στο Κάιρο μεγάλη έκθεση με τίτλο «Δυο χρόνια σκλαβιάς – δυο χρόνια αγώνας», με σκοπό την προβολή των άθλιων συνθηκών ζωής του αγωνιζόμενου ελληνικού λαού και κυρίως των γερμανικών βιαιοτήτων στην Ελλάδα. Οι διοργανωτές είχαν καταφέρει να συγκεντρώσουν φωτογραφίες, πίνακες, στατιστικά δεδομένα, μαρτυρίες, ιατρικές εκθέσεις επιστημονικής ακρίβειας αλλά και δραματικής γλαφυρότητας και κάθε λογής υλικό που απέδιδε τις θηριωδίες των εισβολέων, τις κακουχίες και την αντίσταση στους κατακτητές. Στα εγκαίνια, εκπροσώπησαν την Κυβέρνηση ο Τσουδερός, ο Γ. Ρούσσος και οι Υπουργοί Βούλγαρης και Δημητρακάκης προσδίδοντας πολιτικό κύρος στην πρωτοβουλία του ΕΑΣ. Η επιτυχία της έκθεσης αποτυπώθηκε στις χιλιάδες ανθρώπων που την επισκέφτηκαν ανάμεσα στους οποίους, Έλληνες, Αιγύπτιοι και πολλοί ανταποκριτές ξένων εφημερίδων. Σημαντική συμβολή στην επιτυχία της έκθεσης είχε ο επικεφαλής στην «Κεντρική Υπηρεσία Τύπου της Ελληνικής Κυβέρνησης», Γιώργος Σεφέρης, ο οποίος κατέθεσε υλικό της υπηρεσίας του προκειμένου να διασφαλιστεί η αρτιότητα και η εγκυρότητα των εκθεμάτων²⁵³. Η έκθεση λειτούργησε ως ένα πανίσχυρο κανάλι αφύπνισης αφού είχε δυναμική επίδραση στο θυμικό και στα εν γένει συναισθήματα αλληλεγγύης των Ελλήνων της παροικίας. Ύστερα μάλιστα από μια ιατρική έκθεση του Ιταλού γιατρού Βελάσκο Σουέλο σχετικά με την συντριπτική κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα, οργανώθηκε από τον ΕΑΣ ο Έρανος Βιταμινών που λειτούργησε σαν μια φυσική προέκταση αυτών των συναισθημάτων αλληλεγγύης. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι υποστηρίχθηκε από 18 διαφορετικές παροικιακές οργανώσεις και ιδρύματα με χαρακτηριστική την ανταπόκριση από τα μέσο – κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα αλλά και από οπλίτες, οι οποίοι συνεισέφεραν από το υστέρημα των μισθών τους²⁵⁴. Η πρώτη συνδρομή 25 λιρών Αιγύπτου ήταν από τα γκαρσόνια στα διάφορα καταστήματα της Αλεξάνδρειας. Ακολούθησε συνδρομή 60 λ. Αιγ. από τους ναύτες του αντιτορπιλικού «Βασίλισσα Όλγα» που είχε βυθιστεί στη Λέρο τον Σεπτέμβριο του 1943. Επίσης, συνεισέφεραν

²⁵³ Στρατής Τσίρκας, «Η πνευματική αντίσταση...», ό.π, σ.489-490.

Ο Γιώργος Σεφέρης εξέφρασε όμως την πικρία του απέναντι σε δημοσίευμα της εφημερίδας «Κήρυκας» που πίστευε την επιτυχία της διοργάνωσης στον ΕΑΣ, ενώ αποσιωπούσε εντελώς την συνεισφορά του Σεφέρη στην έκθεση. Ο εκδότης της εφημερίδας Ν. Σάμιος - δημοκρατικών φρονημάτων - απολογήθηκε στον ποιητή ότι το άτομο αυτό οφείλονταν στη λογοκρισία. Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό ημερολόγιο...*, ό.π. σ.153-154.

²⁵⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται: ΕΚΑ, Ελληνική Κοινότητα Ιβραημίας, Σύλλογος «Αισχύλος – Αρίων», οι εφημερίδες Ταχυδρόμος, Ανατολή και Φαρ Εζυψιέν, η Ελληνική Ναυτεργατική Ένωση, η Διδασκαλική Ένωση, το Λαϊκόν Συσσίτιον, οι Αδερφότητες Κρητών, Πελοποννησίων, Κωνσταντινουπολιτών, Σαμίων, Κυπρίων, Χίων, Λημνίων, Καρυστίων, Σιφνίων, ο ΣΕΓΑΣ, το Σπίτι Ενόπλων Δυνάμεων, τα Σωματεία Αρτοποιιών και Γκαρσονιών και η Μάννα.

Κινέζοι ναυτεργάτες, και γενικά ναυτεργάτες από εμπορικά πλοία, μαθητές από τα κοινοτικά σχολεία, αξιωματικοί και ναύτες του πολεμικού Μιαούλης, ενώ 5 Ελληνικοί κινηματογράφοι στην Αλεξάνδρεια διέθεσαν για τον ίδιο σκοπό τις εισπράξεις μιας ημέρας. Η πλέον συγκινητική συνεισφορά ήταν από τους δημοκρατικούς οπλίτες (πολλοί Αιγυπτιώτες) του 8ου Τάγματος που βρίσκονταν εξόριστοι στην Βεγγάζη σε στρατόπεδο υποδοχής αιχμαλώτων. Συγκεκριμένα συνέλεξαν 2.000 λ. Αιγ, ποσό που ήταν μεγαλύτερο από τον μηνιαίο μισθό των στρατιωτών όλου του τάγματος²⁵⁵. Αρχικά, η πρωτοβουλία του ΕΑΣ είχε εξασφαλίσει τη συνεργασία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού και της Ελληνικής Κυβέρνησης μέσα από τις ενέργειες του Γ. Ρούσσου. Όμως και εδώ υπήρξαν διαφωνίες ακόμα και από στελέχη της Κυβέρνησης – πλην των Γ. Ρούσσου και Σ. Βενιζέλου – μιας και θεωρήθηκε περιττή η διεξαγωγή του εράνου. Επίσης, συντηρητικοί κύκλοι έβλεπαν στον Έρανο Βιταμινών μια ανταγωνιστική λειτουργία απέναντι στους υπόλοιπους εράνους και επιτροπές που είχαν ενεργοποιηθεί την περίοδο εκείνη, αλλά υποστηρίζονταν από μέλη της βασιλικής οικογένειας. Οι δεξιές απόχρωσης εφημερίδες θεωρούσαν τον έρανο «αντεθνική» προπαγάνδα υπέρ του ΕΑΜ και του ΚΚΕ²⁵⁶. Η ένσταση του ΕΑΣ προσανατολίζονταν στο ότι ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός έπρεπε να ενισχυθεί από τα αποθέματα των ταμείων της ΑΒΥ των πριγκιπισσών και πριγκήπων της Ελλάδας ώστε ο Έρανος Βιταμινών να αποδώσει ανεμπόδιστα στον σκοπό του. Πράγματι, με πρωτοβουλία της πριγκίπισσας Φρειδερίκης, όταν εκείνη μετέβη στην Ν. Αφρική, είχε σχηματιστεί Ταμείο, που ενισχύονταν διαρκώς από εράνους σε ολόκληρο τον κόσμο. Στην Αίγυπτο ιδιαίτερα, ανάμεσα στους συνδρομητές θα συναντήσουμε σημαίνουσες προσωπικότητες της Αιγύπτου και της παροικίας, λέσχες, επιχειρήσεις και ιδιώτες²⁵⁷. Εδώ σημειώνεται το εύρος της παροικιακής συνεισφοράς, αφού το Ταμείο της πριγκίπισσας Φρειδερίκης συγκέντρωσε τη συνδρομή του αστικού μέρους της παροικίας, ενώ ο ΕΑΣ εκπροσωπήθηκε περισσότερο από την λαϊκή πρωτοβουλία. Συνολικά, μέχρι τον

²⁵⁵ Βασίλης Νεφελοδύτης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τ. Β..., ό.π., σ. 92.

²⁵⁶ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.181

²⁵⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Βασίλη Φαρούκ Α', την πριγκίπισσα Σεβικιάρ, την Βασίλισσα Φαρίντα, την Αιγυπτιακή Κυβέρνηση, την Ελληνική Κυβέρνηση, την Εθνική Τράπεζα της Αιγύπτου, την Οθωμανική Τράπεζα, την Τράπεζα Αθηνών, τον Θόδωρο Κότσικα, τους Αφους Κουταρέλη, τον Εμμ. Α. Μπενάκη, την Αργίνη Σαλβάγου, την Union Defense Forces, την Συντροφιά Ελληνίδων Αλεξάνδρειας, την εταιρία Χωρέμη – Μπενάκη Cotton Company, κ.α. *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π., σ.59-62.

Μάρτιο του 1944 συγκεντρώθηκαν 34.628 λ. Αιγ. που δόθηκαν στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, χωρίς όμως να σταλούν βιταμίνες στην Ελλάδα²⁵⁸.

2.2.γ

1943-1944: Οι Αιγυπτιώτες ελπίζουν και διαψεύδονται.

Επιστρέφοντας στην κρίσιμη περίοδο του Σεπτεμβρίου του 1943, η επιμονή του Βασιλιά στο ζήτημα του δημοψηφίσματος που όξυνε τους ανταγωνισμούς στην πολιτική σκηνή, αλλά και η φανερή πλέον σύγκρουση των αντιστασιακών οργανώσεων στην Ελλάδα, απασχόλησαν σε μεγάλο βαθμό την παροικία και τον ΕΑΣ. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την έλευση οπλιτών του ΕΛΑΣ Σάμου, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η συμπεριφορά των Βρετανών απέναντί τους ήταν εχθρική. Ο Γιώργος Ρούσσος παραιτήθηκε τον Νοέμβριο και ο ΕΑΣ και τοποθετήθηκε ευθέως στην προτεραιότητα της ενοποίησης του αγώνα του Ελληνικού λαού μέσα και έξω από την Ελλάδα υπό μια κοινή καθοδήγηση, αντανακλώντας ουσιαστικά τις απόψεις του ΕΑΜ. Την ίδια περίοδο ο Λαχωβάρης έγινε γνώστης μιας έκθεσης που αποκάλυπτε την συνεννόηση ανάμεσα σε Βρετανούς και Γερμανούς με Έλληνες συνεργάτες των κατακτητών για την ενίσχυση των Σωμάτων Ασφαλείας. Επίσης έγινε γνωστή η ανάμιξη – είτε κατόπιν διαταγής, είτε με δική του πρωτοβουλία – του πράκτορα των Βρετανών στην Ελλάδα, του Νεοζηλανδού λοχαγού Donald Stott, ο οποίος ήρθε σε επαφή με τους Γερμανούς στο πλαίσιο αντιΕΑΜικών δραστηριοτήτων. Η είδηση είχε μεγάλη βαρύτητα στην παροικία και ιδιαίτερα στο κομμάτι που υποστήριζε το ΕΑΜ, ενώ ήταν η πρώτη φορά που οι Βρετανοί εκτίθονταν σε μεγάλη κλίμακα ως προς την φανερή τους πλέον επιδίωξη να αποκαταστήσουν τον Γεώργιο Β' στην μεταπολεμική Ελλάδα και να αμβλύνουν την εχθρότητα απέναντι στο ΕΑΜ – ΕΛΑΣ²⁵⁹.

Οι κινηματικές ενέργειες καθώς και η παροικιακή αντιφασιστική δραστηριότητα είχαν ως θεσμική απάντηση την πρωτοβουλία ομίλου σημαινόντων

²⁵⁸ Κοινός τόπος ανάμεσα στις δύο θεσμικές εκφάνσεις της αλληλεγγύης, δεν ήταν μόνο οι κοινοί φορείς και οι ιδιώτες που συνεισέφεραν, αλλά και η αντιφασική πολιτική του Τσουδερού. Στην περίπτωση της πρωτοβουλίας της Φρειδερίκης, ο Πρωθυπουργός είχε αντιρρήσεις ως προς τον χρονισμό, αφού υπολόγιζε την διεξαγωγή του εράνου μετά τον πόλεμο. Τον έρανο βιταμινών που οργάνωσε ο ΕΑΣ, ο Τσουδερός τον εξέλαβε ως επιτίμηση της κυβερνητικής πολιτικής, αφού διέκρινε ότι η δυναμική του εράνου θα ξεπερνούσε την κυβερνητική προσπάθεια τουλάχιστον ως προς την αποστολή βιταμινών. Έτσι, προσπάθησε να προσανατολίσει την προσπάθεια στην κατεύθυνση της αγοράς γάλακτος και λίπους. Στρατής Τσίρκας, «Η πνευματική αντίσταση...», ό.π, σ.491-495.

²⁵⁹ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία...», ό.π, σ. 23-24.

Αιγυπτιωτών Ελλήνων της συντηρητικής παράταξης με επί κεφαλής τον Πρόεδρο της ΕΚΚ και ευεργέτη Θεόδωρο Κότσικα. Θυμίζουμε ότι ο Θεόδωρος Κότσικας υπήρξε επίτιμο μέλος του Ελληνοβρετανικού Συνδέσμου που ιδρύθηκε το 1941. Επίσης υπήρξε προσωπικός φίλος του Γεωργίου Β' τον οποίο μάλιστα είχε ορίσει ανάδοχο στο πρώτο από τα τέσσερα παιδιά που απέκτησε από το 1941 έως και το 1945²⁶⁰. Έτσι, τον Φεβρουάριο του 1944 ιδρύεται η «Πανελλήνιος Ένωση» με θεμελιώδη αρχή την αφοσίωση στο νόμιμο καθεστώς και επιδίωξη την εθνική ενότητα και την πολιτική κατευνασμού των πολιτικών παθών καθώς και την επαγρύπνηση για τη διαφύλαξη των ηθικών και υλικών συμφερόντων του Αιγυπτιώτη Ελληνισμού. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια Ένωση αποτελούμενη από ένα σχετικά μικρό αριθμό συντηρητικών και φιλομοναρχικών μελών της Κοινότητας Καΐρου. Σύντομα όμως κατάφερε να οργανωθεί σε τοπικές επιτροπές σε διάφορες Κοινότητες και πόλεις της Αιγύπτου²⁶¹. Η βασική ιδέα της ίδρυσής της στρέφονταν κατά των «κινήματων και των αναρχικών εκδηλώσεων», όπως συνήθιζαν να αποκαλούν τις εξεγέρσεις, ενώ εικάζονταν ότι σκοπός της ήταν να σταθεί απέναντι στον ΕΑΣ. Η εφημερίδα «Φως» - στην οποία αρθρογραφούσε ο Κότσικας με το ψευδώνυμο «Πήγασσος» - ήταν το όργανο επικοινωνίας της Ένωσης, ενώ το εμφατικό επίθετο «Πανελλήνιος» είχε σχολιάσει με δεικτικό τρόπο στο ημερολόγιό του ο Γ. Σεφέρης στις 20 Φεβρουαρίου 1944 όταν Τσουδερός επέλεξε να κάνει στα γραφεία της Ένωσης τον απολογισμό της τρίχρονης διαχείρισης της Κυβέρνησης. Κατά τη διάρκεια του απολογισμού αρχικά μίλησε ο Θ. Κότσικας υποβάλλοντας τα σέβη στην Κυβέρνηση και τον Βασιλιά, τονίζοντας την αντίθεσή του με συζητήσεις πολιτειακού περιεχομένου ως άκαιρες και βλαπτικές την δεδομένη κατάσταση. Ο Τσουδερός υπερθεμάτισε επαινώντας την πολεμική δράση των Ιερολοχιτών, αποσιωπώντας σκοπίμως – λόγω ακροατηρίου – τη δράση της Εθνικής Αντίστασης²⁶², ενώ όταν ήρθε η ώρα να μιλήσει για το πολιτειακό ζήτημα, ενέταξε τεχνηέντως την αρχή του «δημοκρατικού ιδεώδους» τόσο στο πολίτευμα της βασιλευομένης δημοκρατίας (φέροντας παράδειγμα την Μ. Βρετανία), όσο και στο αντίστοιχο της προεδρευομένης (φέροντας παράδειγμα την Αμερική)²⁶³.

²⁶⁰ Ματούλα Τομαρά Σιδέρη, *Οι Έλληνες του Καΐρου...*, ό.π., σ.269 και 272.

²⁶¹ Ιωάννου Διακοφωτάκη, *Ιστορία της Ελληνικής Παροικίας...*, ό.π., σ.230.

²⁶² Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο...*, ό.π., σ.155, Γιώργος Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.230-233, *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π., σ.114-115.

²⁶³ Εμμανουήλ Τσουδερού, *Ελληνικές Ανωμαλίες...*, ό.π., σ.20.

Βρισκόμαστε πλέον στο πρώτο τρίμηνο του 1944, σε μια περίοδο που εμφανίζονται καθαρά οι καρποί της πολιτικής ίσων αποστάσεων, στρεβλών αποδόσεων του δημοκρατικού αγώνα και μηδαιμινών καθαρών αποφάσεων από την πλευρά της Ελληνικής εξόριστης Κυβέρνησης. Στο σημείο ουσιαστικά συναντάμε τους τελευταίους ενθουσιασμούς από την πλευρά της Ελληνικής παροικίας και την αρχή της διάψευσης όλων των ελπίδων για ενότητα, αφού ξεκινάει ο μήνας των κινημάτων και του καθολικού αφοπλισμού των Ενόπλων Δυνάμεων. Η Αιγυπτιώτες είναι διχασμένοι ακόμα και σε θεσμικό επίπεδο, ενώ στους κόλπους του στρατεύματος παρατηρείται αντιφασιστική συνείδηση με αντιπειθαρχική δυναμική, διακριτή από την Κυβέρνηση αλλά και τους Βρετανούς. Όλοι αυτοί οι παράγοντες συνέκλιναν και επιτάχυναν τις συγκρουσιακές διαδικασίες τις οποίες ο Αιγυπτιώτης εισέπραξε χωρίς πολλά περιθώρια επέμβασης.

Τον Μάρτιο του 1944 όπως είδαμε, ιδρύεται η ΠΕΕΑ μέσα σε κλίμα αμηχανίας από την πλευρά της Κυβέρνησης αλλά και κλίμα ενθουσιασμού από την πλειονότητα της Ελληνικής παροικίας. Η εθνική εορτή της 25^{ης} Μαρτίου ήταν η αφορμή για την ανακοίνωση της ίδρυσης τόσο στο Κάιρο όσο και στην Αλεξάνδρεια. Στο μεν Κάιρο στο πλαίσιο εορτής στο Αμερικάνικο Πανεπιστήμιο Memorial Hall, ανέλαβε την ανακοίνωση ο Θέμης Μητσάκης εν μέσω δυναμικών επευφημιών από το ακροατήριο και αμηχανίας από τους συντηρητικούς επίσημους προσκεκλημένους, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο διάδοχος Παύλος. Ακολούθησαν τραγούδια της αντίστασης από τους μαθητές των Κοινοτικών σχολείων, τα οποία προκάλεσαν τις γραπτές διαμαρτυρίες Κοινοτικών Επιτρόπων την επόμενη ημέρα. Στην δε Αλεξάνδρεια ο Τσουδερός ήταν ο βασικός ομιλητής της εορτής που έγινε στο κοινοτικό στάδιο παρουσία 30.000 Αιγυπτιωτών, ναυτεργατών και φαντάρων. Ο Πρωθυπουργός απέφυγε τεχνηέντως να αναφερθεί στην ίδρυση της ΠΕΕΑ και εν γένει στην Εθνική Αντίσταση επικαιροποιώντας αντ' αυτών τον ρόλο της Αγγλίας ως εγγυήτριας δύναμης για την επιτυχία του Αγώνα του 1821, προκαλώντας την αγανάκτηση της πλειονότητας του κόσμου. Ο Μ. Σαλβάγος ως δεύτερος ομιλητής εκ μέρους της Κοινότητας, αποκατέστησε το θυμικό των παρευρισκόμενων αναφερόμενος στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα μέσα σε επιδοκimasίες και ενθουσιασμό. Την επόμενη ημέρα ο ΕΑΣ Αλεξανδρείας γιόρτασε την επέτειο στον κινηματογράφο Ριάλτο με ομιλητή τον Θ. Πιερίδη ο οποίος ανήγγειλε την ίδρυση της ΠΕΕΑ με σύνθημα «μια Ελλάδα, μια Κυβέρνηση». Ο ΕΑΣ προχώρησε σε αποστολή χαιρετιστήριου ψηφίσματος στην ΠΕΕΑ καθώς και υπομνήματος στην Κυβέρνηση

μέσα από το οποίο ζητούσε να γίνουν δεκτές οι προτάσεις της ΠΕΕΑ για εθνική ενότητα²⁶⁴.

Όταν η εκδήλωση των Ενόπλων Δυνάμεων ήταν αναπόφευκτη, ο ΕΑΣ με ορισμένα μέλη της Επιτροπής Συντονισμού Αγώνα διατύπωσε τις αντιρρήσεις του, καθιστώντας πλέον τον εαυτό του σε ρόλο εφεδρείας. Στις 3 Απριλίου και μετά από συλλήψεις αξιωματικών από την Κυβέρνηση, καταλαμβάνεται το Ελληνικό Φρουραρχείο Καΐρου από στρατιώτες του Πυροβολικού σε ένδειξη συμπαράστασης, ενώ γυναίκες ενταγμένες στον ΕΑΣ επισκέπτονται τον Τσουδερό ζητώντας την απελευθέρωση των συλληφθέντων²⁶⁵. Οι Βρετανοί ανακαταλαμβάνουν το φρουραρχείο και συλλαμβάνουν τους οπλίτες καταληψίες υποχρεώνοντάς τους να επιστρέψουν στις Πυραμίδες. Εκεί αφοπλίστηκαν και μεταφέρθηκαν στα «σύρματα» στο Κασσασίν²⁶⁶. Την ίδια μέρα συνεδρίασε το Υπουργικό Συμβούλιο και αμέσως μετά ο Τσουδερός έστειλε τηλεγράφημα στον Γεώργιο με την πρόταση να αναθέσει στον Γ. Ρούσσο τον σχηματισμό κυβέρνησης²⁶⁷. Εν τέλει, ο Τσουδερός παραιτήθηκε εν μέσω πλήρους σύγχυσης τόσο στην πολιτική σκηνή όσο και στα υπόλοιπα τμήματα του στρατού. Στις 8 Απριλίου, με το Ναυτικό αλλά και την 1η Ταξιαρχία να έχουν εκδηλωθεί υπέρ της ΠΕΕΑ, ουσιαστικά τίθεται σε εφαρμογή η συμφωνία που είχε γίνει την προηγούμενη μέρα ανάμεσα στον νέο Πρωθυπουργό Σ. Βενιζέλο και τον Βρετανό πρεσβευτή R. Leeper για τη σύλληψη των ΕΑΜικών, συμπεριλαμβανομένων και των μελών του ΕΑΣ²⁶⁸. Μέχρι το απόγευμα είχαν συλληφθεί και σταλεί στην εξορία στην Ασμάρα οι Μ. Βαλτικός, Θ. Μητσάκης, Τ. Τεκτονίδης, Π. Φραγκόπουλος, Α. Κασσιγόνης, Κ. Τριπαΐδης. Ο Γ. Λαχωβάρης συνελήφθη αλλά λόγω προβλήματος υγείας δεν ταξίδεψε. Επίσης έκλεισαν τα γραφεία του ΕΑΣ, ενώ σταμάτησε η κυκλοφορία του «Έλληνα»²⁶⁹. Επρόκειτο για την πυροδότηση της εκδήλωσης των δημοκρατικών δυνάμεων στο Ναυτικό τον Απρίλιο του 1944, που ανέλαβε να καταστείλει ο Churchill σχεδόν προσωπικά με τα γνωστά επακόλουθα, στις λεπτομέρειες της οποίας δεν θα αναφέρουμε αφού θα παρεκκλίνουμε της συγκεκριμένης μελέτης. Θα αναφέρουμε όμως, ότι κατά τη

²⁶⁴ Γιώργης Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.251-259.

²⁶⁵ Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο...*, σ.168.

²⁶⁶ Κατά την πορεία των Ελλήνων στρατιωτών αιχμαλώτων στους δρόμους του Καΐρου, οι Βρετανικές δυνάμεις περιφρούρησης έγιναν αντικείμενο χλευασμού από Αιγυπτίους, οι οποίοι βρήκαν αφορμή να εκφράσουν τα αρνητικά συναισθήματά τους απέναντι στους Βρετανούς που συνόδευαν τους Έλληνες στρατιώτες. Λέρνης Γιώργος, *Από τον αγώνα του Στρατού...*, ό.π., σ.67.

²⁶⁷ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες...*, ό.π., σ.151.

²⁶⁸ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική παροικία...», ό.π., σ. 27.

²⁶⁹ Γιώργος Αθανασιάδης, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.289-291.

διάρκεια του αφοπλισμού των Ενόπλων Δυνάμεων και ειδικά του κινήματος στο Ναυτικό, δημοκρατικοί Αιγυπτιώτες, Έλληνες ναυτεργάτες αλλά και Αιγύπτιοι – κυρίως γυναίκες - επιχειρούσαν στον ανεφοδιασμό των αποκλεισμένων πλοίων²⁷⁰. Παρόμοιες ενέργειες έγιναν και κατά τη διάρκεια του αφοπλισμού της Γ^{ης} Ταξιαρχίας με ενεργή συμμετοχή μελών του ΕΑΣ και της Ναυτεργατικής Ένωσης. Ιδιαίτερα οι μητέρες ή οι αδελφές πολιορκημένων στρατιωτών με κίνδυνο της ζωής τους εφοδίαζαν με τρόφιμα και νερό τους πολιορκημένους²⁷¹. Όμως δεν έλειψαν και οι μικροπρέπειες αφού μετά τα γεγονότα και συγκεκριμένα στις 25 Απριλίου, η εφημερίδα «Φως», προέβη σε δημοσίευμα που στηλίτευε τους νεκρούς από τα επεισόδια: *«βαρύ το πένθος της Ελληνικής Αλεξάνδρειας σήμερα. Σε αυτήν έτυχε το οδυνηρό καθήκον να συνοδεύσει στην αιώνια κατοικία τους τα αδικοσκοτωμένα ελληνόπουλα. Ήταν από εκείνα που έφεραν νικήτρα από θάλασσα σε θάλασσα τη γλυκιά μας γαλανόλευκη... Αλλά εκείνα τα άλλα φέρετρα; Εκείνα ήταν γυμνά, ολόγυμνα χωρίς καν ούτε ένα λουλούδι, παρουσίαζαν αδυσώπητη την τιμωρία, που και μετά το θάνατο ακόμα περιμένει εκείνους που λησμονώντας τα πάτρια, γίνονται, έστω και άθελα, τυφλά όργανα του εχθρού...»*. Το δημοσίευμα προκάλεσε την αποστροφή του Γιώργου Σεφέρη²⁷², ενώ η απάντηση ήρθε από το ανώνυμο πλήθος της Ελληνικής παροικίας, το οποίο ανθοστόλισε τα μνήματα και την ευρύτερη περιοχή του νεκροταφείου. Ταυτόχρονα ένα μεγάλο πανό αναρτήθηκε με την υπενθύμιση ότι *ΣΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ ΔΕΝ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ* ²⁷³.

²⁷⁰ Χαρακτηριστικό υπήρξε ένα επεισόδιο, κατά το οποίο ντόπιες γυναίκες έπεσαν με τέτοια ορμή πάνω σε ένα μυδράλιο που είχε τοποθετηθεί από τους Άγγλους στην προβλήτα, που το έριξαν στη θάλασσα. Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του στρατού...*, ό.π., σ. 91-92.

²⁷¹ Βασίλης Νεφελούδης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή, Τ Β...*, ό.π., σ.60. και Λέρνης Γιώργος, *Από τον αγώνα του στρατού...*, ό.π., σ.73.

²⁷² Ο Σεφέρης αναφέρει σχετικά: *Πόμπημα νεκρών. Χειρότερο: λάθος. Αν τουλάχιστον είχαν διαβάσει Αισχύλο: «μνησιπήμων πόνος»*. Βλάχες. Πολιτικό Ημερολόγιο..., ό.π., σ. 208.

²⁷³ Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του στρατού...*, ό.π., σ. 93.

...ένα αναπόδραστο τέλος εποχής...

Την καταστολή του κινήματος του Απριλίου, ακολούθησε το Συνέδριο του Λιβάνου, που ξεκίνησε λίγες μέρες από την προκαθορισμένη ημερομηνία, αφού ο Παπανδρέου δήλωσε ασθένεια. Η αναβολή έδωσε την ευκαιρία να συντελεστούν παρασκηνιακές συζητήσεις με κεντρική συνιστώσα την επιθετική απομόνωση και ενοχοποίηση του ΕΑΜ, ώστε να συρθεί στις διαπραγματεύσεις από θέση αδυναμίας, ακόμα και αν χρειάζονταν χαλιναγώγηση και λογοκρισία του BBC από τους ίδιους τους Βρετανούς. Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΑΜ και υπό την σκιά της δολοφονίας του στελέχους της ΕΚΚΑ Δ. Ψαρού από ΕΛΑΣίτη, υιοθέτησε πλήρως αμυντική τακτική, παρέβλεψε να επιτεθεί στα αστικά κόμματα και την εξόριστη Κυβέρνηση για τη στάση της απέναντι στην Αντίσταση και τις λανθασμένες ενέργειες κατά τη διάρκεια του πολέμου και πρωτίστως, καταδίκασε τα γεγονότα του Απριλίου. Το τελευταίο ήταν δώρο προς τον Γ. Παπανδρέου και τους Βρετανούς, που εξ αρχής ήθελαν να ενοχοποιήσουν την αριστερά, απαλλασσόμενοι από κάθε ευθύνη. Η καταδίκη του κινήματος από το ΕΑΜ έγινε με επίσημο τρόπο μέσα από ένα ιδιαίτερα γλαφυρό τηλεγράφημα των Πορφυρογένη, Σβώλο και Π. Ρούσσο προς τον Churchill. Μετά το Συνέδριο του Λιβάνου οι αντιπρόσωποι της Εθνικής Αντίστασης – Σβώλος, Ρούσσος και Ασκούτης - ήρθαν στο Κάιρο και συναντήθηκαν με πρώην μέλη του ΕΑΣ και συγκεκριμένα τον Γ. Αθανασιάδη, προκειμένου να δοθούν εξηγήσεις σχετικά με την υποχωρητικότητα της αριστεράς στο Συνέδριο. Η υποχωρητικότητα αιτιολογήθηκε από τις ανάγκες της ενότητας αλλά και από το αισιόδοξο πρίσμα της δυναμικής του ΕΑΜ στον ελλαδικό χώρο. Την δυναμική αυτή υπολόγιζαν ως συνθήκη αναστολής της Βρετανικής δυναμικής αλλά και ως προϋπόθεση πτώσης ακόμα και της Κυβέρνησης²⁷⁴.

Νωρίτερα, τον Ιούνιο του 1944, ξεκινούσαν οι δίκες – στρατοδικεία και ναυτοδικεία - των εμπλεκομένων στα γεγονότα του Απριλίου, στις οποίες μέλη του ΕΑΣ, όπως οι δικηγόροι Γ. Ρούσσος και Γ. Λαχωβάρης είχαν αναλάβει τις υπερασπιστικές αγορεύσεις. Με τις κατηγορίες «εσχάτης προδοσίας και καταστροφής υλικού» ο στόχος ήταν να χαρακτηριστούν τα κινήματα ως «αντεθνικά εγκλήματα». Και όλα αυτά να διενεργώνονται παράλληλα με τον εγκλεισμό χιλιάδων οπλιτών και πολιτών στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Αίγυπτο (Κασασίν,

²⁷⁴ Γιώργη Αθανασιάδη, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., 307-316.

Χελουάν, Καμπρίτ, Αμρία), στο Σουδάν (Κεμπέιτ), στην Κυρηναϊκή (Γιαντζούρ, Τομπρούκ) και στην Ερυθραία, υπό Βρετανική επιτήρηση. Τα στρατόπεδα ήταν δομημένα στη λογική των τριών τομέων: στον πρώτο τομέα, ανήκαν οι αιχμάλωτοι που δεν είχαν άμεση ανάμιξη στα γεγονότα. Οι συνθήκες ήταν εξαιρετικές από πλευράς υγιεινής και φαγητού, και οι αιχμάλωτοι βρίσκονταν εκεί περισσότερο από πρόληψη και έλεγχο. Στον δεύτερο τομέα ανήκαν οι «παρασυρθέντες» στους οποίους ασκείτο μεγαλύτερος έλεγχος. Στους τομείς Α και Β, οι Βρετανοί θέλοντας να προσεταιριστούν στοιχεία από το στράτευμα, εφήρμοζαν την τακτική του δέλεαρ προσφέροντας φαγητά, τσιγάρα, και δείχνοντας αβρότητα για τα «καλά παιδιά» και τους «παρασυρθέντες»²⁷⁵. Στον τρίτο τομέα (τομέας Γ), όπου επικρατούσαν συνθήκες άθλιες και τιμωρίες αυστηρότερες, τοποθετούνταν οι άμεσα αναμεμιγμένοι και οι δηλωμένοι αριστερών πεποιθήσεων²⁷⁶.

Μετά την αναχώρηση της Κυβέρνησης από την Αίγυπτο τον Σεπτέμβριο του 1944, ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός μένει με την γλυκόπικρη αίσθηση της λύτρωσης από τα πάθη που βίωσε αλλά και της εξανέμισης των οικονομικών, όσων είχε εμπιστευθεί. Και όλα αυτά στο πλαίσιο μιας αδικαιολόγητης καθυστέρησης στη διαδικασία της αποστράτευσης των Ελλήνων της Αιγύπτου. Επρόκειτο για 6.000 νέους που ανέμεναν την απόλυσή τους από τις Ένοπλες Δυνάμεις. Τον Απρίλιο του 1945, παρά την διαταγή προς άμεση αποστράτευση, η κατάσταση παραμένει σταθερή λόγω της προτεραιότητας που δίνουν οι Βρετανοί (αρμόδιοι εκτελεστές της διαταγής) στην αποστράτευση των Μελιταίων και Κυπρίων Άγγλων υπηκόων. Τελικά η διαδικασία ξεκινά στις 20 Αυγούστου 1945 και φθάνει μέχρι την κλάση 1945/1946 δηλαδή τους γεννηθέντες το 1924/1925²⁷⁷. Παρά ταύτα, ο Ελληνισμός της Αιγύπτου

²⁷⁵ Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του Στρατού...*, ό.π., σ.90. Επίσης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γ. Καβούκη, υπήρχε μια Βρετανική ειδική υπηρεσία ονόματι Auxiliary Territorial Service (ATS) μέσα από την οποία εκπορεύονταν οι τακτικές του δέλεαρ των εγκλείστων.

²⁷⁶ Όμως ακόμα και κάτω από τις δύσκολες αυτές συνθήκες, η αλληλεγγυότητα που επέδειξαν οι εγκλείστοι ήταν υψηλού επιπέδου. Χαρακτηριστική στιγμή υπήρξε η άρνηση της υποστολής της Ελληνικής σημαίας στο στρατόπεδο του Ντεκάμερε, κατόπιν προκλητικής διαταγής από τον στρατοπεδάρχη. Ο διοικητής των εγκλείστων, υπολοχαγός Θεοχαρόπουλος, και όλοι οι άνδρες αρνήθηκαν και στην απειλητική διάταξη των Άγγλων και Σουδανών φρουρών απέναντί τους, προστάτησαν την σημαία. Μάλιστα, ένας Αιγυπτιώτης ονόματι Ν. Χαλβαντζάκης γνωρίζοντας Αγγλικά μίλησε εξ ονόματος όλων υπέρ του ΕΛΑΣ, τονίζοντας ότι δεν θα παραμερίσουν μπροστά στην απειλή. Οι Άγγλοι στρατιώτες υπέκυψαν αλλά οι Σουδανοί προέβησαν σε βιαιότητες. Τελικά η σημαία παρέμεινε στον ιστό της και οι εγκλείστοι τιμωρήθηκαν με στέρση νερού. Γιώργη Αθανασιάδη, *Η πρώτη πράξη...*, ό.π., σ.362-363. Για την εμπειρία στα «σύρματα» υλικό αντλήθηκε από τις προφορικές μαρτυρίες από αιχμάλωτο τομέα Α, Καβούκη Γεώργιο (Φάληρο, Δεκέμβριος 2014) και αιχμάλωτο τομέα Γ, Χ.Ο (Λούτσα, Ιούνιος 2013).

²⁷⁷ Ευθύμιος Σουλογιάννης, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και ο Ελληνισμός της Αιγύπτου», *Νέα Εστία*, Δεκέμβριος 1996, σ.222.

συνέχισε το έργο της βοήθειας απέναντι στο δοκιμαζόμενο Εθνικό Κέντρο αφού οι Αιγυπτιώτες Έλληνες μετά από την λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συνέχισαν να αποστέλλουν στην Ελλάδα, τρόφιμα, υπόδηση, ιματισμό. Μέχρι τις 31 Αυγούστου του 1946 εξήχθησαν στην Ελλάδα αγαθά αξίας 1.761.000 λιρών Αιγύπτου. Επίσης, το 1946 η ΕΚΑ διαμαρτυρήθηκε μέσω του Έλληνα Πρεσβευτή Γ. Τριανταφυλλίδη στο Κάιρο προς τους Πρεσβευτές της Μ. Βρετανίας, των ΗΠΑ, της Γαλλίας και της Ρωσίας, όταν αυτές απέρριψαν τις «εθνικές διεκδικήσεις της πατρίδας». Το κείμενο υπογράφει ο Ν. Βατιμπέλας, που εκτελούσε χρέη προέδρου της ΕΚΑ. Αρκετές επιτροπές που είχαν συσταθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, συνέχισαν το έργο τους εκφράζοντας έντονα τις εθνικές διεκδικήσεις της πατρίδας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη «Φανέλλα του Στρατιώτη» η οποία εξακολουθούσε να χορηγεί χρήματα, κρατώντας επίσης ενεργά τα τμήματα Ρουχισμού των Ελληνοπαίδων, το τμήμα Μάλλινων προκειμένου να δοθεί το μεγαλύτερο μέρος της αποθήκης στον επαναδημιουργούμενο τακτικό Ελληνικό Στρατό²⁷⁸. Επίσης στις 21/12/1945 ιδρύθηκε με πρωτοβουλία των Χ. Ζαμαρία, Δ. Ζερμπίνη, Κ.Μ. Σαλβάγου, Αχ. Κουταρέλη, Σ. Παλιόπουλου, Κ. Μανόπουλου και Κ. Κοράκη η «Επιτροπή Αναπήρων και Θυμάτων Πολέμου». Παράλληλα ιδρύθηκαν επιτροπές «Εξευρέσεως Εργασίας», «Επικουρικού Ταμείου» προκειμένου να εξασφαλιστεί ένα επίδομα τουλάχιστον 30 λίρες Αιγύπτου για κάθε απολυμένο από την εργασία του αλλά και να καταβληθούν συντάξεις σε αναπήρους δεδομένης της αδυναμίας της Ελληνικής Κυβέρνησης να ανταποκριθεί για τις ανάγκες των Ελλήνων του εξωτερικού²⁷⁹.

²⁷⁸ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*,... ό.π. σ. 129.

²⁷⁹ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*,... ό.π. σ. 68.

Συμπεράσματα

Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ενεργοποίησε για άλλη μια φορά αντανakλαστικά προσφορές απέναντι στο δοκιμαζόμενο Εθνικό Κέντρο, υπό την ομπρέλα ανανεωμένων πολιτικών και στρατιωτικών αντιθέσεων. Το συγκρουσιακό δίπολο, που διατηρούσε τις καταγωγές του στον Εθνικό Διχασμό, επηρέασε αλλά και συμπαρέσυρε τις επιλογές των Αιγυπτιωτών σε θεσμικό και ατομικό επίπεδο, χωρίς όμως να χαθεί ο προσανατολισμός από τον στόχο της αλληλεγγυότητας και της συνεισφοράς. Εξάλλου οι θεσμικές εκφράσεις συμπαράστασης της παροικίας και οι συλλογικότητες λειτούργησαν συμπληρωματικά του ελλείματος της Ελληνικής κυβερνητικής λειτουργίας.

Σε οικονομικό επίπεδο, συνολικά υπολογίζεται ότι διατέθηκαν περίπου 2.000.000 λίρες Αιγύπτου που αφορούσαν σε εράνους, δωρεές, καταβολές εργοδοτών και συγκεντρώσεις χρήματος από τα ιδρύματα που συστήθηκαν²⁸⁰. Ένα ερώτημα που τίθεται, χωρίς όμως να απαντάται επαρκώς, είναι σε ποια κατεύθυνση διατέθηκε όλο το ποσό. Ασφαλώς ανακουφίστηκε μεγάλο μέρος του δοκιμαζόμενου Ελληνισμού εντός της Αιγύπτου, αφού η επαφή με την Ελλάδα ήταν πρακτικά αδύνατη. Χρήματα δόθηκαν ακόμα και σε μέλη της βασιλικής οικογένειας, χωρίς να εξεταστεί η προοπτική της διαχείρισής τους, υπό ένα πλεόνασμα εμπιστοσύνης στους θεσμούς αλλά και ως πράξη επιλογής πολιτικού στρατοπέδου. Χαρακτηριστική περίπτωση υπήρξε το «Ταμείο Βοήθειας Ελλήνων Προσφύγων Μητέρων και Τέκνων Καΐρου», που ιδρύθηκε στις 26/2/1943 με πρωτοβουλία του Πρίγκηπα Πέτρου και που βρήκε απήχηση στο αστικό τμήμα της Καϊρινής παροικίας²⁸¹.

²⁸⁰ *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π., σ.11.

²⁸¹ Ο σκοπός του σωματείου ήταν η ανακούφιση αναγκών και η γενική περίθαλψη του προσφυγικού κόσμου, ενώ η Αιγυπτιακή βασιλική οικογένεια και ιδιαίτερα η σύζυγος του Φουάτ, πριγκίπισσα Σεβικιάρ, συνεισέφερε στην οικονομική δυναμική του. Πρόεδρος του συμβουλίου Ταμείου Βοηθείας ήταν η πριγκίπισσα Σεβικιάρ. Αντιπρόεδρος η κα Χουσεϊν Σίρρυ Πασά, Γραμματέας η κα Β. Χαϊδεμένου. Ταμίας ο κ Κ. Μάτσας και μέλη η κα Άχμετ Αμπούντα Πασά, κα Ζοζέφ Σεδνουάι Πασά, κα Αλίκη Ζερβουδάκη, και ο κ. Μ. Τρικόγλου. Το σωματείο συνέλεξε από προσφορές και ένα χορό που διεξήχθη στην έπαυλη του Πρίγκηπα Πέτρου, 27.000 λίρες Αιγύπτου. Μέσα από αυτό το ποσό καλύφθηκαν ανάγκες προσφύγων στα στρατόπεδα που είχαν δημιουργηθεί στη Συρία το Λίβανο, στην Παλαιστίνη, στις Πηγές του Μουσέως και Ελ Σατ στην Αίγυπτο, και στην Κύπρο. Επίσης εξοικονομήθηκε το ποσό των 3000 λιρών Αιγύπτου, το οποίο κατατέθηκε στην Τράπεζα Αθηνών, για τις ανάγκες των προσφύγων της Αφρικής ώστε κατά τη διάρκεια του επαναστατισμού τους και διερχόμενοι από την Αίγυπτο να βρουν ένα οικονομικό στήριγμα. Να σημειωθεί εδώ ότι το παραπάνω σωματείο ιδρύθηκε το 1943 όταν η Αιγυπτιακή Κυβέρνηση είχε ενδώσει στην εγκατάσταση της Ελληνικής στο Αιγυπτιακό έδαφος αλλά και όταν η βασιλική οικογένεια αναζητούσε παραπάνω ερείσματα στους κύκλους της Ελληνικής παροικίας. *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις...*, ό.π., σ.77-78.

Σε επίπεδο στρατιωτικής υποστήριξης, από την πρώτη στιγμή ο Αιγυπτιώτης Έλληνας ανταποκρίθηκε στις επιστράτευσεις και μάλιστα διακρίθηκε σε όσα μέτωπα κλήθηκε να υπηρετήσει. Η εθελοντική προσέλευση στο στράτευμα, πριν ακόμα διεξαχθεί επίσημα η επιστράτευση, ήταν πρόδηλη μιας αντίδρασης αυτογνωσίας με διακύβευμα την ίδια τη ζωή, στο όνομα του *συμπάσχειν* και *συνανοίκειν*²⁸². Σύντομα όμως οι στρατευμένοι Αιγυπτιώτες κλήθηκαν να διαχειριστούν αντιθέσεις, των οποίων δεν ήταν φορείς, καθώς και να πάρουν αποφάσεις για επιλογές που ξεπερνούσαν το ιδεολογικό τους υπόβαθρο. Παρεπόμενο των μικροτήτων της στρατιωτικής ηγεσίας αλλά και της έλλειψης αντιφασιστικού ιδανικού, ήταν η απογοήτευση μέρους των στρατεύσιμων Ελλήνων Αιγυπτιωτών που οδήγησε μέχρι και τη λιποταξία. Η τάση αυτή εν καιρώ περιορίστηκε, ενώ παρατηρήθηκε αναζωπύρωση του ενθουσιασμού λόγω του συγχρωτισμού με τους ελλαδίτες οπλίτες οι οποίοι λειτούργησαν ως φορείς αντιφασιστικής δυναμικής και δημοκρατικών ιδεωδών²⁸³. Σχετικά με τις αντιδράσεις που παρατηρήθηκαν στην πρόσκληση της δεύτερης επιστράτευσης τον Οκτώβριο του 1942, πέρα από εκείνες του αστικού μέρους της παροικίας που εδράζονταν στην λειψανδρία των υπαλληλικών θέσεων και του κινδύνου κατάληψής τους από Αιγυπτίους, πρέπει να συνυπολογίσουμε το ευρύτερο άγχος επιβίωσης σε ξένο τόπο και τον κίνδυνο της αποδόμησης της επαγγελματικής επανένταξης. Χαρακτηριστική περίπτωση υπήρξε η Κυπριακή Πατριά που έφτασε κοντά στην αποσύνθεσή της μετά το διάταγμα περί υποχρεωτικής επιστράτευσης.

Σχετικά με τον ρόλο της Μ. Βρετανίας, είναι γεγονός ότι ως ηγεμονικός παράγων στην πολεμική δραστηριότητα και μάλιστα μακράν από τις Αγγλικές ελεύθερες ακτές, χρεώνεται μέρος της αδρανοποίησης της Ιης και Πης Ταξιαρχίας μετά όμως το ξέσπασμα των κινημάτων²⁸⁴. Επίσης, οι Βρετανοί κατηγορούνται για την βίαιη καταστολή του κινήματος στο Ναυτικό τον Απριλίου του 1944²⁸⁵. Η σχέση

²⁸² Ματούλα Τομαρά – Σιδέρη. «Αιγυπτιώτης εθελοντισμός και ευεργετισμός: ιδεολογία και πρακτική», βλέπε Academia.edu.

²⁸³ Αργύρη Δ. Ζερβούδη, Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμίν... ό.π, σ.78-79.

²⁸⁴ Πριν αποδώσουμε όλες τις ευθύνες στους Άγγλους, θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν ο ρόλος του Βρετανικού στρατεύματος ως υπερασπιστής των συμφερόντων της αυτοκρατορίας, η μηδαμινή ανάμιξη με τα πολιτικά διακυβεύματα στην χώρα και η υψηλή αίσθηση γοήτρου που απαγόρευε συμβιβασμούς και υπαναχωρήσεις, ως μερικούς από τους παράγοντες που οδήγησαν στην Ελληνο-Βρετανική σύγκρουση στον χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων. Επίσης οι Βρετανοί δεν λαμβάνουν υπόψιν το γεγονός ότι η πολιτικοποίηση στις τάξεις του Ελληνικού στρατού είναι η αιτία των εσωτερικών συγκρούσεων.

²⁸⁵ Στο σημείο αυτό ο Χ.Ο που υπηρετούσε στο πλωτό συνεργείο «Ήφαιστος» ισχυρίζεται χαρακτηριστικά: «μας χτυπήσανε απ' έξω...οι εγγλέζοι μαζί με τους βασιλικούς ας πούμε...». Στο έργο

των Βρετανών με τους Αιγυπτιώτες διέπονταν από αμοιβαία εκτίμηση, πλην της στιγμής της πολιορκίας της Ιης Ταξιαρχίας, κατά την οποία οι Βρετανοί είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι Αιγυπτιώτες – που αποτελούσαν το 40% του έμψυχου υλικού – δεν ήθελαν να πολεμήσουν. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξαν από το γεγονός ότι αρκετοί Αιγυπτιώτες είτε ενέδωσαν, είτε δεν αντέδρασαν στις ακραίες εκφάνσεις των δημοκρατικών οπλιτών, που ουσιαστικά αφοπλίζουν την Ταξιαρχία από την επιχείρηση της Ιταλίας²⁸⁶. Οι εκτιμήσεις των Βρετανών είχαν καθαρά στρατιωτικό σκεπτικό που εκπορεύονταν από την αυστηρή αντίληψη περί πειθαρχίας, αλλά ακυρώνονταν από την μέχρι τότε συμπεριφορά των Αιγυπτιωτών καθώς και από την αμηχανία που είχαν απέναντι στα πρωτόγνωρα για αυτούς γεγονότα. Ο Γεώργιος Καβούκης, που υπηρετούσε στο Πολεμικό Ναυτικό ως εθελοντής, θυμάται αντίστοιχα τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασαν ορισμένοι οπλίτες Αιγυπτιώτες υπό την πίεση του κινήματος: *«γράψαμε στην ... Ανατολή ήτανε... σε ποια εφημερίδα..., ότι κύριοι εμείς δεν είμαστε λιποτάκτες αλλά δεν θέλουμε να ανακατευτούμε στα πολιτικά του τόπου. Μάς αφήνετε ελεύθερους να συνεχίσουμε τον αγώνα για την πατρίδα, πάει καλά. Αν όχι, ξεχάστε μας. Φαντάσου... και εθελοντές και λιποτάκτες»*. Μελετώντας πάντως την μαρτυρία του Γιώργου Χριστοδούλου και του Γεωργίου Καβούκη, διαπιστώνεται μια διαφορετική αντίληψη που είχαν οι δύο Αιγυπτιώτες σχετικά με την τακτική των Βρετανών, αντίληψη που οφείλονταν σε καθαρά στρατιωτικές προσλαμβάνουσες. Ο μεν Γ. Χριστοδούλου, υπηρετώντας στον στρατό ξηράς, εργαζόμενος πολύ κοντά στους συμμάχους αξιωματικούς λόγω γνώσης της γλώσσας (υπήρξε μεταφραστής του Β. Montgomery στο μέτωπο), βιώνοντας τις μάχες στο Ελ Αλαμείν αλλά και την εμπειρία στα σύρματα, είναι επικριτικός απέναντι στις τακτικές των *Άγγλων*. Ο δε Γ. Καβούκης υπηρετώντας στο αντιτορπιλικό «Βασίλισσα Όλγα», και έπειτα σε Βρετανική κρυπτογραφική υπηρεσία, είναι περισσότερο ανεκτικός απέναντι στη νοοτροπία των Βρετανών, αναγνωρίζοντας ακροθιγώς την αποικιοκρατική τους αντίληψη²⁸⁷. Χωρίς πρόθεση

του Μάικλ Χάαγκ *Αλεξάνδρεια η πόλη της μνήμης*, ό.π., σ. 417-417 συναντάμε μια επιβεβαιωτική εικόνα: «...περίπου διακόσιοι άντρες με εργατικές φόρμες και φούμο στα πρόσωπα πήδησαν στα ελληνικά πλοία και ενεπλάκησαν σε μάχη σώμα με σώμα....Οι άνδρες που κάλυψαν τα πρόσωπά τους ήταν όλοι Έλληνες αξιωματικοί πιστοί στην εξόριστη βασιλική κυβέρνηση». Από την άλλη, ο Γιώργος Καβούκης, που δεν μετείχε στο κίνημα, είχε την εξής πληροφορία από τους Βρετανούς: *«πήγανε πολλοί αριστεροί οι οποίοι εβάλανε βόμβες βεντούζες κάτω από τα καράβια, τα Ελληνικά για να βουλιάζουν τα καράβια»*.

²⁸⁶ Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Α'...*, ό.π., σ.195 και 198.

²⁸⁷ Στο σημείο αυτό δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι Άγγλοι για ένα διάστημα πολεμούσαν μόνοι τους την Γερμανική πολεμική μηχανή.

για γενίκευση του μερικού, αλλά μέσα από τις μικροϊστορίες, συμπεραίνουμε ότι ο Έλληνας Αιγυπτιώτης στρατιώτης της ξηράς, που μάχεται δίπλα στους δημοκρατικούς ελλαδίτες συντρόφους του, εμφορείται από αντιφασιστική ιδεολογία στο πλαίσιο όμως εφαρμοσμένης εθνικής συνείδησης²⁸⁸. Ο Έλληνας Αιγυπτιώτης ναύτης, επειδή πολεμά δίπλα στους Βρετανούς (νηοπομπές, συνεννοήσεις) σέβεται και θαυμάζει την τεχνογνωσία, το φιλοπόλεμο και την αποτελεσματικότητα της τεχνικής τους. Στο πλαίσιο αυτό φαίνεται ότι είναι περισσότερο επιρρεπής σε αντικομμουνιστικά αισθήματα που εκφράζουν οι Βρετανοί ως υπονομευτικά του πολεμικού αγώνα άρα και του εθνικού χρέους.

Σε κοινωνικό επίπεδο, πέρα από τις συλλογικότητες που αναπτύχθηκαν, η υποδοχή από τους απλούς Αιγυπτίους υπήρξε καθολική απέναντι στους ελλαδίτες, που κατέφθαναν καθημερινά μέσα από τα δίκτυα μετάβασης από την Ελλάδα στη Μέση Ανατολή, αλλά και στους οπλίτες οι οποίοι είχαν ήδη οργανωθεί και δραστηριοποιηθεί σε πολεμικές επιχειρήσεις. *«Οι Έλληνες της Αιγύπτου εδέχθησαν με αληθινά πατρική στοργή τα Ελληνικά θαλασσοπούλια και έκαναν ό,τι μπορούσαν για να ελαττώσουν κάπως την πίκρα της ξενιτιάς... Τα σπίτια των άνοιξαν διάπλατα τις πόρτες για τους ναυτικούς μας, μια λέσχη αξιωματικών, ένας οίκος ναυτών εδημιουργήθηκαν σχεδόν αμέσως από την Ελληνική Κοινότητα στην Αλεξάνδρεια, για να προσφέρουν στους ξενιτεμένους ναυτικούς λίγη οικογενειακή και Ελληνική ατμόσφαιρα στις ώρες που ήταν ελεύθεροι»* σημειώνει ο Αχιλλέας Κύρου, που υπηρέτησε στο αντιτορπιλικό «Βασίλισσα Όλγα» και βρέθηκε στην Αλεξάνδρεια²⁸⁹. Την ίδια ακριβώς εντύπωση διατυπώνει και ο Ντίμης Ματάλας, που συνυπηρετούσε στο ίδιο καράβι ως σημαιοφόρος: *«Όλα τα σπίτια ήταν ανοικτά για τους Έλληνες εξ Ελλάδος όπως μάς ονόμαζαν... Το κυριότερο όμως χαρακτηριστικό των Ελλήνων της Αιγύπτου, ήταν ο πραγματικά αγνός και ρομαντικός πατριωτισμός τους...»*. Μάλιστα,

²⁸⁸ Χαρακτηριστική είναι η μεταστροφή Αιγυπτιώτη στρατιώτη ο οποίος στα «σύρματα» ενστερνίζεται τις δημοκρατικές ιδέες, και συνδέεται έντονα με τους ελλαδίτες συντρόφους. Οι τελευταίοι μάλιστα τον αποκαλούσαν χαϊδευτικά «βουτυρόπαιδο», ίσως γιατί προέρχονταν από την ανώτερη τάξη της Αλεξανδρινής κοινωνίας. Γιώργος Λέρνης, *Από τον αγώνα του στρατού...*, ό.π, σ. 182.

Από την άλλη, το ρεύμα του πολέμου μπορούσε να φέρει έναν Αιγυπτιώτη να κάνει το εθνικό του καθήκον και από μία συγκυρία να βρίσκεται με το όπλο παρατεταμένο απέναντι στους ομοεθνείς του. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Νικόλαου Νικουλάκου ο οποίος κατετάγη τον Φεβρουάριο του 1941, με τις πρώτες κλήσεις, ενώ εκπαιδεύτηκε στη σχολή λοχίων από την οποία αποφοίτησε σε καλή σειρά. Ακολούθησε εκπαίδευση στη σχολή εφέδρων αξιωματικών και υπηρέτησε στην 1η Ταξιαρχία. Διακρίθηκε για τη σεμνότητα του χαρακτήρα του και κατά τη διάρκεια του κινήματος του 1944 απέφυγε την εμπλοκή λόγω άδειας αλλά και παραινέσεων από τους Άγγλους. Μετά την καταστολή του κινήματος επέλεξε να ακολουθήσει Βρετανική ομάδα μεταγωγών και βρέθηκε στην Ελλάδα την πρώτη μέρα της μετάβασης των Ελληνικών δυνάμεων. Ως εκ τούτου έλαβε μέρος στα Δεκεμβριανά με το μέρος των δυνάμεων καταστολής. Διακρίθηκε και τιμήθηκε. *Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις*, σ. 54.

²⁸⁹ Κύρου Α. Αχιλλέας, *Βασίλισσα Όλγα, Ιστορία Ενός Αντιτορπιλικού*, εκδ. Αετός, Αθήνα 1946, σ.65.

στο πλαίσιο της φιλοξενίας, και όπως ήταν φυσικό, αναπτύχθηκαν ειδύλλια ανάμεσα στους νεαρούς στρατεύσιμους Έλληνες και τις νεαρές Αιγυπτιώτισσες. Μερικά από αυτά κατέληξαν σε γάμους, ενώ παρατηρήθηκε και το φαινόμενο διπλών αρραβώνων, αφού μερικοί ελλαδίτες απέκρυπταν την ύπαρξη νόμιμης συζύγου στην Ελλάδα²⁹⁰. Γενναιόδωρη υπήρξε η συμπεριφορά των Αιγυπτιωτών απέναντι στους στρατιώτες ακόμα και μετά τα κινήματα. Για παράδειγμα, χαρακτηριστική ήταν η αυθόρμητη αντίδραση Μανσουριανών παροίκων το 1943 όταν στο Φρουραρχείο Μανσούρας βρέθηκαν εκτοπισμένοι οπλίτες της 1ης Ταξιαρχίας. Η Ελληνική παροικία αν και είχε δεχθεί πληροφορίες και διαδόσεις περί αναρχικών στοιχείων, υποδέχθηκε φιλικότατα τους εκτοπισμένους στρατιώτες, τους οποίους αρχικά δεξιώθηκε στην Λέσχη της Κοινότητας, αλλά εν τέλει πολλοί άνοιξαν τα σπίτια τους να τους φιλοξενήσουν. Παράλληλα οι Έλληνες της Μανσούρας έγιναν αποδέκτες πληροφοριών για την Ελλάδα και το στρατό στη Μέση Ανατολή αφού απομακρυσμένοι από τον κόσμο, συχνά είχαν στρεβλή ή και καθόλου εικόνα για τα γεγονότα. Στο γραφείο της Κοινότητας υπήρχε ακόμα η εικόνα του Ι. Μεταξά η οποία αποκαθλώθηκε μετά την διακίνηση των πληροφοριών. Η αποχώρηση των οπλιτών από την Μανσούρα ήταν συγκινητική, όσο και η φιλοξενία των ανθρώπων προς τους στρατιώτες²⁹¹.

Στο τέλος του πολέμου και με το Αιγυπτιακό στοιχείο να βρίσκει την αφορμή να εκφράσει την αποδοκιμασία του απέναντι στην Βρετανική κυριαρχία, σημειώνονται *μουζάχρες* (διαδηλώσεις) στην Αλεξάνδρεια με βιαιοπραγίες κατά των Βρετανών. Στο ξενοδοχείο «Αγάπη» - ιδιοκτησίας Ελληνίδας παροίκου από τη Χίο - σκοτώνονται τέσσερις Βρετανοί στρατιώτες, παρασυρμένοι από θελκτικές Αιγύπτιες γυναίκες στο πλαίσιο μιας περίτεχνης ενέδρας. Η ιδιοκτήτρια του ξενοδοχείου, μετά το επεισόδιο, προειδοποιεί κάθε φορά που βλέπει Έλληνες στρατιώτες να μην αποχωρίζονται τα δίκocha με το στέμμα που δήλωναν την Ελληνική τους ταυτότητα ώστε να αποφύγουν την μήνι των Αιγυπτίων προς τους Άγγλους στρατιώτες. Η κα Ουρανία, ιδιοκτήτρια του ξενοδοχείου, παρατηρούσε ότι τα πηλήκια και τα δίκocha πολλών στρατιωτών, στόλιζαν εμβλήματα του ΕΑΜ, και στην παρότρυνσή της ότι έπρεπε να φορούν τα κλασικά με το στέμμα, η απάντηση από τους στρατιώτες ήταν «*μα βασιλιά θα δούμε τώρα κυρία Ουρανία;*». Η κα Ουρανία απαντούσε με

²⁹⁰ Ντίμης Ματάλας, *Μικρό Χρονικό Μεγάλου Πολέμου*, εκδ. Σαλιβέρος, Αθήνα 1978, σ.114-115.

²⁹¹ Χατζηαγγελής Βαγγέλης, Ράππας Λάμπης, *Το όγδοο τάγμα...*ό.π, σ.181.

θυμοσοφία «ναι, το EAM θα σάς δώσει...»²⁹² αποτυπώνοντας την ευρεία ματιά του Έλληνα πάροικου. Την ίδια περίπου εποχή στο Κάιρο, μια Αιγυπτιώτισσα διαβάζοντας το σύνθημα EAM – ΕΛΑΣ σε έναν τοίχο, στηλιτεύει την ανορθογραφία των κομμουνιστών αφού συγχέει τη λέξη ΕΛΑΣ με τη λέξη «ΕΛΛΑΣ»²⁹³.

Τα δύο αυτά αντιφατικά περιστατικά συναντίληψης του EAM – ΕΛΑΣ από δύο γυναίκες της Ελληνικής παροικίας, αποδεικνύουν το μέγεθος της διαθλαστικής πληροφόρησης που οφείλονταν κατά ένα μεγάλο ποσοστό στην ιδεολογική γραμμή που τηρούσαν απαρέγκλιτα οι εφημερίδες και τα περιοδικά που αποτελούσαν τα κυρίαρχα μέσα πληροφόρησης της εποχής. Μια λεπτομερής ανάλυση του Τύπου της Αιγύπτου την εποχή εκείνη χρήζει μιας ξεχωριστής μελέτης, αλλά μερικά ασφαλή συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν και από την παρούσα. Είναι γεγονός ότι το Καϊρίνο «Φως» ήταν αμετανόητα μοναρχικής κατεύθυνσης με φιλομεταξικές τάσεις, ενώ ο «Ταχυδρόμος Αλεξανδρείας», περισσότερο δημοκρατικών αντιλήψεων. Η εφημερίδα «Κήρυξ» είχε σαφή αριστερό προσανατολισμό, ενώ η εφημερίδα «Ανατολή» έχει επίσης φιλομοναρχικές προσεγγίσεις²⁹⁴. Εξετάζοντας τα τεύχη του περιοδικού «ΑΕΡΑ»²⁹⁵ καθώς και την έκδοση «Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις» διαπιστώνουμε την υπαγωγή των αντιστασιακών οργανώσεων στον όρο «Εθνικές Αντάρτικες Ομάδες». Οι όροι EAM και ΕΛΑΣ τονίζονται μόνο με αρνητική χροιά, ενώ τα κινήματα φέρονται ότι υποκινήθηκαν από «αναρχικά στοιχεία στο στράτευμα». Στα επίμαχα τεύχη του «ΑΕΡΑ» μετά τον Απρίλιο του 1944, δεν αναφέρεται το παραμικρό περί των κινήματων, παρά μόνο δύο γραμμές σε μια ιστορική αναδρομή στο Χριστουγεννιάτικο τεύχος του Δεκεμβρίου 1945²⁹⁶. Επίσης είναι διακριτή μια άμβλυνση της εικόνας των στρατιωτικών γυμνασίων στις ερήμους, ενώ εξωραϊζονται σε μεγάλο βαθμό οι συνθήκες διαβίωσης στα στρατόπεδα

²⁹² Λέρνης Γιώργος, *Από τον αγώνα του στρατού...*, ό.π., σ.226-227

²⁹³ Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο...*, ό.π., σ. 192.

²⁹⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα του ιδεολογικού προσανατολισμού των εφημερίδων υπήρξε η διαφορετική αντιμετώπιση της δήλωσης του Γεωργίου Β' στις 4/7/1943. Το «Φως» χαιρέτισε την δήλωση παροτρύνοντας τους Έλληνες να συσπειρωθούν πλήρως γύρω από τον Βασιλιά και την Κυβέρνηση. Ο «Ταχυδρόμος» θεώρησε περισσότερο καιροσκοπική τη δήλωση του Γεωργίου, ενώ ο «Κήρυκας» στηλίτευσε την κυρίαρχη εμμονή για ενότητα, η οποία ουσιαστικά μαρτυρούσε ότι η ενότητα δεν υπήρχε, αν και η κοινή αγωνιστική δράση έδειχνε ότι το στοιχείο αυτό περίσσευε στις τάξεις του αγωνιζόμενου απλού λαού. F.O. 371/37231/R 644.

²⁹⁵ Ανάμεσα σε διακεκριμένους λογοτέχνες, ως συνεργάτες του ΑΕΡΑ συναντάμε επίσης τους: Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, Ναύαρχο Αλεξανδρή, Ναύαρχο Βούλγαρη, Σ. Βενιζέλο, Στρατηγό Paget, Γ. Παπανδρέου, Εμμ. Τσουδερό, R. Leeper, L. Mc Veagh. Περιοδικό ΑΕΡΑ, τεύχος Α Δεκέμβριος 1945.

²⁹⁶ Συγκεκριμένα σε ένα άρθρο ιστορικής αναδρομής με τίτλο «Το Ελληνικό Έτος 1944», όταν ο συντάκτης φτάνει στον Απρίλιο, σημειώνει με αποστροφή: *Την 1^η Απριλίου ο εθνικός ήλιος σκιάζεται. Ένα κίνημα κηρύσσεται στις Ελληνικές ένοπλες δυνάμεις.* Περιοδικό ΑΕΡΑ τεύχος Β Δεκέμβριος 1945.

προσφύγων. Είναι επίσης φανερό η διάθεση εξύψωσης της Βρετανικής προσπάθειας σε όλα τα επίπεδα. Δεν θεωρούμε τυχαίο ότι στο περιοδικό «ΑΕΡΑ» υπάρχουν συνεχώς διαφημίσεις από τις επιχειρήσεις Κότσικα που δηλώνουν μέρος της χρηματοδότησης του εντύπου²⁹⁷.

Σχετικά με την στάση του ΕΑΣ και την απόσταση που κράτησε απέναντι στην εκδήλωση των Ενόπλων Δυνάμεων τον Απρίλιο του 1944 έχουν ήδη κατατεθεί απόψεις. Εν πολλοίς υποστηρίχτηκε ότι η Αιγυπτιώτικη αριστερά επιλέγοντας να ενταχθεί οργανικά στο Ελληνικό ΕΑΜικό κίνημα, αναφέρθηκε στο μέλλον της Ελλάδας αφήνοντας κατά μέρος την διεθνιστική τακτική του Αιγυπτιακού σοσιαλιστικού κινήματος²⁹⁸. Κατά την δική μου άποψη ο ΕΑΣ μπορεί να μην επέλεξε τη βία ως προς το κίνημα του Απριλίου 1944 αλλά όλη η προηγούμενη θέση του ήταν μια θέση ρήξης με βάση το εθνικό συμφέρον. Αστικός εθνικισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, το πολιτικό σχέδιο του Ε. Βενιζέλου που ενέπνευσε τις δημοκρατικές δυνάμεις των Ελλήνων Αιγυπτιωτών, ευνοούσαν το σημείο της ρήξης ως προς τον πρώτο πόλο, ενώ ο δεύτερος απαγόρευε τη σύγκρουση. Το δε σημείο σύγκλισης με τα κινήματα των Αιγυπτίων ήταν οι κοινές κοινωνικές διεκδικήσεις, αλλά όχι οι εθνικές. Με δύο διαφορετικούς εθνικισμούς ως παρονομαστή, δεν θα μπορούσε να υπάρχει σύγκλιση. Η Ελλάδα έφτασε στην Αίγυπτο και για πρώτη φορά ο Αιγυπτιώτης Έλληνας εφήρμοσε την ελλαδικότητά του σε σημείο που να ξεχάσει εν μέρει το παρελθόν της ευπορίας που παραπέμπει στον προηγούμενο αιώνα και βασίστηκε εν πολλοίς στην Βρετανική κυριαρχία. Ο ΕΑΣ απευθύνθηκε στο εθνικό συναίσθημα νόστου της παροικίας μέσα σε μία χαοτική σύζευξη οργανώσεων και ιδεολογιών, με τις ιδεολογίες να απαντώνται περισσότερο σε αποχρώσεις παρά σε συνεκτικά χρώματα. Η Ελλάδα ήρθε στην Αίγυπτο μέσα σε μια διαρκώς επιταχυνόμενη διαδικασία εξελίξεων και διεργασιών και οι Αιγυπτιώτες αντιστασιακοί κλήθηκαν να διαχειριστούν καταστάσεις που προϋπέθεταν λεπτούς διπλωματικούς χειρισμούς και λήψη άμεσων αποφάσεων, χωρίς να διαθέτουν κάποια σχετική προηγούμενη εμπειρία.

Τελικά τι είναι αυτό που κινητοποιήσε τόσο μαζικά αλλά και ατομικά τον Έλληνα πάροικο, ώστε να ξεπεράσει τους οικονομικούς και ιδεολογικούς του

²⁹⁷ Όμως την ίδια ώρα που ο Θ. Κότσικας ιδρύει την αντιλαϊκή «Πανελλήνιο Ένωση», καταβάλλει σε ένα πλεόνασμα εθνικής και συλλογικής συνείδησης μεγάλο μέρος της περιουσίας του. Επίσης, και σε αντίθεση με τις φιλομοναρχικές του πεποιθήσεις, προσέφερε αυτοπροσώπως στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, 10.000 λίρες Αγγλίας. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο...*, ό.π. σ. 246.

²⁹⁸ Αλέξανδρος Κιτροέφ, «Η Ελληνική Παροικία...», ό.π, σ.30.

φραγμούς; Οπωσδήποτε η φυσική απόσταση που τον χωρίζει από την Ελλάδα τον διατηρεί μακριά από τις πολιτικές διαφορές και τις συνθήκες φτώχειας, ως αιτίες παραγωγής βίας, καταστάσεις από τις οποίες δοκιμάζονταν συχνά το Εθνικό Κέντρο στα χρόνια της πολιτικής αστάθειας του Μεσοπολέμου. Ο Έλληνας εξ Αιγύπτου μπορεί να είναι βενιζελικός ή μοναρχικός ή αριστερός ανάλογα το ιδεολογικό του υπόβαθρο αλλά χωρίς να δημιουργούνται αισθήματα ανασφάλειας από την πολιτική επιλογή, αφού η παροικία ενδιαφέρονταν για την συνολική της ανάπτυξη ανεξάρτητα από τις πολιτικές καταστάσεις που επικρατούσαν στην Ελλάδα. Επίσης ένα μεγάλο μέρος του Αιγυπτιώτη δεν έχει γνωρίσει καν την Ελλάδα: ευημερεί, επιτυγχάνει, διακρίνεται αλλά δεν είναι απαραίτητα ευτυχής, αφού στρέφει πάντα το βλέμμα βορινά. Παρ' όλα αυτά ισχυρίζεται ότι, «θα φύγει μόλις στερέψει ο Νείλος» αφού ζει σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον με ευνοϊκές τις προοπτικές οικονομικής αυτονομίας και ευημερίας, αλλά πάντα μακριά από την Ελλάδα. Κατά συνέπεια αναπτύσσει ψυχολογικές δεξιότητες με συνισταμένες το καθήκον και τη νοσταλγία αλλά παράλληλα με ένα πλέγμα ενοχής απέναντι στα δεινά των συμπατριωτών του στην Ελλάδα. Αυτή η ενοχή ήταν που εν πολλοίς ενήργησε ως μεγεθυντικός φακός αλλά και ως κίνητρο για δραστηριοποίηση, προσφορά και θυσία.

Εν κατακλείδι, ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός υπήρξε μια σπογγώδης επιφάνεια στην οποία χύθηκαν διαφορετικά νερά. Οι δείκτες απορροφητικότητάς της όμως ήταν οι αρχές του χρέους, της εθελοντικής προσφοράς, της εθνικής συνείδησης. Έτσι, το «δεν είστε Έλληνες», ή στην καλύτερη περίπτωση ο καταλογισμός του «απόλεμου», που συχνά εισέπραξε και εισπράττει ο επαναπατρισμένος Έλληνας εξ Αιγύπτου, σε συνδυασμό με την αδιαφορία και την έλλειψη ανταμοιβής που απήλαυσε από το σύνολο της Ελληνικής πολιτικής ηγεσίας²⁹⁹, αν μη τι άλλο ακούγεται αϊστορικό ως προς το υπόβαθρο και την πρόθεση αυτού που εξακολουθεί να το εκφέρει.

²⁹⁹ Σχετικά με ερώτηση που τέθηκε στον Γιώργο Καβούκη για το αν και κατά πόσο η Ελληνική πολιτεία αναγνώρισε τη δράση των Αιγυπτιωτών κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η απάντηση ήταν η εξής: «ΤΙ-ΠΟ-ΤΑ. Κανένας δεν κατέβηκε στην Αίγυπτο να πει «βρε παιδιά κάνετε κάτι...». Μόνο ο Χριστόδουλος (σ.σ., εννοεί τον Αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο) σε μια εκδήλωση 1-2 χρόνια πριν πεθάνει μας είπε, «σάς ζητώ γνώμη που δεν ήξερα την ιστορία σας και το τι έχετε προσφέρει οι Έλληνες Αιγυπτιώτες στον πόλεμο για την απελευθέρωση του τόπου μας». Από την προφορική μαρτυρία Γ. Καβούκη, Φάληρο, Δεκέμβριος 2014.

Παράρτημα

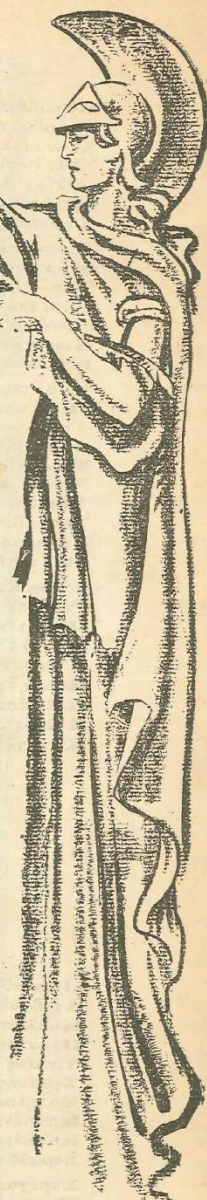
Φωτο 1: Το μνημείο των Ελλήνων στρατιωτών που έπεσαν στο Ελ Αλαμείν³⁰⁰.

³⁰⁰ Περιοδικό ΑΕΡΑ, τεύχος Α Οκτώβριος 1944, σ.6.

ΦΟΝΕΥΘΕΝΤΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΒΙΩΣΑΝΤΕΣ ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΑΙ
ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ, ΥΠΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΝΔΡΕΣ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Βακρής Ι. Δημήτριος	Κάϊρον	έπεσε	19	Οκτωβρίου	1942
Βυθόργος Γ. Δημήτριος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	9	Νοεμβρίου	1942
Γακώδου Ν. Δημήτριος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	7	Νοεμβρίου	1942
Ηρωτόπαπας Β. Κωνσταντίνος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	28	Οκτωβρίου	1942
Μελάτος Γ. Κωνσταντίνος	Κάϊρον	έπεσε	31	Οκτωβρίου	1942
Κανελακκης Μ. Γεώργιος	Κάϊρον	έπεσε	31	Οκτωβρίου	1942
Μανουσάκης Α. Σπυρίδων	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	31	Οκτωβρίου	1942
Μομφεράτος Π. 'Αντώνιος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	31	Οκτωβρίου	1942
Βενεέρης Α. 'Ιωάννης	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	13	Νοεμβρίου	1942
Παλαιολόγου Α. Κωνσταντίνος	Κάϊρον	έπεσε	30	Μαΐου	1942
Πονακίδης Α. 'Αντώνιος	Μανουσούρα	έπεσε	9	Οκτωβρίου	1942
Πετρίδης Π. Γεώργιος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	22	Μαΐου	1941
Νακίπουλος Σ. Θεολόγος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	30	Σεπτεμβρ.	1942
Κυριακόπουλος Η. Νικόλαος	Τάιντα	έπεσε	22	Αυγούστου	1942
Καντουν Ρ. Βλαβίω	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	20	Σεπτεμβρ.	1942
Γιαννετάκης Γ. 'Εμμανουήλ	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	22	Οκτωβρίου	1942
Οίκονομίδης Μ. 'Εμμανουήλ	Κάϊροπαθς	έπεσε	12	Σεπτεμβρ.	1942
Τριμπακηνάκης Α. Κωνσταντίνος	Κάϊρον	έπεσε	8	Δεκεμβρίου	1942
Κούσκας Ν. Νικόλαος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	3	Νοεμβρίου	1942
Γεωργίου Γ. Ευστάθιος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	4	Νοεμβρίου	1942
Καραβήτσας Κ. Νικόλαος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	17	Ιουλίου	1941
Οίκονομίδης Ι. Δημήτριος	Κάϊρον	έπεσε	28	Δεκεμβρίου	1942
'Ηλίας Π. 'Αντώνιος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	11	Σεπτεμβρ.	1942
Σθουρώνος Α. Σάββας	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	21	Δεκεμβρίου	1942
Χριστομάνος Μ. 'Αναστάσιος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	18	Αυγούστου	1942
Καραγιαννόπουλος Ν. Γεώργιος	Μένια	έπεσε	21	Ιανουαρίου	1943
Γεωργελλής Εδ. Κωνσταντίνος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	10	Δεκεμβρίου	1942
Λιθινός Β. 'Ιωάννης	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	20	Φεβρουαρι.	1943
Βρουλάκης Χ. Κωνστ. η Μιχαήλ	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	20	Φεβρουαρι.	1943
Μαυρέλλης Α. Χρήστος	Σουδάν	έπεσε	20	Φεβρουαρι.	1943
Μουλαράς η Μηλαράς Μ. Στέφ.	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	3	Μαρτίου	1943
Καλλιπολίτης Εδρ. Φωκίων.	Σουδάν	έπεσε	4	Μαρτίου	1943
Μιάντζος Εδ. Κωνσταντίνος	Κάϊρον	έπεσε	10	Δεκεμβρίου	1942
Παπαντωνίου Γ. 'Ιωάννης	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	10	Δεκεμβρίου	1942
Καφατζάκης Σ. Γεώργιος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	20	Φεβρουαρι.	1943
Τσαμπουνάκης Ν. Γεώργιος	Κασάλα	έπεσε	21	Φεβρουαρι.	1943
Καθουρίδης Μ. 'Αγγελος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	6	Αυγούστου	1941
Φραντζήγλου Π. Δημήτριος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	10	Δεκεμβρίου	1942
Πολίτας Ι. Γεώργιος	Πορτ-Σαϊτ	έπεσε	10	Δεκεμβρίου	1942
Στεφάνου Χ. Μιχαήλ	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	14	Απριλίου	1943
Δαρυγιάννης 'Αθ. 'Ανδρέας	Κάϊρον	έπεσε	18	Μαρτίου	1943
Παπαδέλλης Ι. Ευστράτιος	Κάϊρον	έπεσε	16	Απριλίου	1943
Αβ. Ευστίνος Γ. Σταμάτιος	Κωνστ) πολεις	έπεσε	1	Μαΐου	1943
Θαλαμάκης Ι. Δημήτριος	Κωνστ) πολεις	έπεσε	12	Μαρτίου	1943
Χατζαντώνης Α. Σταύρος	Σύμη	έπεσε	10	Δεκεμβρίου	1942
Τζανέτος η Τζαναντόπουλος Παύλος	Κάϊρον	έπεσε	13	Ιουνίου	1943
Σταυρόπουλος Κ. Πέτρος	Κάϊρον	έπεσε	18	Ιουνίου	1942
Φελευτζής Αργ. 'Εμμανουήλ	Πορτ-Σαϊτ	έπεσε	3	Φεβρουαρι.	1943
Χριστοδούλου Π. 'Αργύριος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	12	Ιουλίου	1943
Κυριακού Α. Κωνσταντίνος	Κάϊρον	έπεσε	21	Ιουλίου	1942
Παλαιολόγος Γ. 'Ανδρέας	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	24	Μαρτίου	1942
Αυδύκας Ν. Δημήτριος	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	29	Σεπτεμβρ.	1943
Γαυλάκης Π. 'Ιωάννης	'Αλεξάνδρεια	έπεσε	8	Δεκεμβρίου	1943

Φωτο 2: Κατάλογος των πεσόντων Αιγυπτιωτών κατά τη θητεία τους στον Ελληνικό Στρατό³⁰¹.

³⁰¹ Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις..., ό.π., σ. 7

Καρυδούπουλος Ν. 'Ιλαρίων	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	3 Φεβρουαρι.	1944
Σκορδομπέκης Π. 'Αριστείδης	Κωνστ) πολις	έπεσε	3 Φεβρουαρι.	1943
Δανούπουλος Α. Μελέτιος	Κωνστ) πολις	έπεσε	3 Φεβρουαρι.	1943
'Αλεξόπουλος Ν. 'Ανδρέας	Κωνστ) πολις	έπεσε	3 Φεβρουαρι.	1943
'Ηλίας Α. Μωυσής	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	3 Μαρτίου	1942
Μελισσός Φ. Μιχαήλ η 'Αγγελος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	3 'Ιουνίου	1942
'Τζανέτης Εμ. Γεώργιος	Κωνστ) πολις	έπεσε	3 Φεβρουαρι.	1943
Ααγουμίδης Σπ. Παναγιώτης	Πόρτ-Σαίτ	έπεσε	18 'Ιανουαρίου	1944
Μόρντω Ν. Βικτώρ	Κάϊρον	έπεσε	18 'Ιανουαρίου	1944
'Τσαλδάρης Γ. Χαράλαμπος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	28 'Ιουνίου	1943
Καυριακόπουλος Γ. Κωνσταντίνος	Μανσούρα	έπεσε	20 Μαρτίου	1944
Νικολάου Εδ. Χρήστος	Τάντα	έπεσε	3 'Απριλίου	1944
Κωνσταντινίδης Α. Χρήστος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	18 'Απριλίου	1944
Καζούλης Μ. Στέφανος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	23 'Απριλίου	1944
Καμάτσος Γ. Μιχαήλ	Σουδάν	έπεσε	24 Μαΐου	1944
Μίχρετις 'Αλ. 'Εμμανουήλ	Κάϊρον	έπεσε	1 'Ιουλίου	1944
'Τσακούρης Εδ. Περικλής	Μανσούρα	έπεσε	14 'Οκτωβρίου	1944
Λαγκαρίδης Θ. Σταύρος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	1 Σεπτεμβρ.	1944
Μενεκίδης Μ. Γεώργιος	Κάϊρον	έπεσε	18 'Ιουλίου	1944
Ντίνος Α. Κωνσταντίνος	Κάϊρον	έπεσε	4 'Οκτωβρίου	1944
'Τρικεριώτης Ι. Δημήτριος	Κάϊρον	έπεσε	30 Σεπτεμβρ.	1944
'Αρκαδινός Γ. Αναστάσιος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	13 Σεπτεμβρ.	1944
Ζάγορας Α. 'Αγαπητός	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	22 Νοεμβρίου	1944
Δαμνάνης Μ. Νικόλαος	Κάϊρον	έπεσε	30 Αύγουστου	1944
Εύσταθίου Χ. Παντελής	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	14 Νοεμβρίου	1944
Ρεμίτης Ε. Χρήστος	Κάϊρον	έπεσε	7 Δεκεμβρίου	1944
Πλεμμένος Ι. Θεόδωρος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	26 'Ιανουαρι.	1943
Μπελλέλης Ι. 'Αλέξανδρος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	29 'Οκτωβρ.	1944
'Τυριακίδης Κ. Βασίλειος	Σουδάν	έπεσε	11 'Απριλίου	1943
Βορρηάς Α. Σπυρίδων	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	9 'Ιουνίου	1943
Καθρέπτης Α. Ηλίας	Πόρτ-Σαίτ	έπεσε	23 'Ιουνίου	1943
Χαλιός Ν. Κωνσταντίνος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε		
Καφατζάκης Α. Σπύρος				

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑΣ

'Ιωαννίδης Α.	Κάϊρον	έπεσε	28 'Ιανουαρίου	1943
Δανδούδης Κωνσταντίνος	Τάντα	έπεσε	11 Αύγουστου	1944
Κουλεπάκης Βασίλειος	Κάϊρον	έπεσε	18 Δεκεμβρίου	1944
Παναγιώτου Νικόλαος	Πόρτ-Σαίτ	έπεσε	13 Νοεμβρίου	1944
Δινάτος 'Αλέξανδρος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	18 Δεκεμβρίου	1944
Στρατής Δημήτριος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	12 'Οκτωβρίου	1944
Βατυμπέλλας 'Ιωάννης	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	26 Νοεμβρίου	1944
Κουπέγκος Στ. 'Αλέξανδρος	Τέχ έλ Μπαρούτ	έπεσε	9 'Ιουνίου	1944
Κολλάρος Α. 'Ιωάννης	Κάϊρον	έπεσε	11 Αύγουστου	1944
Στρούδαλης Εδ. 'Αλέξανδρος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	16 'Απριλίου	1944
Συρίγος Μ. Νικόλαος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	7 Δεκεμβρίου	1943
Τακτικός Γ. Στέφανος	Κάϊρον	έπεσε	21 Αύγουστου	1944
Σκαναβής Θεόδωρος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	21 Αύγουστου	1944
'Αλεξάνδρακης Ν. Βασίλειος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	2 Αύγουστου	1943
'Αρσένης Βασίλειος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε		
Ζαχαρόπουλος Ε. 'Ιωάννης	Κάϊρον	έπεσε	20 'Απριλίου	1943
Σαχούνας Ε. Νικόλαος	Κάϊρον	έπεσε	10 'Ιουλίου	1943
Κουλουμπάνης Γ. Βασίλειος	Κάϊρον	έπεσε	23 'Ιουνίου	1942
'Πουχτίδης Νικόλαος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	18 Φεβρουαρι.	1942
Δημητριάδης Ν. 'Ιωάννης	Κάϊρον	έπεσε	8 Νοεμβρίου	1941
Εύσταθίου Α. Εδλάμπος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	13 Σεπτεμβρ.	1943
Τριανταφύλλου Μ. Δημήτριος	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	1 'Απριλίου	1942
Λάγκας Π. Θεοφάνης	'Αλεξάνδρεττα	έπεσε	17 'Απριλίου	1942
Λεβυ 'Ιάκωβος	Κάϊρον	έπεσε	29 Σεπτεμβρ.	1943

Φωτο 3: Συνέχεια καταλόγου πεσόντων Αιγυπτιωτών του Στρατού Ξηράς και της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας³⁰².

³⁰² Οι Αιγυπτιώται εις τας επάλξεις..., ό.π, σ. 8

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Ι. Παπαγεωργίου	Ἀλεξάνδρεια
Χ. Ἀργύρης	Ἀλεξάνδρεια
Η. Βεντιάδης	Πόρτ-Σαΐτ
Μ. Βιτάλης	Ἀλεξάνδρεια
Γ. Γαρδίας	Ἀλεξάνδρεια
Π. Γκέτσος	Αἰρούτ
Κ. Γκιουφενδάνης	Ἀλεξάνδρεια
Γ. Δεττοράκης	Πόρτ-Σαΐτ
Ν. Δημητρίου	Ἀλεξάνδρεια
Γ. Καλουτάς	Ἀλεξάνδρεια
Γ. Κόλιας	Κάϊρον
Ν. Μαυρομμάτης	Πόρτ-Σαΐτ
Κ. Μεγαηλίδης	Κάϊρον
Θ. Νάκος	Κάϊρο ἐλ Αχουάρ
Ε. Νικολόπουλος	Ἀλεξάνδρεια
Γ. Σουλτανάκης	Πόρτ-Σαΐτ
Κ. Τσολάκης	Ἀλεξάνδρεια
Ε. Φρελουτζής	Πόρτ-Σαΐτ
Κ. Χρυσοκέφαλος	Ἀλεξάνδρεια
Μ. Βάλδης	Κάϊρον
Σ. Χαραλάμπους	Κάϊρον
Γ. Παπανικολάου	Κάϊρον
Μ. Μαυραντώνης	Κάϊρον
Γ. Λετξάκης	Κάϊρον
Μ. Γεδεών	Ἀλεξάνδρεια
Ν. Κουρμούζης	Κάϊρον
Δ. Πρίντσος	Ἀλεξάνδρεια
Κ. Σταμούλης	Κάϊρον

ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΑΙ ΥΠΗΡΕΤΗΣΑΝΤΕΣ	
ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΤΡΑΤΟΝ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ	
Εἰς τὸν Στρατὸν Ξηρᾶς	4032
Εἰς τὸ Βασιλικὸν Ναυτικὸν	1614
Εἰς τὴν Βασιλικὴν Ἀεροπορίαν	1417
Σύνολον	7063

Φωτο 4: Κατάλογος πεσόντων Αιγυπτιωτῶν στο Ελληνικὸ Πολεμικὸ Ναυτικὸ καὶ πίνακας συνολικοῦ αριθμοῦ καταταγέντων Αιγυπτιωτῶν στις Ελληνικὲς Ἐνοπλες Δυνάμεις³⁰³.

³⁰³ Οἱ Αἰγυπτιώται εἰς τὰς ἐπάλξεις..., ὁ.π, σ. 9

Φωτο 5: Κοινοτικό στάδιο Αλεξανδρείας 25^η Μαρτίου 1944. Εδώ, μαθήτριες από τα Κοινοτικά σχολεία παρελαύνουν μπροστά σε τουλάχιστον 30.000 θεατές³⁰⁴.

Μαθήτριες των 'Ελληνικών Σχολείων 'Αλεξανδρείας περιμένοντας τη σειρά των να παρελάσουν, χαιρετούν με χειροκροτήματα τα 'Ελληνικά βομβαρδιστικά που υπερίπτανται μεταφέροντας τον χαιρετισμό των 'Ικάρων μας στο συγκεντρωμένο πλήθος.

Φωτό 6: Από την ίδια εκδήλωση³⁰⁵.

³⁰⁴ Περιοδικό ΑΕΡΑ, τεύχος Α Απρίλιος 1944, σ. 9.

³⁰⁵ Περιοδικό ΑΕΡΑ, τεύχος Α Απρίλιος 1944, σ. 8.

Ὁ κ. Ἀθανάσιος Παστρούδης διαθέτει δύο δημόσια κέντρα στὰ ὁποῖα συχνάζουν οἱ ἄνδρες τῶν Ἑνόπλων Ἑλληνικῶν Δυνάμεων βρίσκοντας ἐκλεκτὴ ψυχαγωγία.

Φωτό 7: Τέλος, μια συμβολική φωτογραφία από την καθημερινή ροή του κόσμου στους δρόμους της Αλεξανδρείας κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου: πλήθος οπλιτών κινείται σε διάφορες κατευθύνσεις, ένα μικρό κορίτσι κοιτά αμήχανα, ενώ ο Αιγύπτιος τροχονόμος προσπαθεί με ζήλο – μάλλον μάταια - να συντονίσει την κυκλοφοριακή αρρυθμία³⁰⁶.

³⁰⁶ Περιοδικό ΑΕΡΑ, τεύχος Α Αύγουστος 1944, σ.13.

Βιβλιογραφία³⁰⁷ - Πηγές

Πρωτογενείς αδημοσίευτες πηγές

F.O. 371/29910 R 10071/8414/19

F.O. 371/29854 R 9297/351/19

F.O. 371/29854/9131/15

F.O. 371/37197 P 4868

F.O. 371/37197 P 4896

F.O. 371/37231/R 644

Προφορική μαρτυρία Χ.Ο (1924-2013), Λούτσα, Ιούλιος 2013

Προφορική μαρτυρία Γεωργίου Καβούκη, Φάληρο 18 Δεκεμβρίου 2014

Προφορική μαρτυρία Πάρη Οικονομίδη, Αγία Παρασκευή, Φεβρουάριος 2015

Προφορική μαρτυρία Αλέκου Μπενάκη, Λονδίνο, 3 Απριλίου 2015

Δημοσιευμένες πηγές

Βιβλία

Οι Αιγυπτιώται εις τα επάλξεις, εκδ. Ανατολή, Αλεξάνδρεια 1946

Αθανασιάδης Γιώργης, *Η πρώτη πράξη της Ελληνικής τραγωδίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1994

Αρβανιτάκης Δημήτρης, «Ευεργετισμός: Δεδομένα και προβλήματα», στο Δ. Αρβανιτάκης (επιμ.), *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη νεότερη Ελλάδα*, Πρακτικά Ημερίδας (29.11.2004 – Μουσείο Μπενάκη), Αθήνα 2006

Γιαλουράκης Μανώλης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων, Συνοπτική Ιστορία του Ελληνισμού της Αιγύπτου*, εκδ. Μητρόπολις, Αθήνα 1967

Διακοφωτάκης Ιωάννης, *Ιστορία της Ελληνικής Παροικίας Καφρ-Ελ-Ζαγιάτ*, Έκδοσις Κέντρου Ελληνικών Σπουδών, υπ' αριθ. 21, Αλεξάνδρεια 1973

³⁰⁷ Η βιβλιογραφία δεν είναι εξαντλητική και αφορά τα βιβλία και τα άρθρα που υπάρχουν στις υποσημειώσεις του κειμένου.

Διβάνη Λένα, *Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944*, εκδ. Αν.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992

Ζερβούδης Δ. Αργύρης, *Η Ταξιαρχία του Ελ Αλαμείν, η 1η Ελληνική Ταξιαρχία*, Χίος 1985

Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Ημερολόγιο Κατοχής, 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ιανουαρίου 1945*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε Αθήνα, 2003

Καράγιωργα Ολυμπία, *Αίγυπτος, Μανσούρα και η εκεί Ελληνική ζωή μας*, εκδ. Κέντρο Ελληνικής Παράδοσης, Αθήνα 2005

Καρανάσου Φλωρέσκα, «Οι Έλληνες στην Αίγυπτο: Από το Μοχάμετ Άλι στο Νάσερ» στο Richard Clogg (επιμ.), *Η Ελληνική διασπορά στον 20ό αιώνα*, μτφ. Μ. Φράγκου, Ελληνικά Γράμματα, 2η εκδ., Αθήνα 2009.

Κασιμάτη Κούλα, *Οι μεταναστεύσεις των Κυθηρίων στην Αίγυπτο και κυρίως στην Αλεξάνδρεια, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας*, εκδ. Εταιρία Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα 2011

Κιτροέφ Αλέξανδρος, «Η Βρετανική πολιτική και το κίνημα στη Μέση Ανατολή», στο Χ.Φλάισερ-Ν.Σβορώνος (επιμ.) *Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, εκδ. Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σ.541-552

Κύρου Α. Αχιλλέας, *Βασίλισσα Όλγα, ιστορία ενός αντιτορπιλικού*, εκδ. Αετός, Αθήνα 1946

Λέκκου Παντελής Κ., *Το Αβερώφειο Γυμνάσιο Αλεξανδρείας, από της Ιδρύσεώς του έως το 1960*, Διδακτορική Διατριβή, εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2004

Λέρνης Γιώργος, *Από τον αγώνα του Στρατού μας στη Μέση Ανατολή*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984.

- Μανέτας Ι.Κ, Αντιστράτηγος, *Ιερός Λόχος 1942-1945*, Β' έκδοσις, Αθήνα 1978
- Ματάλας Ντίμης, *Μικρό Χρονικό Μεγάλου Πολέμου*, εκδ. Σαλιβέρος, Αθήνα 1978
- Νεφελούδης Βασίλης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Α, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981
- Νεφελούδης Βασίλης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμος Β, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981
- Παπαστράτης Προκόπης, «Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το συνέδριο του Λιβάνου», στο *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 ένα έθνος σε κρίση*, εκδ. Θεμέλιο
- Ρούκουνας Εμμανουήλ, *Πάμε στα νερά, Ελληνικές διαδρομές στην Αίγυπτο*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ, Κολλάρου & ΣΙΑΣ. Α.Ε, Αθήνα 2009.
- Σεφέρης Γιώργος, *Πολιτικό Ημερολόγιο Α' 1935-1944*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1992
- Σουλογιάννης Ευθύμιος, *Η θέση των Ελλήνων στην Αίγυπτο*, εκδ. Δήμος Αθηναίων Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 1999
- Σουλογιάννης Ευθύμιος, *Η Ελληνική Κοινότητα Αλεξανδρείας 1843-1993* εκδ. ΕΛΙΑ, Αθήνα 2005
- Σφακιανάκης Γ., «Η συμβολή της Ελληνικής παροικίας της Μανσούρας στις πολεμικές αναμετρήσεις» στο Μαργαρίτα Δρίτσα (επιμ), *Μανσούρα*, εκδ. Σύλλογος Αποφοίτων Γυμνασίου Μανσούρας-Αιγύπτου, Αθήνα 2003
- Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Αλεξανδρινές Οικογένειες, Χωρέμη-Μπενάκη-Σαλβάγου*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2007
- Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Ενεργητισμός και Προσωπικότητα. Ευεργέτες Έλληνες του Καΐρου*, εκδ. Παπαζήση, τόμος Α', Αθήνα 2002

Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Ο Αιγυπτιώτης Ελληνισμός στους δρόμους του βαμβακιού*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2011

Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Οι Έλληνες του Καΐρου*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα 2007

Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, *Η Ελληνική Τοπική Αυτοδιοίκηση (κοινότητα βίου – κράτος – πολιτική)*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999

Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα, «Αιγυπτιώτης ευεργετισμός: Συλλογική ευποιΐα και ατομική εποποιΐα», στο Αρβανιτάκης (επιμ.), *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη νεότερη Ελλάδα*, Πρακτικά Ημερίδας (29.11.2004 – Μουσείο Μπενάκη), Αθήνα 2006

Τσίρκας Στρατής, *Ο Καβάφης και η εποχή του*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1983

Τσίρκας Στρατής, *Ακυβέρνητες Πολιτείες, Η Λέσχη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005

Τσουδερός Εμμανουήλ, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, εκδ. Αετός, Αθήνα 1945

Χάαγκ Μάικλ, *Αλεξάνδρεια η πόλη της μνήμης, Φόρστερ, Καβάφης, Ντάρελ*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2005

Χατζηαγγελής Βαγγέλης, Ράππας Λάμπης, *Το όγδοο τάγμα, πώς και γιατί και από ποιούς διαλύθηκαν οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις στη Μέση Ανατολή (1943-1944)*, εκδ. Κέδρος Α.Ε, Αθήνα 1994

Χατζηφώτης Ιωάννης, *Αλεξάνδρεια, οι δύο αιώνες του Νεώτερου Ελληνισμού 19^{ος}-20^{ος} αιών*, εκδ. Publications, Αθήνα

Χόνδρος Ιωάννης, «Η Μ. Βρετανία και τα Ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944», *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ.69-90.

Χριστοδούλου Γιώργος, *Ελ Αλαμείν, Μέση Ανατολή, Μπάρτια, η ιστορία ενός Αιγυπτιώτη Έλληνα στρατιώτη (1915-1966)*, επιμ, Μαρία Σπηλιωτοπούλου, εκδ Εστία Ι.Δ Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε Αθήνα 2002

Ψυρούκης Νίκος, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1940-1974, τόμος Α΄*, εκδόσεις Κουκίδα - Αιγαίον, Αθήνα 2010

Hobsbawm Eric, *Age of Empire και Age of Extremes – The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, London 1995

Matoula Tomaras-Sideris, “Woman’s Status in the Greek Colonies of Egypt”, *Women Gender, and Diasporic Lives, Labor Community and Identity in Greek Migrations*, Rowman & Littlefield Publications, Inc, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth U.K., 2009, p. 153-175

Papastratis Procopis, “Revolt and War. The Greek Armed Forces in the Middle East during the Second World War”, στο Antonio Simoes do Paco, Raquel Varela, Sjaak van der Velden (επιμ.), *Strikes and social conflicts. Towards a global history*, Λισσαβόνα 2012

Περιοδικά

Περιοδικό ΑΕΡΑ ενδεικτικά: τεύχος Γ Ιούλιος 1943 – τεύχος Β Σεπτέμβριος 1946

Στις υποσημειώσεις: τεύχος Α Ιούλιος 1943, τεύχος Α Δεκέμβριος 1943, τεύχος Α Απρίλιος 1944, τεύχος Α Αύγουστος 1944, τεύχος Α Οκτώβριος 1944, τεύχος Α Δεκέμβριος 1945, τεύχος Β Δεκέμβριος 1945.

Άρθρα

Βέργη – Νέρη Βιργινία, Το νηπιοτροφείο «Η Μάνα», *Ανάλεκτα τομ Ζ΄-2007 περίοδος Β΄*, εκδόσεις του Ινστιτούτου των Ανατολικών Σπουδών της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας, Αλεξάνδρεια - Αθήνα 2007

Ιακωβίδης Ιωάννης, «Η συμμετοχή των Αιγυπτιωτών στον αγώνα της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης στη Μέση Ανατολή (1941-1944)», *Ανάλεκτα*, τ. Θ' (2009), εκδόσεις του Ινστιτούτου των Ανατολικών Σπουδών της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας, Αλεξάνδρεια – Αθήνα.

Κιτροέφ Αλέξανδρος, «Η Ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Η περίπτωση του Εθνικού Απελευθερωτικού Συνδέσμου», *Μνήμων*, 9 (1981)

Νικολάου – Πατραγάς Κυριάκος, «Η 4^η Φεβρουαρίου 1942 ως ορόσημον της πολιτικής ζωής της Αιγύπτου», *Ανάλεκτα*, τ. Θ' περίοδος Β', εκδόσεις Ινστιτούτου των Ανατολικών Σπουδών της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας, Αλεξάνδρεια – Αθήνα 2009.

Νταλαχάνης Άγγελος, «Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς. Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου, 1945-1956», *Μνήμων*, 31 (2010)

Παπαστράτης Προκόπης «Διπλωματικά παρασκήνια της υπογραφής της στρατιωτικής συμφωνίας Βρετανίας – Ελλάδας στις 9 Μαρτίου 1942», *Μνήμων*, Τ. 7, 1979

Σακελλαρόπουλος Τάσος, «Μια έκθεση για τον Ιούλιο του 1943», *Αρχειοτάξιο*, τ 4. 2002, σ. 97-106.

Σουλογιάννης Ευθύμιος, «Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και ο Ελληνισμός της Αιγύπτου», *Νέα Εστία*, Δεκέμβριος 1996

Τσίρκας Στρατής, «Η πνευματική αντίσταση στη Μέση Ανατολή», *Επιθεώρηση Τέχνης*, αρ. 87-88, Μάρτιος – Απρίλιος 1962.

Tomara-Sideris Matoula, “Euergetism: Greek benefactors over the ages”, businessfile no 96, Athens 2014, p.60

Διαδικτυακές πηγές:

www.nationalww2museum.org/education/for-students/fact-sheets/women-in-w.pdf

<http://panteion.academia.edu/MatoulaTomaraSideris>

Openeclass@panteion.gr.